

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
Філологічний факультет
Кафедра української літератури**

**ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬОГО ОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗІВ ВЕЛИКИХ
УКРАЇНЦІВ У РОМАННОМУ ДИСКУРСІ ВОЛОДИМИРА
ЯВОРІВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКА
НА УРОКАХ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 201 групи
спеціальності «014 Середня освіта
(українська мова та література)»

Михайлюк Аліна Віталіївна

Керівник:

к. філол. н., асист. Меленчук О. В.

Рецензент _____

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2022 р.

Зав. кафедри _____ доц. Валентин МАЛЬЦЕВ

Анотація

Михайлюк А. В. Проблема художнього осмислення образів Великих Українців у романному дискурсі Володимира Яворівського у контексті вивчення творів письменника на уроках позакласного читання. Чернівці, 2022. 120 с. Рукопис.

Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаної літератури. У першому розділі досліджено життєво-творчий шлях В. Яворівського. Зокрема, проаналізовано біографічні та літературно-критичні матеріали, які стосуються постаті письменника. Загалом творчість В. Яворівського потребує детальнішого аналізу, адже наявні публікації не дають змоги цілком осягнути творчий феномен письменника.

У другому розділі висвітлено інтерпретацію образу Катерини Білокур у художньо-біографічному романі «Автопортрет з уяви». Уважне прочитання й аналіз тексту дозволяє зробити висновок, що автор по-іншому підійшов до створення образу художниці, зосередивши більшу увагу на внутрішньому світі героїні.

У третьому розділі проаналізовано роман «У мене вечеряв Ісус», виявлено його місце у сучасному літературному дискурсі, висвітлено інтерпретацію образу княгині Ольги. Автор намагається осмислити та описати життя Ольги від народження до хрещення, у той час, коли істориків цікавить час правління княгині на престолі та деякі моменти за часів князування Святослава Хороброго.

У четвертому розділі розкрито образ гетьмана Івана Мазепи у романі «Іван Окаянний». В. Яворівський зобразив гетьмана Війська Запорозького у динаміці розвитку, що дало змогу реципієнту самостійно визначити коло моральних принципів, якими керувався Іван Мазепа. Автор занурює історичні факти у художню площину, домислюючи тільки певні епізоди для детальнішого розкриття внутрішнього світу героїв роману.

У останньому розділі визначено місце проаналізованих романів у системі позакласного читання, запропоновано розгорнуті плани-конспекти уроків, де використано різні методи та прийоми роботи з романами В. Яворівського про Великих українців.

Ключові слова: роман, історична проза, інтерпретація, художні образи, стильова манера, позакласне читання.

Summary

Mykhailiuk A.V. The problem of artistic understanding of the images of the Great Ukrainians in the novelistic discourse of Volodymyr Yavorivskiy in the context of studying the writer's works in extracurricular reading classes. Chernivtsi, 2022. 120 p. Manuscript.

The work consists of an introduction, five chapters, conclusions to each chapter, general conclusions and a list of used literature. The first chapter examines the life and creative path of V. Yavorivskiy. In particular, biographical and literary-critical materials related to the figure of the writer were analyzed. In general, the work of V. Yavorivskiy needs a more detailed analysis, because the available publications do not allow to fully understand the creative phenomenon of the writer.

The second chapter highlights the interpretation of the image of Kateryna Bilokur in the artistic-biographical novel "Self-Portrait from the Imagination". A careful reading and analysis of the text allows us to conclude that the author approached the creation of the image of the artist in a different way, focusing more attention on the inner world of the heroine.

In the third chapter, the novel "Jesus Had Dinner with Me" was analyzed, its place in the modern literary discourse was revealed, and the interpretation of the image of Princess Olga was highlighted. The author tries to understand and describe Olga's life from birth to baptism, at a time when historians are interested in the reign of the princess on the throne and some moments during the reign of Svyatoslav the Brave.

The fourth chapter reveals the image of Hetman Ivan Mazepa in the novel "Ivan the Terrible". V. Yavorivskiy depicted the hetman of the Zaporizhzhya Army in the

dynamics of development, which enabled the recipient to independently determine the circle of moral principles that guided Ivan Mazepa. The author immerses historical facts in the artistic plane, inventing only certain episodes for a more detailed disclosure of the inner world of the heroes of the novel.

In the last chapter, the place of the analyzed novels in the system of extracurricular reading is determined, detailed lesson plans-summaries are offered, where various methods and techniques of working with V. Yavorivskyi's novels about Great Ukrainians are used.

Key words: novel, historical prose, interpretation, artistic images, stylistic manner, extracurricular reading.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А.В. Михайлюк
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ПОСТАТЬ ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ	12
1.1. Володимир Яворівський як письменник.....	12
1.2. Науково-критичний погляд на творчість В. Яворівського.....	17
Висновки до 1-го розділу	21
РОЗДІЛ 2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ КАТЕРИНИ БІЛОКУР У РОМАНІ «АВТОПОРТРЕТ З УЯВИ» ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО	23
2.1. Творча доля Катерини Білокур.....	23
2.2. Особливості зображення образу Катерини Білокур у романі «Автопортрет з уяви» Володимира Яворівського.....	28
Висновки до 2-го розділу	39
РОЗДІЛ 3. СПЕЦИФІКА ЗОБРАЖЕННЯ ОБРАЗУ КНЯГИНИ ОЛЬГИ У РОМАНІ «У МЕНЕ ВЕЧЕРЯВ ІСУС» ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО	40
3.1. Роман В. Яворівського про княгиню Ольгу в сучасному літературному дискурсі.....	40
3.2. Історична правда та художня вигадка у романі В. Яворівського «У мене вечеряв Ісус».....	45
3.2.1. Княгиня Ольга як історична постать	45
3.2.2. Особливості портретописання і характеротворення образу княгині Ольги.....	50
Висновки до 3-го розділу	65
РОЗДІЛ 4. СПЕЦИФІКА ЗОБРАЖЕННЯ ОБРАЗУ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ У РОМАНІ «ІВАН ОКАЯННИЙ» ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО	66
4.1. Роман В. Яворівського про гетьмана Івана Мазепу у сучасному літературному дискурсі.....	66

4.2. Історична правда та художня вигадка у романі В. Яворівського «Іван Окаянний».....	71
4.2.1. Гетьман Іван Мазепа як історична постать	71
4.2.2. Межа між історичною правдою та художнім домислом у романі «Іван Окаянний» В. Яворівського	76
4.2.3. Поетика психологізму чоловічих образів у романі «Іван Окаянний» В. Яворівського.....	79
4.2.4. Засоби зображення внутрішнього світу жіночих образів у романі В. Яворівського «Іван Окаянний».....	86
4.2.5. Образ України у творі.....	91
4.2.6. Роль символічних образів у творі В. Яворівського «Іван Окаянний».....	93
Висновки до 4-го розділу.....	94
РОЗДІЛ 5. ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ В.ЯВОРІВСЬКОГО ПРО ВЕЛИКИХ УКРАЇНЦІВ НА УРОКАХ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ.....	96
5.1. Особливості проведення уроків позакласного читання.....	96
5.2. Розгорнутий план-конспект уроку позакласного читання №1.....	99
5.3. Розгорнутий план-конспект уроку позакласного читання №2.....	103
5.4. Розгорнутий план-конспект уроку позакласного читання №3.....	106
Висновки до 5-го розділу.....	110
ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	114

ВСТУП

У сучасному українському літературному процесі творчість відомого письменника, громадсько-політичного діяча, публіциста, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка – Володимира Яворівського в цілому недостатньо вивчена. З огляду на багатий і розмаїтий творчий доробок письменника існує потреба у науковому прочитанні його художніх творів, що дасть можливість глибше розкрити їх тематично-проблемні аспекти, сюжетно-композиційні та естетико-стильові особливості, типологію характерів героїв тощо. Попри достатньо велику популярність письменника у сучасному культурному просторі, в українському літературознавстві творчістю В. Яворівського цікавилось не так багато дослідників, серед них: О. Двурічанська, О. Грищенко, частково Л. Ромащенко, Ю. Соловійова, окремо варто згадати працю М. Якубовської «„Твоїм будучим душу я тривожу...“: Літературний портрет Володимира Яворівського», яка побачила світ у 2007 році. Натомість періодичні та інтернет-видання рясніють публікаціями про громадсько-політичну й творчу діяльність письменника.

У романах Володимира Яворівського про жінок, зокрема «Автопортрет з уяви: роман про трагічну та дивовижну долю Катерини Білокур», зовсім по-іншому, аніж традиційно, постає образ художниці. У романі деталізовано на життєвій долі героїні, її психології, думках, переживаннях. Автор змальовує Катерину Білокур як звичайну жінку, водночас показує її багатий внутрішній світ. Неможливо по-справжньому збагнути, скільки сили, терпіння та таланту має поєднатись в тонкій натурі чуттєвої жінки, яка згодом стала відомою художницею-самоучкою. Незбагненим для читача залишається те, як чоловік та ще й політик за сумісництвом, письменник Володимир Яворівський так тонко зумів проїнятися історією художниці, яка все життя виборювала право малювати.

З огляду на недавню появу його історичного роману «У мене вечеряв Ісус», існує потреба у науковому прочитанні твору, що дасть можливість

глибше розкрити його тематично-проблемні аспекти, сюжетно-композиційні та естетико-стильові особливості, типологію характерів героїв тощо. Попри достатньо велику значеннєвість постаті княгині Ольги, яка є головною героїнею роману, інтерпретацій її життя у художній прозі не так багато. До числа українських авторів, які художньо осмислювали образ княгині, належать: Тетяна Бабицька, Марина Горянич, Раїса Іванченко, С. Воєводін (Сергій Майдуков). У російській літературі постаттю Ольги цікавилися Світлана Кайдаш-Лакшина, Єлизавета Дворецька, Олексій Карпов та Сергій Алексєєв.

У романі Володимира Яворівського «У мене вечеряв Ісус» зовсім по-іншому, аніж традиційно, постає образ княгині. У романі деталізовано на внутрішніх характеристиках Ольги, її психологічній градації. Автор змальовує правительку Київської Русі не тільки як самовладну, мудру та цілеспрямовану очільницю держави, а і як віддану дружину, люблячу матір, слабку жінку. Таке несумісне (здавалось би) поєднання часто підштовхує Ольгу до самоаналізу, який продукується у самопізнання. Таким чином, автор виявляє себе тонким психологом та обізнаним істориком, адже не спотворює історичних фактів, про які свідчать правдиві джерела вивчення життя великої княгині Ольги. В. Яворівський головно хотів довести автентичність твердження щодо українського походження київської правительки, що цілком нівелює зазіхання Російської Федерації на українську історію.

Літературних інтерпретацій образу Івана Мазепи достатньо в українській та світовій літературах. До числа українських авторів, які художньо осмислювали образ гетьмана, належать: П. Орлик, Д. Мордовець, М. Старицький, В. Сосюра, С. Руданський, Б. Лепкий, О. Островський, Г. Колісник, М. Сементовський, Б. Сушинський, Л. Горлач, В. Чемерис, І. Павлюк. Натомість вражає оригінальна художня структура роману «Іван Окаянний». В. Яворівський фокусує увагу на подіях, пов'язаних із Полтавською битвою, Батуринською трагедією, а, отже, – останніх роках життя Івана Мазепи. Автор не втомлюється наголошувати на тому, що загарбницька Росія не тільки

викрадала історію, культуру нашої держави, а й жорстоко знущалася над українцями.

Роман «Іван Окаянний» – це літературна ілюстрація найстрашніших та найважчих днів життя гетьмана Івана Мазепи. Читач має змогу детально пізнати образ не тільки очільника Війська Запорозького, а інших персонажів, зокрема й жіночих, моделюючи їхні характери та вчинки.

Актуальність теми полягає у детальному аналізі ідейно-художнього змісту романів В. Яворівського «Автопортрет з уяви», «У мене вечеряв Ісус», «Іван Окаянний», які розкривають цілісність натури відомої української художниці К. Білокур, величної правительки Київської Русі княгині Ольги та знаменитого гетьмана Війська Запорозького Івана Мазепи. З огляду на те, що цілком оригінально змодельовані образи Великих українців втілилися в яскравій художній інтерпретації в сучасному українському письменстві, спонукають нас до їх глибшого осмислення, розкривши специфіку авторського стилю та способи характеристики головних героїв.

Метою дослідження є аналіз, систематизація авторських інтерпретацій зовнішнього та внутрішнього життя героїв його романів про Великих українців.

Досягнення мети дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати наявну літературу про творчість В. Яворівського;
- дослідити життєво-творчий шлях письменника;
- виокремити та систематизувати набір творчих прийомів автора;
- виявити відмінності між історичною правдою та специфікою зображення життя Катерини Білокур у романі;
- визначити місце роману про княгиню Ольгу у сучасному літературному дискурсі;
- виявити відмінності між історичною правдою та специфікою зображення життя княгині Ольги у романі;
- дослідити авторські прийоми портретописання та характеротворення образу княгині Ольги;

- визначити місце роману про гетьмана Івана Мазепу у сучасному літературному дискурсі;
- виявити відмінності між історичною правдою та специфікою зображення останніх років життя гетьмана Івана Мазепи у романі;
- дослідити авторські прийоми портретописання та характеротворення образу гетьмана Івана Мазепи;
- визначити місце аналізованих романів у системі позакласного читання, запропонувати форми і методи вивчення цих творів школярами.

Об’єктом дослідження є літературно-критичні матеріали про життя і творчість В. Яворівського, біографічні та історичні джерела про життя та діяльність Катерини Білокур, княгині Ольги, Івана Мазепи та художні твори «Автопортрет з уяви», «У мене вечеряв Ісус» та «Іван Окаянний».

Предметом дослідження є концепція зображення долі Катерини Білокур, образів княгині Ольги та Івана Мазепи у романах Володимира Яворівського та стильова манера письменника.

Методи дослідження. У роботі були використані описовий, біографічний, порівняльно-історичний методи, методи аналізу та синтезу.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають праці С. Андрусів, О. Грищенка, О. Дзуличанської, Л. Ромащенко, Б. Мельничука, Є. Пасічника, Г. Токмань.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше повно схарактеризовано романи «Автопортрет з уяви», «У мене вечеряв Ісус», «Іван Окаянний», детально простежено психологізм художніх образів у творах, а також удосконалено аналіз стильової манери письменника.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані вчителями української літератури на уроках позакласного читання, вчителями образотворчого мистецтва та вчителями історії для повнішого розкриття постатей майстрині декоративного живопису Катерини Білокур, княгині Київської Русі Ольги та гетьмана Війська Запорозького Івана Мазепи.

Апробація дослідження. Основні положення роботи висвітлено у виголошених доповідях та надрукованих тезах у збірниках матеріалів студентських наукових конференцій, які відбулися 22 квітня 2019 року, 21 квітня 2021 року та 5 квітня 2022 року на філологічному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, а також у виступі на V Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Український філологічний дискурс очима молодих науковців», яка відбулася 29 жовтня 2020 року на факультеті української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.

Публікації. У збірниках наукових праць за темою магістерського дослідження оприлюднено статті: «Стан і проблеми вивчення літературної творчості В. Яворівського», «Особливості художнього образу княгині Ольги у романі В. Яворівського “У мене вечеряв Ісус”», «Специфіка зображення художнього образу Катерини Білокур у романі «Автопортрет з уяви» В. Яворівського», «Рецепція образу Катерини Білокур в художньо-біографічному романі В. Яворівського “Автопортрет з уяви”».

Структура і обсяг роботи. Дипломна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку та списку використаної літератури з 89-и позицій. Загальний обсяг роботи – 122 сторінки.

РОЗДІЛ І.

ПОСТАТЬ ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Володимир Яворівський як письменник

Неможливо досліджувати твори письменника без урахування науково-біографічного контексту, через який відкриваються секрети його художньої творчості, підтексти, алюзії тощо.

Народився Володимир Олександрович Яворівський 11 жовтня 1942 року під час Другої світової війни у селі Теклівка на Вінниччині. Тоді це село входило до провінції Королівства Румунії – Трансністрії. Батьки письменника Олександр Семенович та Віра Йосипівна були звичайними колгоспниками. Майбутній письменник пов'язав своє життя зі словом, вступивши на філологічний факультет Одеського державного університету імені Іллі Мечникова, який успішно закінчив 1964 року. Відомо, що у літературу Володимир Яворівський увійшов завдяки Михайлу Стельмаху. Про це письменник згадував під час перебування у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди у рамках творчого проекту «Університетські зустрічі»: *«У літературу я потрапив завдяки Михайлові Стельмаху, а депутатом став випадково. Будучи студентом Одеського університету, долучився до участі в науковій конференції, присвяченій ювілею Михайла Стельмаха, яка проходила в нашому закладі. Поспілкуватися з письменником з'їхалися науковці з різних інститутів, поважні гості. Наш декан попросив мене сказати кілька слів про його найновіший роман «Правда і кривда», в якому описувалася боротьба старого і нового на селі, суперечки між справжніми колгоспниками та ретроградами. [...] Коли ж заключне слово дали гостю, Михайло Стельмах подякував усім і раптом додав: дякую цьому юнакові за правду, мене справді змусили написати саме таку кінцівку»* [49].

Відомо, що згодом класик української літератури запросив В. Яворівського на своє 50-річчя, де й ближче познайомився з творчістю юнака.

А далі життєва доля подарувала можливість спробувати себе у пресі, на радіо, в кіно. Після здобуття вищої освіти, працює *редактором одеського радіо, кореспондентом газет «Запорізька правда», «Прапор юності», «Літературна Україна», запорізького радіо, кіносценаристом львівського телебачення, літературним консультантом, референтом Спілки письменників УРСР, завідувачем відділу прози, заступником головного редактора журналу «Вітчизна»*. У кінці 60-х – на початку 70-х рр. минулого століття Володимир Яворівський стає членом Спілки журналістів України (1969) та членом Спілки письменників України (1971). Остання посада була пов'язана з філологією – заступник редактора журналу «Вітчизна». А далі Володимир Олександрович кардинально змінює напрям своєї діяльності. Майже протягом десятиліття, починаючи з 1981 по 1990 роки, В. Яворівський був членом Комуністичної партії Радянського Союзу. А вже навесні 1989 року він стає народним депутатом УРСР. Відтоді його політична кар'єра стрімко пішла вгору. В. Яворівський був одним із засновників Українського Народного Руху, партії, яка мала на меті перебудову держави. Проте згодом письменник зміг таки поєднати обидва свої захоплення й, попри політичну діяльність протягом 2001–2011 років, займав посаду голови Національної спілки письменників України. Протягом двох десятиліть поспіль на Українському радіо, а відтак до останніх днів його життя на першому каналі суспільного мовника НСТУ щосуботнього вечора та щонеділі транслювалася авторська радіопрограма «20 хвилин з Володимиром Яворівським», у якій письменник піднімав гостроактуальні питання суспільно-політичного життя українців та прагнув з'ясувати – «Що ж ми за народ такий?».

Творчість непересічної особистості В. Яворівського не може не зацікавити, бодай не привернути увагу. Літературним дебютом письменника стала повість у новелах «А яблука падають...» (1968). Тоді літературознавець Григорій Клочек зауважив, що нових тем в українську літературу В. Яворівський не приніс, натомість одразу виокремився образністю, своєрідністю письма.

У 2008 році побачило світ п'ятитомне видання творів В. Яворівського. Найвищим здобутком у галузі літератури для письменника стало присудження

йому Державної премії України імені Тараса Григоровича Шевченка за художньо-документальну повість «Вічні Кортеліси», написану в 1981 році про знищене фашистами волинське село. Крім того, В. Яворівський є лауреатом літературної премії імені Дмитра Загула, нагороджений Орденом «За заслуги» III ступеня та Орденом Христа Спасителя УПЦ КП.

У своєму інтерв'ю В. Яворівський уже покійному літературному критику Петру Осадчуку зізнавався: «Слава, Петре, поняття відносне і для багатьох саморобне» [52].

Творчу спадщину письменника складають збірки нарисів, оповідань, повісті та романи: «А яблука падають...» (1968), «Гроно стиглого винограду» (1971), «Оповідання 1983» (1984), «З висоти вересня», «І засурмив янгол» (1993), «Вовча ферма» (2003), «Що ж ми за народ такий?» (2002), «Вічні Кортеліси» (1981), «З висоти вересня» (1984), «Перед тим, як жити» (2001), «Ланцюгова реакція» (1977), «Оглянься з осені» (1979), «Автопортрет з уяви» (1982), «А тепер іди» (1988), «Марія з полином у кінці століття» (1988), «Криза» (2000), «Найдовша ніч Президента» (2001), «У мене вечеряв Ісус» (2019), «Іван Окаянний» (2020).

Окрім художньої прози, автор відомий своїми публіцистичними виступами: «Крила, вигострені небом» (1975), «Тут, на землі» (1977), «І в морі пам'яті джерело» (1980), «Право власного імені» (1985). В. Яворівський не міг уявити своє життя поза сучасним політичним контекстом, а тому часу на літературну творчість не завжди вистачало. Письменника хвилювала доля України, тому у 2017 році він написав різкого листа тодішньому Президентові держави Петру Порошенку, в якому розкритикував його діяльність та нагадав, що в того залишилось ще 1,5 року, аби змінити ситуацію: «Вважаю, що здобув моральне право публічно говорити з Вами бо: боровся і голосував за відновлення нашої державності, був останнім всесоюзним та шести скликань українським нардепом. Так склалося, що коли розчарування народу у своєму виборі ставало очевидним – я писав гострі відкриті листи президентам Кучмі, Ющенкові, і кандидатові на цю посаду Януковичу. Адже ніхто з

них навіть не брався витягувати Україну із пострадянського болота... Я постійно пам'ятаю, яку ціну заплатив закривавлений Майдан за п'ятого Президента України» [86]. Про це йшлося на сайті Національного антикорупційного бюро, де власне й був опублікований лист.

Думка автора щодо теперішньої влади теж була не найкращою. Про сучасні проблеми в українському політикумі письменник висловлювався в етері програми «Коментарі» на телеканалі ZIK: «Я не знаю цих людей, хай мені вибачають, але мені видається, що це люди – якісь тіні, для мене, принаймні. Я не можу за Зеленського голосувати, бо це – тінь. Навіть у Франції ця тінь на французькому сонці не проявилася абсолютно» [25]. Це доводить, що Володимир Яворівський – свідомий українець, активний політик та блискучий письменник. На деяких інтернет-ресурсах висвітлюється дещо негативна критика щодо громадсько-політичної діяльності автора. Уже покійний публіцист Олесь Бузина називав Володимира Олександровича «псевдописьменником», а саму добу активної його творчості «псевдояворівщиною». Також відомо, що Василь Стус, перебуваючи в ув'язненні, критикував творчість письменника. Про це згадує й Л. Ромащенко у своїй статті «Шістдесятники і шістдесятництво в епістолярії Василя Стуса»: «Що ж до гострої критики Яворівського, то на цьому питанні варто зупинитися докладніше. Очевидно, Стусові була відразлива надмірна „службістська” запопадливість Володимира Олександровича у вираженні офіційної ідеології, що приносило відповідні дивіденди, славу, визнання. Нині небагатьом відомо, що Яворівський – автор статті „Яничари” (1984 р.), котра не випадково увійшла до книги, загальний ідейний пафос якої точно окреслено у вступній статті до неї: «... у цьому збірнику розкрито своєрідну анатомію запродавства українського націоналізму міжнародному імперіалізму, розкрито модифікацію його антикомуністичного змісту на різних етапах розвитку...» [65]. Про цей факт В. Яворівський говорив коротко: «Стус критикував мене, Драча, Ліну Костенко і Павличка. Він мав на це право, як кожна людина» [88]. Жодна людина у цьому світі не ідеальна, а тому має як своїх

прихильників, так і ворогів. Тому, як бачимо, політичні переконання не шкодять письменницькій майстерності В. Яворівського.

В останні роки життя В. Яворівський часто зустрічався зі своєю читацькою аудиторією, студентами вишів, приміром, відвідав студентів-журналістів Київського університету імені Бориса Грінченка, яким розповідав про цензуру, видавничу справу, свою художню творчість та журналістську діяльність. Йшла мова про його історичні романи – «Іван Окаянний» (тоді ще не опублікований) про Івана Мазепу та «У мене вечеряв Ісус» про княгиню Ольгу. Згадував письменник про свої дитячі та юнацькі роки, літературний шлях, знайомство із Михайлом Стельмахом. Не оминув словом і авторську радіопрограму «20 хвилин з Володимиром Яворівським». До речі, за 20 років її існування вийшло понад 800 етерів.

У 2018 році В. Яворівський також побував у Чернівцях. Тоді у програмі «Без емоцій» на телеканалі «Чернівецький промінь» В. Яворівський розповідав про свій політичний шлях, а також згадував, як недруги закидали йому обвинувачення у тому, що Чорнобильська катастрофа (1986 р.) сталась тому, що він написав роман про будівництво Чорнобильської АЕС «Ланцюгова реакція» (1977). Такі обвинувачення для письменника щонайменше видаються смішними, бо прагнув висвітлити у своєму творі, що таке «мирний атом», а також писав про молодь, любов та сучасність.

На зустрічах із письменником читачі мали змогу ближче поспілкуватися із улюбленим автором, поділитися своїми роздумами про прочитані твори, обмінятися поглядами щодо проблем політичного життя держави. Як правило, користувачі соціальних мереж позитивно відгукуються у коментарях під світлинами про відвідані ними зустрічі-презентації. Чимало позитивних відгуків про художні твори В. Яворівського залишали колеги по творчому цеху, зокрема роман про Катерину Білокур «Автопортрет з уяви» високо оцінив один з найбільш читаних сьогодні українських письменників, «батько українських бестселерів» Василь Шкляр: «„Автопортрет з уяви” – унікальний роман про жінку-квітку. Випадково чи ні, але й один із його персонажів, такий собі Пабло

Пікассо, прикрасив свій доробок темою «жінки-квітки». Щоправда, то вже інша історія про славетного митця, що не вмів малювати квіти, проте був уражений генієм Білокур» [84]. Також позитивно відгукувався про творчість Володимира Яворівського вже покійний український письменник Павло Загребельний: «Яворівський розполовинений, розчахнутий, як блейківський атлет...блискучий український прозаїк зі своїм словом завжди там, де біль і гнів його народу: чи то трагедія поліського села Кортеліси, чи нещасна особиста доля геніальної художниці Катерини Білокур» [84].

Щодо творчої манери письменника, слід зазначити простоту, легкість, щирість викладу матеріалу. Автор нічого не приховує від читача, не ускладнює своє письмо, а навпаки цікаво змушує зануритись в слова і пережити історію роману, як історію власного життя.

Обірвався земний шлях В. Яворівського 17 квітня 2021 року на 79 році життя. Першим про це повідомив на своїй сторінці у Фейсбуці український прозаїк, автор численних бестселерів Василь Шкляр, зазначивши, що В. Яворівський мав намір видати книгу про Тараса Шевченка, яка зайняла б чільне місце серед романів про Великих українців.

1.2. Науково-критичний погляд на творчість В. Яворівського

Науково-критична література дозволяє скласти цілісне уявлення про творчість В. Яворівського, зокрема познайомитися з дослідницькими інтерпретаціями, на основі чого можна вибудувати власні погляди та оцінки того чи того художнього твору. На жаль, маємо всього незначну кількість науково-критичних публікацій, найширше виражених у вигляді статей. Творчим доробком В. Яворівського цікавилися: О. Двulichанська, О. Грищенко, Ю. Соловійова, М. Якубовська та Л. Ромащенко. Проте простори інтернету дозволяють отримати більше інформації, адже саме тут розміщені різноманітні публікації та свіжі новини про авторську творчість.

Найбільше публікацій про художній доробок письменника присвятила дослідниця зі Львова О. Двulichанська. У праці «Особливості часопросторових

площин світоглядних моделей у новітній українській літературі (на матеріалі сучасної прози В. Яворівського)» дослідниця акцентує увагу на повісті «Варвара серед варварів». Розглядає ідейну спрямованість творів, сюжет, символіку та головню акцентує на часопросторових зв'язках, що визначає художню єдність літературного твору з реальною дійсністю. Наголошує на тому, що часоплинність твору зумовлена соціально, а головних героїв автор змальовує через психологічну призму. У статті «Часопросторові особливості сучасної прози В. Яворівського як виявлення суспільно-світоглядних реалій доби (на матеріалі повісті «Мішень»)» літературознавиця простежує як часопростір повісті відбиває зміну епох та виявляє суспільно-світоглядні позиції тої чи тої доби. Дослідниця висновує, що часопростір, зокрема, у художніх творах В. Яворівського виконує сюжетотворчу функцію. О. Двучичанська називає імена тих, хто схвально оцінює творчий доробок письменника, зосібна: Я. Голобородько, П. Осадчук, О. Лук'яненко, А. Бородянський, М. Якубовська, А. Колісниченко. У рецензії на книгу В. Яворівського «День переможених» Я. Голобородько зазначає, що всі твори збірки мають спільні часові стереотипні ситуації, тобто – фрейм. Щодо сексуальних сцен, якими В. Яворівський забарвлює сюжетну канву книги, дослідник визначає їх як засіб ретрансляції сучасних духовних цінностей.

В іншій публікації «Художні засоби реалізації екзистенційної проблематики в ранній прозі В. Яворівського» О. Двучичанська аналізує художні засоби, які використовує письменник. Серед головних прийомів вона виокремлює психологічний паралелізм та співставляє настрої персонажів зі станом природи. Дослідниця зазначає, що рання проза В. Яворівського ще не має тієї глибини й філософічності, зважаючи на молодий вік письменника, проте автор вже досконало зображує почуттєву сферу, людську нереалізованість. О. Двучичанська зауважує, що метафорика малої прози В. Яворівського допомагає емоційному відображенню внутрішніх переживань героїв.

У статті «Прозовий доробок В. Яворівського в літературно-критичній думці 60-80-х років ХХ століття» О. Двучичанська наголошує на проблемі

недостатнього вивчення творчості письменника. Дослідниця зауважує про наявність в основному рецензій, анотацій та статей оглядового характеру про художній доробок письменника, натомість відсутність комплексних досліджень, які б узагальнювали здобутки В. Яворівського у галузі літератури. В інших наукових публікаціях, присвячених аналізу творчості В. Яворівського, О. Двulichанська акцентувала на особливостях співіснування категорії часу і простору в художній прозі, з'ясовувала особливості характеротворення героїв, присутності й інтерпретації образу Т. Шевченка в художньо-біографічній романістиці, досліджувала жанрові та мовно-стилістичні засоби реалізації химерного мислення у ранніх художніх творах письменника. У своїй статті О. Двulichанська робить висновок, що масив літературно-критичних матеріалів 60-80-х років ХХ століття був переважно представлений рецензіями, анотаціями та статтями оглядового характеру про художній доробок В. Яворівського. Загалом літературознавці відносять творчість В. Яворівського до романтичного стилю з умовно-метафоричним забарвленням.

У статті «Рецепція образу Тараса Шевченка в художньо-біографічній романістиці В. Яворівського» О. Двulichанська акцентує увагу на авторському баченні життєвої долі Кобзаря, його ролі у національній та світовій літературах.

Не можна оминати й постать українського письменника, громадського діяча, літературного критика Олесе Гончара. У своїх щоденникових записах він часто згадує ім'я В. Яворівського як про літератора «нової» України, громадського активіста з проукраїнською позицією. О. Гончар не погоджується з оцінкою В. Стуса, де він негативно висловився на адресу В. Яворівського. Класик літератури пояснює це тим, що В. Стус був не завжди справедливим максималістом, очевидно, через пережите. О. Гончар згадує ювілейний творчий вечір В. Яворівського [10] 18 грудня 1992 року, зазначаючи, що тоді він був стислим, лаконічним, блискучим, і, як зізнавався письменник, надто дорожить своїм романом про Катерину Білокур. Найцікавіше те, що саме за порадою О. Гончара В. Яворівський обрав таку тему для свого роману, проте чомусь про це не згадував. Не залишилась поза увагою письменника і стаття В. Яворівського

про Чорнобиль у «Правді», адже О. Гончар зазначає, що вона схвилювала його до глибини душі. Щоденниковий матеріал дає можливість краще зрозуміти, якими були стосунки О. Гончара з В. Яворівським, а виявляється вони були досить дружніми. В очах О. Гончара В. Яворівський зарекомендував себе як свідомий український діяч та письменник.

Наприклад, певні пояснення щодо Стусової критики вносить сучасна дослідниця Л. Ромащенко у статті «Шістдесятники і шістдесятництво в епістолярії Василя Стуса (за матеріалами збірки «Листи до сина»». Л. Ромащенко вважає, що В. Стусові було вкрай відразливо сприймати надмірну запопадливість у вираженні офіційної ідеології з боку В. Яворівського. Позаяк він не зміг це приховати, написавши статтю «Яничари», де агресивно висловлюється про «бандерів, «стецьків» тощо й називає їх ворогами всього людства. Стаття вміщена у збірнику «Відповідь «землякам»» (упорядник М. Дубина), до якого увійшли також твори І. Драча, Д. Павличка та були розкритиковані В. Стусом. Таким чином, Л. Ромащенко не захищає В. Яворівського, а пояснює причини такого негативного ставлення В. Стуса до автора.

Миколаївський дослідник Олександр Грищенко в одній зі своїх статей під назвою «Art-техніка Катерини Білокур: писати, щоб пам'ятати (на матеріалі роману В. Яворівського «Автопортрет з уяви»)» деталізує авторську специфіку зображення долі мисткині. Роман, на його погляд, не біографічний, а організований з інтерпретаціями фрагментів життя Катерини Білокур. Побудований роман на психологічній функції, при чому дійсність конструюється через призму мистецтва. Дослідник зазначає, що простір роману двоплановий: комфортне середовище життя героїні та світ, де вона відома й популярна. О. Грищенко у своїй статті робить огляд публікацій, в яких осмислюється поетика та проблематика творчості письменника й згадує імена дослідників: О. Двудичанської (місто та міський простір), Г. Ключека (стильова манера романістики та новелістики), Я. Голобородька (художнє моделювання часопростору оповідань та новелістики митця), І. Онікієнка (чорнобильський

текст та апокалістична свідомість), І. Сухенка (екокритичний наратив в аспекті впливу на формування екологічної свідомості українців). Метафорично визначає О. Грищенко й образ Катерини Білокур в романі: «Образ Катерини Білокур у романі В. Яворівського – це образ першої квітки України, яка вміла бачити деталі ботанічного світу у виключно тендітному ракурсі та цілковитій барвистості» [13, с. 42-47]. Також зазначає, що й портрет – це засіб відображення внутрішнього світу художниці та її епохи.

У статті «Літературний портрет мого сучасника: Володимир Яворівський» член президії НСПУ, президент Української асоціації письменників, віцепрезидент Міжнародної асоціації письменників-баталістів і мариністів Віктор Югов розглядає постать В. Яворівського як блискучого письменника та громадського діяча. Він зазначає, що В. Яворівський дуже тонка натура та співчутлива. У статті В. Югов подає коротку біографію письменника, розглядає творчу манеру написання, зазначаючи, що герої його творів завжди живуть в Україні, книга пронизана всім українським: мовою, звичаями, батьківщиною. Згадує, як їздив разом із В. Яворівським на Кримський півострів організувати місцеву письменницьку спілку. Дослідник зазначає, що навіть Микола Вінграновський давав схвальну оцінку творчості В. Яворівського не просто як письменнику чи діячу, а й людині: «Володя – наш, свій... Людина велика, масштабна!» [83].

Висновки до 1-го розділу

Ми проаналізували наявну літературу, що стосується життя і творчості В. Яворівського як письменника. З'ясувалося, що основними джерелами щодо розкриття його письменницької діяльності є літературно-критичні матеріали, зокрема наукові статті, рецензії, відгуки, розміщені головню в різноманітних інтернет-виданнях. Загалом творчість В. Яворівського потребує детальнішого аналізу, адже наявні публікації не дають змоги цілком осягнути творчий феномен письменника.

Висновуємо, що Володимир Яворівський займав далеко не останнє місце у сучасному українському літературному процесі. Він був блискучим автором,

активним політиком, громадським діячем, цілеспрямованою людиною зі своїми поглядами та визначеними орієнтирами. Нам вдалось цілком повно дослідити життя автора завдяки біографічним статтям, інтерв'ю письменника та спогадам його сучасників, зокрема як письменників, так і політиків, літературних критиків. В. Яворівський належить до числа популярних письменників у сучасному літературному процесі. Його творчість цікава та розмаїта, заслуговує на особливу увагу з боку дослідницької аудиторії.

РОЗДІЛ II.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ КАТЕРИНИ БІЛОКУР У РОМАНІ «АВТОПОРТРЕТ З УЯВИ» ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО

2.1. Творча доля Катерини Білокур

Народилася Катерина Василівна Білокур у день Великомучениці Катерини 7 грудня 1900 року в селі Богданівка. Оскільки село знаходиться на межі кордонів Київської, Полтавської та Черкаської областей, то народилась майстриня в Пирятинському повіті Полтавської губернії, а покинула світ вже у Яготинському районі Київської області. Сім'я була досить заможною, батьки мали чималий шмат землі та тримали худобу. Крім доньки, в сім'ї виховувалося ще двоє синів – Григорій та Павло.

З метою економії батько вирішив не віддавати дівчинку до школи. Катерина сама навчилася читати у віці 6-7 років, тоді й виявився інтерес до малювання. Якось вона розфарбувала, зображуючи коней, увесь шкільний зошит брата Грицька. Батьки вважали, що дочка божеволіє біля своїх малюнків, і що цей дар не від Бога, а тому творіння знищували, а саму Катю сварили й забороняли малювати. Більше ні олівців, ні паперу дівчинці й на очі не показували. Але Катеринине бажання продовжувати створювати дивні квіти на полотні не могли знищити батьківські заборони, тому дівчина продовжувала займатись улюбленим заняттям потайки. Через відсутність засобів для малювання, як правило, використовувала вугілля.

Сусід та родич Білокурів Микита Тонконіг створив у селі драмгурток, на сцені якого різні ролі виконувала й Катерина, а також малювала декорації для вистав. Проте майбутня художниця, згодом всіма визнана майстриня, переймалась питанням мистецької освіти, тому надто прагнула опанувати малювання. У 1923 році вона вирушила до Миргородського технікуму художньої кераміки, взявши із собою два малюнки виконаних на спеціально придбаному папері: «копія з якоїсь картинки» та начерк дідівської хати. Але, як виявилось, цього було замало для вступу. Адже основна вимога – закінчення семирічної

школи. Засмучена Катя повернулася додому. Вона продовжує свою акторську діяльність, періодично відвідує місцевий драмгурток, організований вчительським подружжям Іваном та Ніною Калитами. Батьки дали дозвіл на це, позаяк вистави не мали заважати Каті виконувати обов'язки по господарству. Усі парубки, що сватали Катерину вимагали відмовитись від пензля. Тому їй отримували гарбуза від дівчини. Одного разу під час сватання Катерина втекла на могилу Шевченка до Канева. Там вона просила у Тараса Григоровича заступництва й сил стати художницею. Про Катеринину любов до генія та мистецтва згадує художник Василь Крамар: «Та вона просто одержима була мистецтвом живопису. Променилася щастям, коли вдавалося намалювати вартісну річ. Знала багато народних пісень. Просто обожнювала Тараса Шевченка» [23].

На сцені драматичного гуртка ставили відомі п'єси: «Наталку Полтавку» І. Котляревського, «Наймичку» і «Безталанну» І. Карпенка-Карого, інсценізацію «Наймички» Шевченка – «Матір-наймичку» І. Тогобочного й дівчина переважно отримувала ролі молодиць. Другу спробу здобути мистецьку освіту Катерина Білокур робить у 1928 році. Цього разу дівчина вирушає до Києва у театральний технікум, однак і тут їй чекала відмова через відсутність семирічної освіти. Зневірившись у долі та житті, Катерина Білокур у 1934 році зважується на відчайдушний крок та намагається покінчити життя самогубством. Дівчина вирішила втопитися у річці Чумгак, але бажання творити перемагає і все обходиться лише застудженими ногами. Переживши таке хвилювання, батьки стають дещо лояльніші до доньки та з прокльонами обіцяють, що більше не заважатимуть Катерині займатись улюбленою справою, себто малюванням.

Одного разу по радіо майстриня почула мінорну пісню у виконанні української оперної співачки Оксани Петрусенко «Чи я в лузі не калина була». Катерина зважується написати листа виконавиці (до речі, обидві жінки – ровесниці) й відсилає його до Києва, прикріпивши малюнок калини. Ота калина дуже вразила Оксану Петрусенко, а тому співачка радиться із графіком, професором Київського художнього інституту Василем Касіяном та поетом,

директором Інституту літератури АН УРСР Павлом Тичиною й звертається у Центр народної творчості, щоб за його сприяння відшукали Катерину Білокур та поцікавились її творчістю.

Незабаром майстер різьблення, очільник художньо-методичної ради обласного Будинку народної творчості Володимир Хитько відвідує Катерину Білокур. Кілька картин він репрезентує художнику-живописцю Матвієві Донцову у Полтаві. У Полтавському будинку народної творчості відбувається дебют майстрині – перша персональна виставка, яка складалася лише з 11 картин, тим не менш зазнала величезного успіху. Вирішено повезти Катерину до Москви. Тож Володимир Хитько супроводжує майстриню. Вони відвідують Третьяковську галерею, Пушкінський музей. Василь Нагай, директор Державного музею українського народного декоративного мистецтва, заковує картини Катерини Білокур для виставки.

А далі, як то й часто буває у житті, жорстока війна перекриває всі можливості для розвитку людини. У воєнні роки Катерина Білокур не має можливості реалізувати свої творчі пориви, а тому майже не малює. Брат мисткині, Петро Білокур із фронту не повернувся. Крім того, вона дізналася про пожежу у Музеї народного мистецтва, де зберігались її картини, й подумала, що їх знищив вогонь. Через це у жінки стався нервовий зрив, а тому, як наслідок, відмовили ноги. Проте острахи художниці були даремними. 1949 рік приніс велику радість для майстрині – вона стає членом Спілки художників України. Вже через два роки отримує орден «Знак пошани» та звання Заслуженого діяча мистецтв України.

У червні 1954 року своє 75-річчя відзначав іспанський та французький художник Пабло Пікассо, до дня його ювілею відбулася ретроспективна виставка. Художник згадав про свої ранні полотна, зібрані у Москві, а тому попросив привезти їх у Париж. Сюди ж для експозиції Міжнародної виставки сучасного мистецтва у найбільшому музеї світу – Луврі було презентовано полотна радянських художників. Серед них відведено місце й для творинь Катерини Білокур, а саме трьох картин – «Берізка», «Цар-Колос» та «Колгоспне

поле». Відомо, що Пабло Пікассо критикував сучасне мистецтво. А побачивши картини української самоучки, митець виголосив своє захоплення: «Якби ми мали художницю такого рівня майстерності, то змусили б увесь світ заговорити про неї!». Пікассо назвав Катерину «геніальною», порівнявши її з французькою художницею, також представницею «наївного мистецтва» – Серафін Луїз із Санлі.

У 1955 році Спілка художників України направила групу художників у тому числі й Катерину Білокур до Будинку творчості на хуторі Шевченка. Побувавши серед інших майстрів, спілкуючись з ними, вона дещо набралась досвіду та змінила свою творчість. Жінка опановує акварель та малює в графічному стилі. Відомо, що багато разів Катерина Білокур намагалася створити «картину-казку», де мали бути зображені лелеки, що приносять немовля. І в неї це таки вийшло, однак люди бачили в ній тільки авторку квіткових композицій, а тому не сприйняли полотно. Жінка віднесла картину до своєї майстерні і більше ніколи ніхто її не бачив. У 1956 році мисткиня отримує чергову відзнаку – звання Народного художника України. Далі її твори експонуються на різноманітних виставках у Полтаві, Києві, Москві. Майстриня знаходить нових друзів, з якими активно листується. Серед них: Павло Тичина та його дружина Лідія, мистецтвознавець Стефан Таранущенко, згаданий вище Василь Нагай, художники Емма Гурович, Олена Кульчицька, Матвій Донцов. Також у Катерини Білокур з'являються учениці: Ольга Бінчук, Тамара Ганжа та сучасна майстриня народного декоративного живопису і петриківського розпису Ганна Самарська.

У 1948 році помирає батько Катерини – Василь Йосипович, а мати, Якилина Павлівна, все частіше починає хворіти. Крім того, до їх оселі переїжджає брат Григорій із дружиною та п'ятіркою дітей. Це, звичайно ж, призвело до численних непорозумінь у родині. Навесні 1961 року Катерину починають турбувати різкі болі у шлунку. Домашня народна медицина не допомагає, а необхідні лікарські препарати у Богданівській аптеці відсутні. У червні цього ж року померла матір художниці. Сама Катерина Білокур потрапила

до Яготинської районної лікарні, де у неї виявили рак шлунку. 10 червня їй зробили операцію. Але, на жаль, вона нічим не допомогла. Цього ж таки дня повіки художниці-самоучки закрились назавжди. Майстриня залишила незакінчене полотно під назвою «Жоржини на блакитному тлі». Похована Катерина Білокур у рідній Богданівці, а скульптор Іван Гончар поставив надгробний пам'ятник над могилою майстрині.

Творчість майстрині зараховують до «наївного мистецтва». Головні його ознаки – це простота, чесність та щирість. До речі, й пензлі Катерина виготовляла самостійно із різного роду шерсті.

Історик мистецтв та художник, науковий працівник музею історії Полтавської битви Кім Скалацький поділяє творчість художниці на 5 періодів:

1. Аматорський: до осені 1933 року;
2. Навчання. Власне «академія»: 1934-1939 роки;
3. Ліричний, «блакитний» період: 1939-1943 роки;
4. Шедеври високого стилю: 1944-1950-і роки;
5. Останнє десятиліття: 1951-1961 роки [32].

Для Катерини Білокур її малювання дорівнювало вишивці, адже заповнювала полотно квітами, «вишивала» їх фарбами. Серед улюблених кольорів – ультрамарин та синій. У списку її робіт відомо 82 позиції, створені упродовж 1920–1960-х років. Більшість назв полотен – це назви рослин, пейзажів. Також є кілька портретів та «Автопортрет» 1950 року. Мистецтвознавці ставлять творчість Катерини Білокур поряд з Анрі Руссо, Іваном і Йосипом Генералічами, Марією Приймаченко, Ніко Піросманішвілі, Ганною Собачко-Шостак – художниками-примітивістами.

Такі яскраві і неповторні картини, як і сама творчість Катерини Білокур, не втратили своєї актуальності, а навпаки, продовжують викликати інтерес у сучасників. Зокрема створено декілька кінострічок, присвячених художниці: «Катерина Білокур» (1972), «Буйна» (1990), «Катерина Білокур. Послання» (2001). У 2009 р. режисер Олександр Білозуб створив виставу «Дві квітки кольору індиго», де головними героїнями були художниці Катерина Білокур

(зіграла її Олена Фасуненко) та Фріда Кало. А композиторка Леся Дичко присвятила майстрині два твори: одноактний балет «Катерина Білокур, або Натхнення» та «Фрески за картинами Катерини Білокур».

Творчою долею майстрині цікавились уже згаданий К. Скалацький, О. Дробаха, К. Буркут, О. Грищенко, М. Марченко, Е. Овчаренко, С. Тимченко, А. Карповська, Н. Ковпаненко, Д. Горова та інші.

2.2. Особливості зображення образу Катерини Білокур у романі В. Яворівського

Працюючи із текстом, людина стає реципієнтом, занурюється у світ, запропонований автором, й визначає для себе ту ідею, яку, на її погляд, закладено у сенс тексту. Враження, думки, асоціації – усе це переплітається, оформлюючись у єдину систему розуміння та пізнання твору. Після прочитання тексту, обов'язково залишаються враження, інколи ефект присутності твору може бути досить довготривалим. Реципієнт по-своєму сприймає твір, і його розуміння не завжди може співпадати із авторським задумом. Читач може не погоджуватись з автором, а може повністю поділяти його думки, можна ненавидіти персонажів, як і щиро захоплюватись ними, подекуди вбачати власні риси у них.

В. Яворівський у романі «Автопортрет з уяви» дозволив дещо забарвити долю художниці Катерини Білокур. Уява і мислення – основні засоби створення літературних образів. Звичайно, детальних біографічних описів життя майстрині не так багато, до того ж такі життєписи зосереджені більше на творчому шляху, а не на самій постаті. У цьому романі відсутнє датування автором подій у житті Катерини, натомість зроблено акцент на самій постаті художниці, особливостях її творчої натури. Себто В. Яворівський написав книгу не про життєвий шлях, не про «наївне мистецтво», а власне про саму Катерину Білокур. Вікіпедійні та енциклопедичні статті дають нам лише загальну інформацію про того чи того митця, тож пізнати його в цілому можна лише завдяки подібним текстам. «Автопортрет з уяви» – це інтерпретація жіночої долі відомої майстрині очима

чоловіка-політика. Автор фокусує увагу на вихованні Катерини, її дружніх взаєминах, сімейних реліквіях, захопленнях, помислах, бажаннях, мріях – себто на всьому, що оточує саму Катерину і що є нею самою. Для об'єктивної рецепції слід синтезувати історичні знання про Катерину Білокур та проаналізувати її постать у творі. Щодо відповідності зображеного у тексті, то маємо цілком витриману розповідь з елементами художнього домислу, які, тим не менш, ніяк не заважають історичній правді, а лише доповнюють її авторським баченням. Тут мова не йде про фантастику, сатиру чи щось інше на кшталт. До прикладу, факт того, що одружений чоловік, сусід Катерини – Петро все життя кохає її, а вона – проти. Із біографії К. Білокур відомо, що вона завжди уникала сватань. Художниця була симпатичною і вродливою жінкою, то й залицяльників у неї не бракувало. Але інша річ – її особистий вибір, бо майстриня відкинула усі нитки можливих стосунків й присвятила себе малюванню, проте ніколи не шкодувала про свій вибір: «Не зазнавши чоловічої й дитячої ласки, вона не озлилася, бо в неї була ця земля, яку можна любити досхочу...» [84, с.28]. Мабуть, не раз художниця замислювалася над своїм вибором, який позбавив її і жіночого, і материнського щастя. Героїня «Автопортрету з уяви» задумується: «Вийди заміж за Петра – буде кому поховати тебе...» [84, с.28]. Досить правдиво зображує В. Яворівський негативне ставлення батьків щодо захоплення доньки, а також позбавлення можливості здобувати їй освіту: «Василь Білокур порішив, що його Катря зірок з неба не здійматиме, а до прядки, кужеля, овець, хатнього начиння та нехитрого жіночого діла...вистачить їй і того, що вміє рахувати до десяти, знає всі знаки абетки» [84, с.80]. До того ж, автор показує не стільки нерозуміння батьків, як їх смуток через захоплення Катерини: «Катерина покрадьки винесла з кімнати дерев'яну триногу. Мусила робити це тайкома, бо її малювання й досі наводило маму на такий безпросвітний смуток, що стара Якилина заходила вулканічним кашлем і одверталася обличчям до стіни...» [84, с.17].

Темою роману, безперечно, є зображення зовнішнього і внутрішнього світу художниці, жіночого мистецтва та самовідданість принципів жіночого

світогляду. А ідейність полягає в тому, щоб донести до читача, що геніальні люди часто нещасливі й здебільшого слід відректися від особистого задля служіння громадському.

Духовним взірцем для Катерини Білокур є Тарас Григорович Шевченко. Можливо, навіть у цьому є таємниця її дару створювати квітковий світ. Адже у романі відтворено сакральне спілкування генія з генієм. До того ж і у життєписі згадується, що одного разу Катерина втекла на могилу Пророка й просила в нього заступництва. У романі образ Шевченка для Катерини Білокур є настільки священним, що стає в один синонімічний ряд поряд з такими словами, як: Бог, батько, наставник. У тексті Т. Шевченка В. Яворівський позначає особовим займенником ВІН, що й справді підносить Тараса Григоровича до рівня Бога. «ВІН» – це символ України, символ єдності її дітей-митців, символ сили надбань українського народу. Зрештою, «ВІН» – це єдиний порадник, єдиний друг та однопумець Катерини, з яким вона може поговорити й поділитись найщирішим.

Цю велику пошану до поета висловлює Катерина Білокур й у останніх словах перед смертю: «Покидаю я й Вас, Тарасе Григоровичу!.. Зачаруйте своїм словом іще когось отак, як зачарували мене. Тоді я знатиму, що на цій землі „буде син, і буде мати, і будуть люде...”...Спасибі, що не покидали мене ніколи, навіть якщо й сонце від мене одверталось» [84, с.293]. Варто зазначити, що В. Яворівський поєднує Катерину Білокур та Тараса Шевченка сімейною реліквією родини Білокурів – дзеркалом. Напрочуд цікавою у творі є історія про бабу Марфу і дзеркало із дому Закревських: «Та найбільшою гордістю Марфи було зароблене в Закревських дзеркало. Воно знало навіть самого Тараса» [84, с.54]. Саме оте дзеркало – єдиний матеріальний портал для спілкування Катерини й Кобзаря. Подаючи цей фрагмент, письменник водночас спростовує й закиди на адресу поета щодо інтимних почуттів до одруженої Ганни Закревської.

Назва роману «Автопортрет з уяви» також не може залишитися поза увагою. Письменник обирає таке словосполучення для означення цілої системи роздумів над долею майстрині. У художній спадщині Катерини Білокур справді є картина

під назвою «Автопортрет», датована 1950 роком. Ідею такого найменування твору досить чітко пояснено у тексті, адже детально зображено замисли Катерини щодо створення цього полотна: «І намалюю я ще раз себе саму. Напевно, востаннє. Для НЬОГО. Для всіх, кому захочеться подивитися в мої очі, коли мене вже не буде» [84, с.47]. Пояснює В. Яворівський й створення «уявного» образу Катериною самої себе: «Знала, що малюватиме себе не з відображення в потьмянілому трикутнику... – малюватиме з уяви про світ і про саму себе, малюватиме себе такою, як знає» [84, с.55]. Цінність цього полотна дуже висока, адже навіть світлин майстрині немає, окрім однієї: «Заїжджому фотографу з Києва лиш випадково вдалося сфотографувати її біля картини в саду – і то коли малювання сохло» [84, с.18].

Твір насичений різноманітними деталями, описами, які стосуються не так Катерини Білокур, як її оточення. Автор курсує по сюжету, уводячи в нього окремі розповідні елементи й розширює їх. Не зміг оминати письменник й рідної домівки Катерини – села Богданівки («Катерина була часточкою Богданівки – давнього козацького села, що почалося з однієї глиняної хати, в якій заночував гетьман Богдан Хмель» [84, с.32]), адже воно просякнуте до глибини козацькою славою. Письменник пояснює етнографію назви села, згадує славного гетьмана Богдана Хмельницького (звідси й назва) та навіть долю його дочок. Образ Б. Хмельницького можемо трактувати як символ історичної боротьби й незламності українського народу.

Фабула твору не збігається із сюжетом. Хоч і закінчується розповідь передсмертними словами майстрині, проте у творі є чимало ліричних відступів, наявні позасюжетні елементи, роздуми Катерини Білокур, авторські міркування – усе це робить роман не типовим. Серед провідних символів, окрім вищезгаданих, втілених у образах Шевченка і Хмельницького, виступає символ очей. Вчені довели, що більше 90% інформації людина сприймає завдяки органам зору. До того ж очі завжди були символом душі, світла, розуму. В. Яворівський вказує на те, що саме очі – це власне й сама людина, більша частина її сутності: «Катерина знала, що найважче їй буде намалювати свої очі,

але починати портрет мусить лише з очей, решту вони підкажуть самі» [84, с.57], «Більше за очі знає лиш серце, але його – не намалюєш...» [84, с.59]. Дуже багато у тексті картин, пов'язаних із весіллям сусідки Ганни Тонкопряд з парубком із Донбасу. Весілля у сні трактують, як бажання його реального здійснення. Насправді це саме те, чого ніколи не було у Катерини, в неї були лише квіти. Достеменно невідомо, чи події у романі є теперішніми, чи це лише спогади Катерини. Тому можна провести паралель і пов'язати це весілля із символом нездійсненності. Адже кожна жінка хоче реалізувати себе як дружина і матір, а що тоді, коли цього не відбувається? Немає переходу, немає потрібного обряду ініціації. Тому не дивно, що Катерина Білокур віддає себе цілком мистецтву. Це можна підтвердити й сном Катерини, в якому вона народжує дитину: «Нові перейми розпанахали її тіло, загойдався велетенський майдан під нею, покотилися в різні боки вози...» [84, с.13]. До того ж, помітна ще й інша деталь. Чи випадково тіло Ганниного «жениха» було вкрите різноманітними малюнками, себто татуюваннями, типу тюремних девізів, імен жінок? Його тіло – це свого роду теж полотно, тільки, на жаль, зміст тих татуювань низького ґатунку...То чи не йдеться тут про різницю між українським мистецтвом та жалюгідними набивками на тілі зросійщеного донбасівця? Також досить чітким символом виступає купальський вінок Катерини Білокур, який разом із свічкою поплив водами, так, як і жіноче щастя Катерини.

У творі можна виокремити дві сюжетні лінії: перша – розповідь про Катерину Білокур та її оточення, друга – про Пабло Пікассо. Роман складається з 15 розділів, де переплетено історію майстрині з епізодами життя французького художника. В. Яворівський навмисно поєднав ці два образи у своєму романі, позаяк саме талановитий та всесвітньо відомий Пікассо дуже високо поцінував дар малювання самоучки Катерини Білокур з України. Поки Катерина роздумує над долею, а життя в селі Богданівка йде своїм плином, Пабло Пікассо місить глину у майстерні й ностальгує за Іспанією. Відомо, що в останні роки життя художник розчарувався у мистецтві.

Роман можна віднести до інтелектуальної літератури, а не масової, адже потребує особливої уважності та сприйняття реципієнта. На це вказують і символіка твору, і його ідейність, і манера розповіді. В. Яворівський не послуговується плавністю у переходах між епізодами, він різко розвертає сприйняття до нових описів, тим самим штурмує мислення і змушує самим встановлювати якусь послідовність та порядок, диференціювати персонажі на основних та другорядних. Закономірність можна визначити у тому, що немає залежності між кількісним розміром розповіді діяльності персонажа та його значенням. У романі найменше може бути найціннішим.

Головними персонажами у творі є Катерина Білокур та Пабло Пікассо. В образі Катерини у романі постає проста, наївна жінка із багатим внутрішнім світом, що ніби із простягнутими руками стоїть і чекає, доки хтось із оточуючих попросить допомоги. Її серце понад усе любить землю і всіх, хто ходить по ній. Катерина Білокур змальована настільки щиросердною і доброю, що нагадує дитину. Можливо, через відсутність жіночої ініціації її серце залишилось дитячим, незважаючи на зовнішні чинники. Вона не вміє бути злою, не вміє пишатись, натомість постійно чогось соромиться: чи то свого сну про дитину, чи то малювати при інших художниках. Не дивно, що й світлина у художниці лише одна. Натомість жінка з дитячим серцем створила геніальні полотна. Простежується цікава закономірність: талановиті люди мають або фізичні, або моральні вади, або фатумно нещасні долі. Катерина Білокур відреклася від жіночого та материнського щастя, щоб натомість подарувати світові частину самої себе – свої квіти. Певною мірою вона нагадує Солодку Дарусю із однойменного твору Марії Матіос. Та теж була не схожою на інших, не стала ні дружиною, ні матір'ю, проте сіяла квіти й милувалась природою. Але у Дарусі була на те підсвідома причина: образи на весь світ та саму себе, а що ж у Катерини? Краще образ художниці можна розгледіти крізь мову її односельчан та ставлення до неї. Бо, з одного боку, вони вважають її ненормальною, а з іншого – вірять у її особливу силу: «Катерино Василівно...І візьму собі квіточку із

вашого квітника. Ганя казала, щоб я зірвала собі на щастя, бо вони у вас – заморожені» [84, с.73].

Образ Пабло Пікассо у романі розкривається як такий, що постійно поневіряється у своїх думках. Він має доволі складний характер і наперед знає, коли знову його охопить депресивний стан. Кризи у Пікассо проходили вельми негативно: «Тоді все йому здавалося фатально марним: і життя, і творчість, і цілий світ, і навіть уся історія людства. Привчений до великих масштабів мислення, розум (навіть у період свого виснаження) побільшував трагізм до вселенських розмірів» [84, с.50]. Пікассо, втрачаючи мистецтво, втрачає самого себе. Для нього, порівняно із Катериною Білокур, дзеркало не має жодного значення, воно є непотрібним. Пабло Пікассо міркує по-філософськи: «Дзеркало можна показувати лише дитині. Один раз на все життя, а потім хай уявляє себе. Уявляє із закоханих поглядів, поки вона молода і гожа, потім із поглядів дітей та онуків. Тоді б ми всі були набагато кращі духовно» [84, с.214]. Проте фінал сюжетної канви полягає не у смерті Катерини, а у записці Пабло Пікассо, де він сповіщає Ежена, що поїхав в Іспанію через Україну, просячи одного: «Ежене!.. Нікому не кажи нікому, що ця тітка не знає художника Пікассо» [84, с.288]. Видатний митець світового рівня визнав майстерність української майстрині.

Наскрізним образом-персонажем, Силою єдності мистецьких доль постає образ Тараса Шевченка. «ЙОГО» постійна присутність у житті Катерини Білокур асоціюється з Ангелом-охоронцем: «Зупинилася на краю зойку, бо всім своїм єством відчула, що за спиною стоїть ВІН» [84, с.45].

Система другорядних персонажів насичена, хоча порівняно з іншими творами цього жанру не є надто розгалуженою. Оточення французького художника Пабла Пікассо складають директор Лувру Ежен із м'яким голосом, який хотів витягти маестро із депресії, лікар Жан, який цю депресію констатував і намагався вилікувати пацієнта та кохана Едіт, яка могла б стати сенсом життя художника. Вони особливої ролі не відіграють, їхня присутність у творі – лише засіб зобразити світ навколо митця. А що стосується життя Катерини Білокур, то тут маємо набагато більше персонажів: сусідів, родичів, односельчан тощо.

Трепетно ставиться мисткиня до Марії Добродійки, не дивно, що в тої таке прізвисько: «Марія Добродійка – то Катеринине свято й винагорода долі, яка наслала оцій одержимій самітниці стільки страждань, що вжахнулася й подарувала їй оцю святу Марію з таким добродушним серцем, що, коли б одного ранку не зійшло в небі сонце, од тепла Маріїної душі все одно цвіли б сади...» [84, с.108]. Омелько та Уляна Сіроштани згадані лише для того, щоб пояснити, які відносини змалку складались між сім'ями Сіроштанів та Білокурів. Останні були дещо біднішими: «Василь із Якилиною мали на обійсті лише дочку та семеро білих курей» [84, с.61]. До речі, автор підкреслює, що навіть кури у Білокурів мали бути білими. Петро Сіроштан, хоч вже і одружений, і немолодий, а все ж сохне за Катериною. Його намагання прихилити серце мисткині настільки сильне, що вже увійшло у звичку і нікого не дивує, навіть Одарку – його дружину, яка, звичайно, недолюблює Катерину. Але художниця байдужа до того, що відбувається навколо неї: «Усім єством відчула, що Петро підглядає за нею, бо давно навчилася відчувати його присутність. Гай-гай, наприкінці серпня буде рівно 50 літ Петрової безнадійної й безпросвітної любові, яка висить над нею, мов жорстока спокуса, на яку вона ніколи не піддається» [84, с.9]. Цікавим є епізод, де ще малі Петро та Катерина купаються голяка. І тут не слід закидати авторові зображення якихось ранніх інтимних відносин тощо. Все пояснюється дуже просто самим же автором у тексті: «Ні за що їх батьки так не лаяли, як за подертий або вичовганий одяг, тому на пасовиську вони з ранку до вечора гасали голяндраса...» [84, с.64].

Головно сусідка Ганна та її донецький наречений Борис уведені в текст, щоб зобразити, як повз самітницьке життя Катерини проходять весілля. Проте сам образ Бориса нагадує тюремного в'язня або ж шахрая-донжуана, хоч і на весіллі хоче заступитись за «сумну тьотю», себто Катерину. Промовистим є епізод, коли до Катерини приходять двійко дітей – Катруся й Петрусь (дивовижний збіг, або, як зазначив автор, «фатальний»). Вони кличуть мисткиню на весілля Гані. За це Катерина дарує дітям духовно дорогі їй речі: Каті – дівоцьке намисто, яке не осмілилась вимінити навіть у голод, а Петрусеві –

«Кобзарик», який художниця ілюструвала сама й навіть мріяла передати до музею Т. Шевченка. Але вона з легкістю прощається з цими цінностями, ніби назавжди ставить хрест на коханні та освіті. А щодо образу Бориса, то навіть оті бридкі, з несмаком зроблені весільні запрошення із 1945, які він, ймовірно, дістав у 1957, ніяк не могли зрівнятись з розкішними весільними обрядами. Племінниця Тетяна Бахмачки, Лесюня, зображена як наївна дівчинка. Вона добра, лагідна, привітна, разом із тим, як ластівка на хвосту приносить різні плітки. До прикладу, «А ще говорили тітки на вулиці, що вам [Катерині] не треба малювати, бо помрете швидше за свою маму...» [84, с.44].

Цікавим персонажем є прабаба Марфа, яка дістала і передала у спадщину дзеркало, принесене з дому Закревських, в яке дивився сам Т. Шевченко. Славилась Марфа своїм умінням білити хати, а ще майстерно усім розповідала, як молода пані та Петербурзький художник панові «роги» наставляли. Хоч сама Катерина у ці прадавні плітки ніколи не вірила: «...Бо її Тарас – багатостраждальний самотник, який нікому не зав'язав світу й не дозволяв, щоб і йому те хтось зробив...» [84, с.54-55].

Сашка Сашчиха – наче випадковий персонаж, який вбирає у себе загальні риси обездолених вдовиць. Життя нареченого забрав воєнний 1941 рік, а тому її очі завжди будуть сумними: «Хоч би як сміялася Сашка Сашчиха на чужому весіллі... – в її очах розгойдуються два великих плачі того чорного весілля, яке було призначене на останню неділю червня сорок першого року» [84, с.58-59].

Никон Рубець народився у той самий день, що й Катря, лише вона удосвіта, а він – ввечері. Через те все життя намагався бути першим у всьому, навіть всю свою власність позначав ініціалами «НТР» – Никін Трохимович Рубець. Першість в очах Катрі він здобув лише тоді, коли його віддали до школи, а її позбавили такої можливості. Никін навіть поширював чутки, що Катерина – відьма. Йому у творі однозначно відведена роль заздрісника, який мстить за невзаємність. Дівчинка так засмутилась, що Якилина зверталась навіть до ворожки Федори (в чому й забобонність та віра українців у силу потойбіччя). Никона, як вогню, боїться зовсім інший герой – недоумкуватий Оксен.

Найбільше він лякається жаб та ранішнього співу півнів. Часто у різних творах божевільні виступають провісниками правди. На відміну від інших Катерина не уникала Оксена, за що часто отримувала від батька на горіхи. Хоча, коли в селі діти хворіли на тиф, то Катерина дивом вижила. І це диво – той юродивий Оксен. Якилина розказує, що хоч пройшло 50 літ, а вона пам'ятає, як Оксен прибіг від ворожки на Загребеллі і приніс трави, і заговор читав сам. Це й врятувало Катерину. За Оксеном доглядає Марія Добродійка, і він слухається її, хоч і старший.

Сім'я Білокурів має радикальні погляди щодо захоплень своєї доньки. Певної мірою вони не зробили нічого, щоб розвинути таланти Катерини або бодай не заважати їй у тому, без чого душа спокою не матиме. Автор виокремлює проблему батьків та дітей. Василь та Якилина ніколи не розуміли своєї дитини, але Катерина не озлилась на них. Попри те, що брати покинули батьківську хату, художниця навіки прив'язалася до неї. Катерина не тільки доглядає хвору матір, а й продовжує малювати таємно, аби не пригнічувати материнського серця. У порівнянні з Василем Білокуром, його дружина Якилина трішки чуйніша. Хоч кохання між Білокурами і народилось, проте набагато пізніше, ніж власні діти, воно все ж не змогло по-справжньому розквітнути через холодне Василеве серце. Можливо, народжена не від кохання дитина, так і не змогла знайти його у своєму житті. Катерина не схожа на батьків, Бог дарував їй особливу душу, доброзичливу і уважну до всього, що навколо неї. Мисткиня не просто бачить природу, вона відчуває кожен її подих. А малювання – це засіб створити відбиток тієї неймовірної краси, аби по її зникненні світ ще міг довго милуватись.

Образ Катерини можна розглядати крізь різні призми. Вона – проста українська жінка, визнана талановитою художницею як в Україні, так і в цілому світі. Катерина Білокур народилася на початку ХХ століття, проживши більшу його половину. Це час найстрашніших подій, які знищували українське суспільство: революції, війни, голод, репресії...То ж примітно, що мисткиня зуміла пережити їх, при чому не зачерствіла її душа, а навпаки – сіяла добро і малювала квіти. Автор не дарма звернувся саме до постаті Катерини Білокур,

позаяк її роль у культурно-мистецькому аспекті є величезною. Образ художниці увібрав у себе риси національного менталітету українців: наївність, простодушність, працьовитість, комунікативність, доброта. Проте водночас він позбавлений негативних ментальних характеристик, адже Катерина Білокур не охоча до пліток, не осуджує когось, не хвалиться і не заздрить нікому, до того ж, вона сором'язлива.

Односельчани при всій своїй цікавості, подекуди заздрості та надмірній увазі до життя мисткині, поважають і люблять її. Проблема лише в тому, що просте українське селянство, яке звикло працювати на землі і обходитись без високих наук, не може зрозуміти уподобань Катерини. Зрозуміло, що жінка народилась не в тому оточенні, адже вона інтелектуально розвиненіша за простих селянських людей.

На психологічному рівні Катерина Білокур є інтровертом. Єдині, з ким вона може розділити свої жалі – це Марія Добродійка та «ВІН». Художниця, хоч і не виказує цього, глибоко і чуттєво сприймає кожну дрібницю. Крім того, певні докори все життя мучили її душу. Катерина надто цнотлива у своїх вчинках і помислах, що їй буває соромно навіть за власні сні. Художниця прив'язана до рідної Богданівки і своїх сусідів, тому їй дуже важко адаптуватися до мистецького середовища. Цінності у мисткині переважно є духовними, а якщо вони й матеріальні, то обов'язково наповнені внутрішнім змістом.

Автор майстерно зобразив Катерину Білокур через призму інших персонажів, позаяк твір насичений не їх діалогами, а думками, спогадами, мріями, переживаннями самої майстрині. Така форма подачі матеріалу дозволяє не лише намалювати в уяві зовнішній образ мисткині, а й заглибитися у її внутрішній світ, пізнати психологічну структуру талановитої особистості. Ймовірно, автор користувався таким принципом: не так важливо, де народився геній і ким працював, як те, що він думав, мріяв, відчував. Себто заглиблення у внутрішній світ образу, зображення його психологічних якостей – основне завдання В. Яворівського у художній інтерпретації образу майстрині.

Висновуємо, що Катерина Білокур – це образ ідеальної українки, сусідки, подруги, дочки, виразниця справжнього «наївного мистецтва» на просторах як української культури, так і світової. Катеринині картини з квітами – це символи ментального духу України.

Висновки до 2-го розділу

Дослідивши роман В. Яворівського «Автопортрет з уяви», можемо зробити певні висновки та узагальнення. Нам вдалося висвітлити інтерпретацію образу Катерини Білокур у романі не тільки через призму інших персонажів, а також завдяки історичному, соціальному, національному та культурному аспектам. Тему та ідею твору розкрито завдяки аналізу образів як головних, так і другорядних героїв, а також зосередженні не так на зовнішніх характеристиках художниці, як на її багатому внутрішньому світі.

Ми пояснили специфіку зображення образу Катерини Білокур у романі «Автопортрет з уяви» і різницю між історичною правдою та авторським домислом. Для цього скористались порівняльним методом. Позаяк прототипом головного персонажу є українська художниця, представниця «наївного мистецтва», В. Яворівський виступає інтерпретатором життєвої долі майстрині, який на основі біографічного матеріалу створив власний образ Катерини Білокур. Уважне прочитання й аналіз тексту дозволяє зробити висновок, що автор дещо по-іншому підійшов до створення образу художниці, зосередивши більшу увагу на внутрішньому світі героїні. Тому окремі деталі та обставини життя дещо домислив. Але цей прийом лише допомагає вдало розкрити усю повноту образу художниці, її таланту та призначення.

РОЗДІЛ III.

СПЕЦИФІКА ЗОБРАЖЕННЯ ОБРАЗУ КНЯГИНИ ОЛЬГИ У РОМАНІ «У МЕНЕ ВЕЧЕРЯВ ІСУС» ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО

3.1. Роман В. Яворівського про княгиню Ольгу у сучасному літературному дискурсі

Історична проза завжди користувалась популярністю в українському письменстві. Її витoki сягають ще глибокого Середньовіччя, риси якої присутні у жанрі літопису, апокрифу, хроніки («Синопис», «Четї-Мінеї», козацькі та монастирські літописи і т. ін.). Авторський домисел починає функціонувати ще у козацьку добу, приміром, можемо згадати «Літопис Григорія Граб'янки». Довший час історики вважали його достовірним джерелом, проте автор літопису припустився багатьох фактичних помилок, які дещо деформують історію. В той час твір відбиває у собі найкращі риси бароко, що дало підставу дослідникам зараховувати «Літопис Григорія Граб'янки» найперше до літературних пам'яток козаччини, а відтак користуватися ним як історичним джерелом.

Починаючи з XIX століття, історична проза постає у жанрах повісті та роману, які за своєю специфікою та стильовими особливостями є досить складними літературними творами, головним завданням яких є ретроспекція минулого. Історія віднаходить свої найтісніші зв'язки з літературою, репродукуючись як особлива рецепція минулого шляхом переосмислення пережитих віків. В часи Нової доби історичні романи відходять від своєї першопочаткової мети точного відтворення минувшини і починають зосереджувати свою увагу на індивідуальності героїв. Психологія персонажів витісняє історичні події, а введення популярної лінії кохання, якщо не перекриває лінію історичну, то паралельно з нею функціонує. Таким чином, читач обов'язково стикається з художньою інтерпретацією.

Проблемою історичної прози в українському літературознавстві займалися С. Андрусів («Мости між часами: про типологію історичної прози»), Є. Баран («Українська історична проза другої половини XIX – початку XX століття»), А. Гуляк («Становлення українського історичного роману»), Л. Ромащенко («Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози : Основні

напрями художнього руху») та інші. Зокрема Анатолій Гуляк у монографії «Становлення українського історичного роману» пише, що саме І. Котляревський в «Енеїді» заклав основу створення національно самобутньої словесності, яка може і вміє репрезентувати буття народу. Натомість першим історичним романом, витриманим в рамках своєї жанрової особливості, А. Гуляк називає «Чорну раду» П. Куліша. Львівська літературознавиця Стефанія Андрусів класифікує історичну белетристику на: художньо-історичну, історико-художню та історичну художньо-документальну прозу. Якщо у першому типі історичної прози перевага надається фактам історії, то у другому – художній вимисел заповнює площину літературного полотна. Третій тип розглядають як документ, який ніби одягнений у художню форму. З цього випливає поняття «художній історизм», яке заміщує «науковий» завдяки популярності художньої інтерпретації історії у прозовій творчості авторів. Цілком очевидно, що такі інтерпретації є довільними та суб'єктивними, адже автор звертається до історичних подій лише задля контексту, більше зосереджується на долі героя, особі, яка відіграла помітну роль в історичному минулому.

В українському письменстві виокремлюється когорта письменників-світочів, завдяки яким відбулось становлення історичної прози від початку нової української літератури аж до сьогодення: Іван Котляревський («Енеїда»), Микола Гоголь («Тарас Бульба»), Тарас Шевченко («Іван Підкова», «Гайдамаки»), Микола Костомаров («Чернігівка»), Пантелеймон Куліш («Чорна рада»), Юрій Федькович («Штефан Славич», «Сафат Зінич»), Іван Нечуй-Левицький («Гетьман Іван Виговський», «Князь Єремія Вишневецький»), Михайло Старицький («Оборона Буші», «Богдан Хмельницький»), Іван Франко («Захар Беркут», «Великий шум»), Осип Маковей («Ярошенко»), Андрій Чайковський («За сестрою»), Осип Назарук («Роксоляна»), Петро Панч («Гомоніла Україна»), Юрій Липа («Козаки в Московії»), Юрій Яновський («Вершники», «Чотири шаблі»), Улас Самчук («На твердій землі», «Волинь», «Марія»), Іван Багряний («Тигролови», «Сад Гетсиманський»), Олександр Довженко («Україна в огні»), Олесь Гончар («Прапорнощі»), Павло

Загребельний («Євпраксія», «Роксолана»), Юрій Мушкетик («Гайдамаки», «На брата брат»), Роман Іваничук («Вогненні стовпи»), Володимир Рутківський («Джури козака Швайки»), Ліна Костенко («Маруся Чурай»), Галина Тарасюк («Між пеклом і раєм»), Василь Шкляр («Троща», «Характерник») та інші.

До числа сучасних письменників, хто продовжує працювати у жанрі історичного роману, належить Володимир Яворівський. У статті «Жанрово-стильові особливості прози В. Яворівського» Олена Двulichанська зазначає, що для письменника домінуючою жанровою формою є новела, яка є основним продуктом його творчої діяльності на ранньому етапі. А також дослідниця виокремлює, так званий, «бароковий» стиль автора, який характеризується гуманізмом, демократичністю, метафоричністю та насиченістю психологічними подробицями життя персонажів. Згодом В. Яворівський тяжіє до більших прозових форм, зокрема повісті у новелах «А яблука падають» (1968) та художньо-документальної повісті «Оглянься з осені».

У художньо-біографічному романі «Автопортрет з уяви», як зазначає О. Двulichанська, відбувається становлення справжнього романного мислення автора. Літературознавець Григорій Клочек у статті «Відповідальність перед талантом і перед самим собою» акцентує увагу на химерному стилі автора, якому прикметний національний характер, що бере витoki ще з народно-поетичної фантазії, творчості мандрівних дяків тощо.

Відомо, що на початку 2000-х років В. Яворівський перебував у, так би мовити, творчій відпустці. І ось після 15-річної перерви він звертається до жанру історичного роману. Ймовірно, що прагнення уславити українських діячів та показати самобутність нашої держави, а також сумні події в історії України (анексія Криму, війна на Донбасі) стали поштовхом до цього. І на сьогодні скарбниця української літератури збагатилася ще двома історичними романами, які вийшли з-під пера В. Яворівського: «У мене вечеряв Ісус» (2019) про княгиню Ольгу та «Іван Окаянний» (2020) про гетьмана Івана Мазепу.

Можемо припустити, звертаючись до історичної теми, письменник намагається реабілітувати свою політичну діяльність. В. Яворівський завжди

намагався поєднувати у житті політику і літературу, проте у його творах досі не знаходилось місця для взаємозв'язків цих сфер. І якщо зважити на діяльність Ольги як княгині, яка активно займалася і внутрішньою, і зовнішньою політикою Київської Русі, і додати до цього гетьманську діяльність Івана Мазепи, то, очевидно, річ йде про своєрідну сублімацію політичних амбіцій у творчість.

У романі про княгиню Ольгу «У мене вечеряв Ісус» письменник намагався відтворити історичну дійсність і зобразити жінку-правительку такою, якою вона була насправді. Автор використовує історико-психологічний метод, завдяки якому змальовує історичну особу крізь призму її внутрішнього світу. Роман «У мене вечеряв Ісус» – це літературна ілюстрація психологічної градації княгині, становлення її особистості в динаміці розвитку характерних рис. Особливість характеротворення саме жіночих образів у творах В. Яворівського, на думку О. Двудичанської, окреслюється змальовуванням героїнь у критичних ситуаціях. А прикметними засобами унаочнення їх психології є портретна характеристика, самохарактеристика, діалогічне мовлення та внутрішні монологи.

В. Яворівський змальовує позитивний образ княгині Ольги, якій відверто симпатизує: «Перечитував історичні книжки про період, коли правила княгиня Ольга. Виявляється, древлянський князь Мал сватався до неї двічі. Раз вона наказала закопати сватів живими у могилі, другий підпалити їх у лазні. Уявляєте, яка це знахідка для письменника. З одного боку ніжна, добра жінка, а з другого така підступна» [34].

Над романом автор працював понад три роки, адже перед написанням детально ознайомився з історичними джерелами. Письменник мав на меті показати читачам справжню Ольгу, таку, яка пройшла «крізь терни до зірок», щоб стати спочатку могутньою правителькою, а згодом віднайти Бога не тільки у світі, а й у своєму серці. Під час написання твору, автор прагнув довести, що Росія переписувала українську історію, видозмінюючи її так, як цього хотіла московська влада. Письменник зазначає: «Постать Ольги дивовижна та унікальна. Цікаво, що про неї майже нічого не знаємо. У «Повісті минулих літ» йдеться про те, що майбутня княгиня буцімто народилась у племені кривичів, що

на території теперішньої Псковщини. Літописець Нестор описує зустріч князя Ігоря з майбутньою дружиною, що відбулась на її рідних землях. Мовляв, він поїхав туди на полювання. Утім, малоімовірно, що князь поїхав на коні полювати аж за тисячу кілометрів, коли Київ оточували чудові ліси. Я почав вивчати це питання і дослідив, що всі древні літописи, що описували історію Київської Русі, переписувались, починаючи з 18 століття – спочатку за наказом царя Петра I, а потім і Катерини II. Росія таким чином присвоїла нашу славу історію».

В. Яворівський, змальовуючи постаті великих українців, має на меті довести українську самостійність, індивідуальність та виняткову значенність, – на цьому автор акцентує, коли пояснює назву роману «У мене вечеряв Ісус»: «Це остання сцена. Коли Ольга була вже охрещена, вона приходить у покої, які їй відвели у Царгороді. І вона вже знає з настанов патріарха, що у неї має бути янгол-охоронець. І вона бачить: на столі карафка з вином і хлібина лежить. І каже янголу: «Ти ж мій охоронець, сідай зі мною, вип’ємо крові Ісуса і з’їмо від тіла Ісуса». На що він каже: «Не я. Тут буде інший». Вона відчиняє двері, до неї заходить хтось у білому одязі. Вона бачить, що у нього на руках дірки від цвяшків, якими Його розпинали. І Він їй каже: «Тобі випало щастя бути володаркою великого народу. Я твоєму народові дав найкраще: найкращу землю, що була на планеті. У цій землі є все для того, щоб твій народ жив добре. Але ж я маю дати всім народам. Поруч із твоєю державою живуть племена – дикі, ледачі, захланні. Я повинен і тим щось дати. Так-от, я їм дав вас у сусіди. Ви повинні витримати це, відбутися, а потім твій народ стане одним з найдосконаліших, найбагатших народів у світі» [39]. Ми, українці, маємо у це вірити».

Таким чином, автор, написавши цей роман, не просто окреслив долю київської княгині, а зробив благородну справу для рідної країни, возвеличив свій народ над іншими, віднайшов оту наскрізну лінію, яка поєднує українців із Богом.

Станом на сьогодні серед творів українського письменства є лише декілька художніх інтерпретацій життя княгині Ольги державною мовою. Тетяна Бабицька написала повість «Княгиня Ольга» (1990), а Марина Горяннич у серії «12 балів» видала оповідання «Княгиня Ольга і я» (2011) для дітей. Історик та письменниця за сумісництвом Раїса Іванченко у своїй тетралогії про Київську Русь вмістила роман «Отрута для княгині» (1995). Натомість російськомовна українська авторка Симона Вілар (Наталя Гавриленко) написала книги в жанрі фентезі, в яких по-своєму інтерпретує життя Ольги: «Відьма в Царграді», «Відьма і тьма». Таку ж російськомовну традицію продовжує український письменник Сергій Майдуков, який під псевдонімом С. Воєводін видав книгу «Ратник княгині Ольги».

У російській літературі вже було декілька спроб художньо окреслити життя княгині. Зокрема російська письменниця Світлана Кайдаш-Лакшина видала роман «Ольга», інша популярна письменниця Єлизавета Дворецька написала серію із шести книг «Княгиня Ольга», під такою ж назвою видав свій твір Олексій Карпов та інші. У 2008 році з-під пера Сергія Алексеєва вийшло історичне фентезі «Аз Бога відаю», назва якого співзвучна з романом Володимира Яворівського «У мене вечеряв Ісус».

Висновуючи, можемо наголосити на актуальності теми історичного роману В. Яворівського про правительку Київської Русі. Адже про українську княгиню, на наш погляд, мають писати українці та ще й українською мовою. Це знівелює будь-які зазіхання не тільки на нашу історію, а й культурну спадщину, допоможе уникнути історичних спотворень на користь загарбницької Росії.

3.2. Історична правда та художня вигадка у романі В. Яворівського «У мене вечеряв Ісус»

3.2.1. Княгиня Ольга як історична постать

Київську Русь як державу від початку свого заснування очолювали лише керівники-чоловіки. Княгиня Ольга стала першою правителькою-жінкою, мала дещо іншу стратегію державництва, аніж її попередники. Про місце народження княгині є багато легенд, зокрема йдеться про Псков-Новгород та Болгарію.

Перша легенда походження Ольги нівелює закиди щодо того, що буцімто жінка привезена із варязьких земель, утверджує законне право стати княгинею Київської Русі. За даними одного переказу, Ольга була нащадком першого дорадника Рюрика – Гостомисла. «Повість врем'яних літ» вказує: «У РІК 6411 [903]. Коли Ігор виріс, він ходив [у походи] вслі за Олегом, і [кожен] слухався його. І привели йому жону із Псков на ім'я Ольгу» [62]. Хоча у початковому ізводі літопису такої інформації немає. Натомість Володимирський літопис XV століття засвідчує, що Ольга все ж була привезена для Ігоря з Болгарії. Літопис 1696 року з Погодінського зібрання відзначає, що Ольга була дочкою полоцького князя Тмутаракана, а земля тмутараканська розташована була біля Плескова. Тому слід відрізнити це місто від Пскова. Така версія хоче утвердити те, що жилами Ольги текла царська кров.

Не менш цікаві перекази побутують про першу зустріч Ігоря з майбутньою дружиною. Про це знаходимо інформацію у таких джерелах: «Житіє Ольги» за списком XVII століття, російська «Степенна книга» XVI століття, «Четьї-Мінеї» Дмитра Туптала. Останнє джерело розповідає про це знайомство досить широко. Про батьківщину Ольги сказано так: «Народилася ж Ольга у селищі, званому Вибутським, яке й нині є біля міста Пскова. Міста ж того на той час ще не було. І вихована була отроковиця, хоча й і в ідолопоклонському нечесті, проте в добрих батьківських настановах. Була бо дуже цнотлива й премудра, як про те небавом дізнаємося з наступної оповіді». Далі агіограф розповідає, що Ігор любив лови і одного разу хотів переплисти річку, аби зловити звіра. Перевіз його човном ніби якийсь юнак, але Ігор у тому «юнакові» розгледів невимовну красу дівчини. То була Ольга, яка різко відповіла князю: «Для чого бентежишся, о княже, суєтне думаючи? Слова бо твої явно свідчать про негідне бажання твоє, що наругу мені сотворити хочеш. [Але] цього не буде, я бо про те й чути не хочу» [75]. Чи не звідси свої корені бере народна традиція сватання, коли молодий приходить до батьків коханої і каже, що полював на куницю, красну дівицю? «Далі свати розпочинають оповідати про те, що вони полювали на куницю – красну дівицю (в інших місцевостях на перепілку, косулю, лань), а вона

сховалася десь у цьому дворі, і тому вони прийшли сюди, щоб її забрати, бо так звелів їм молодий князь» [68].

М. Грушевський в «Історії України-Руси» описував діяльність Олега та Ольги в схожих традиціях. І тут слід задуматись над іменем княгині. Якщо вірити у її псковсько-новгородський родовід, то чому названа варязьким іменем? В деяких джерелах зазначається, що жінку звали по-руськи – Прекраса. Звідси робимо висновки, що Олег справді дав їй нове ім'я, дуже схоже до свого. Саме тому існують припущення, що після Олега правила все-таки Ольга, яка згодом вийшла заміж за Ігоря і передала йому владу. Таку версію можна підтвердити дивними датами у літописі «Повість врем'яних літ», за викладом якого Ольга народила Святослава після 40 років подружнього життя з Ігорем.

Далі літопис повідомляє про смерть Ігоря у 945 році, а оскільки малому Святославу тоді було лише 3 роки, то цю дату можна вважати офіційним початком правління княгині Ольги. Жінка розуміє, що міцна київська влада, яка була зосереджена у руках одного правителя, може впасти. А тому негайно почала активно займатись як внутрішньою, так і зовнішньою політикою. Проте перше, що вона мусила зробити, це помститись за смерть чоловіка, разом з тим покарати та налякати нескоримі племена.

Коли вона перебувала у Києві разом із сином, годувальником Асмудом та воєводою Свенельдом, деревляни починають підсилати своїх послів із такими помислами: «Осе князя руського ми вбили. Візьмемо жону його Ольгу за князя свого Мала і Святослава [візьмемо] і зробимо йому, як ото схочем». Мудра правителька обхитрила народ деревлянський, вона веліла нести їх на човні, нібито з пошани. А сама наказала викопати глибоку яму і прямо з човна скинути деревлян туди. «Ольга мовила їм: "Чи добра вам честь?" Вони ж сказали: "Гірша нам смерть, ніж Ігореві". І повеліла вона засипати їх живими, і засипали їх». Ольга вдруге просить прийти деревлянських мужів до неї і запрошує їх до лазні. «Вони, [слуги], тоді розпалили мийню, і ввійшли деревляни [туди], і стали митися. І заперли мийню за ними, і повеліла [Ольга] запалити її од дверей, і тут згоріли вони всі». І втретє Ольга запрошує деревлян, аби остаточно відімести їм: «І

послала вона [послів] до деревлян, кажучи так: "Се вже йду я до вас. Тож зготуйте медів много коло города, де ото вбили ви мужа мойого. Хай поплачу я над гробом його і вчиню тризну мужеві моєму". І як упились деревляни, звеліла вона отрокам своїм пити за них, а сама відійшла звідти і потім наказала отрокам сікти їх. І посікли їх п'ять тисяч. А Ольга вернулася до Києва і спорядила воїв на рештки їх» [62].

Та навіть на цьому княгиня не зупинилася, вона прагнула повністю знищити Іскоростень, столицю вбивць її чоловіка. Оскільки силою місто взяти не вдавалось, Ольга схитрувала: попросила данину у вигляді 3 голубів і 3 горобців. Деревляни сповнили її бажання. Тоді жінка наказала прив'язати трут до кожної пташки і відпустити додому. Вогнем спалахнули всі будинки в Іскоростені. Показавши свою силу та жорстокість, Ольга наклала ще й податок на деревлян: «Дві частини [її] ішли Києву, а третя Вишгороду, до Ольги, бо Вишгород був Ольжиним городом. І пішла Ольга по Деревлянській землі з сином своїм і з дружиною своєю, встановлюючи устами і уроки». Це була перша адміністративна реформа, яка пророкувала міцну і стійку подальшу політику очільниці Київської Русі.

У 955 році Ольга вирішує завітати до греків у Царгород. Там цесар Константин, син Леонтів, зачарувався неймовірною вродою київської княгині: «І, побачивши її, гарну з лиця і вельми тямущу, здивувався цесар розумові її і розмовляв з нею, сказавши їй: "Достойна ти єси цесарствувати в городі сьому з нами"» [62]. Мудра Ольга одразу ж зрозуміла наміри грецького цесаря, а тому попросила охрестити її та стати хрещеним батьком. Патріарх мовив до неї: «Благословенна ти єси в руських князях, бо возлюбила ти світло, а тьму облишиш. Благословлятимуть тебе сини руськії навіть в останньому поколінні нащадків твоїх». По хрещенні зрозумів Костянтин, що обхитрила його руська жінка, але виходу у нього вже не було. З великими дарами поїхала Ольга до рідного Києва. Літописець зазначає: «А ся ж блаженна Ольга з малих літ шукала мудрості, яка є лучче від усього на світі сьому, і знайшла вона перло многоцінне, що ним є Христос». Дмитро Туптало пише: «Прийшовши до Києва, нова Олена,

велика княгиня Ольга, почала немов сонце, світлом Віри пільму ідолюської нечестивості проганяти, і потьмарених просвітлювати. І збудувала першу церкву в ім'я святого Николи на Аскольдовій могилі 800, і багатьох киян до Христа навернула» [75]. Княгиня виховувала сина і мріяла, аби він охрестився також: «Я, сину, бога пізнала і радуюся. Якщо й ти пізнаєш бога, то радуватися станеш». Але Святославу було не до того, він більше цікавився походами й завоюваннями. Коли син підріс, Ольга займалася вихованням внуків: Ярополка, Олега і Володимира. 968 року Київ за відсутності Святослава ледь не взяли печеніги. У 969 році Святослав каже матері, що хоче залишити Київ, бо Переяслав видається йому багатшим. Але матір дозволяє це зробити лише після власної смерті. Через три дні по цій розмові Ольга і справді помирає. Княгиня заповіла не робити тризни по ній, а поховати по-християнськи.

Літописець підносить значенність постаті Ольги не тільки як правительки, а як, в першу чергу, християнки. А тому оповідь про неї завершує так: «Ся [Ольга] була передвісницею християнській землі, яко вранішня зоря перед сонцем і яко зірниця перед світом. Вона бо сіяла, як місяць, уночі. Так ся між невірних людей світилася, як перло в багні, бо були вони закаляні гріхом, не омиті святим хрещенням, а ся омилась святою купіллю, скинула з себе гріховну одіж ветхого чоловіка Адама і в нового Адама втілилась, що ним є Христос» [62].

Не менш дискусійними, крім питання походження Ольги, є суперечності, пов'язані з місцем її хрещення. Щодо тверджень дослідників стосовно цієї проблеми висловлюється у статті «Чи кн. Ольга справді прийняла християнство в Царгороді?» публіцист Теодор Мацьків. Справді, погляди істориків дуже різняться: М. Грушевський вважав, що Ольга охрестилася в Києві, такі переконання мав і російський історик Е. Голубінський, який зазначив, що акт хрещення відбувся ще до її поїздки в Царгород. Такі міркування підтверджує Г. Лужницький, адже у грецьких джерелах вказано, що Ольга прибула до них уже зі своїм священником Григором. Навіть сам Костянтин VII, говорячи про приїзд Ольги, ні слова не каже про її хрещення. Такого погляду дотримується Н. Полонська-Василенко, а також австралійський теолог Е. Стормон, який

припускає, що хрестили Ольгу в церкві святого Іллі в Києві. Натомість дослідники-візантологи Г. Острогорський та М. Чубатий повністю довіряють літописцю «Повісті врем'яних літ». Те, що у грецьких джерелах про хрещення Ольги нічого не згадано, пояснюють тим, що, ймовірно, Ольга двічі бувала у Царгороді: 957 та 961 року.

Підсумовуючи, Теодор Мацьків висловлює думку, що все ж слід схилитися до тієї версії, що Ольга охрестилася у Києві, бо інакше у візантійських джерелах обов'язково згадувалось прийняття християнства у цесарських палатах Царгорода. А також поганка не могла б сидіти за столом разом із родиною Костянтина VII, до того ж взаємини Київської Русі та Візантії після поїздки погіршилися.

Після смерті Ольги онук Володимир переніс її прах у знамениту, збудовану ним Десятинну церкву Успіння Пресвятої Богородиці. Саме з цього часу жінку неофіційно починають вважати святою. А власне сама канонізація рівноапостольної княгині Ольги відбулася 24 липня 1547 року. Іконопис зображує лик святої із двома символами у руках: храмом та хрестом, які ще раз підкреслюють її християнськість.

Значення володарювання Ольги дуже вагоме. Правителька зуміла ліквідувати автономію племінних поселень, укріпити та зосередити єдину владу в Києві. У зовнішній політиці віддала перевагу не воєнним походам, а мирним переговорам, що, безумовно, зміцнило авторитет Київської Русі як східноєвропейської держави. До того ж Ольга прагнула поширити християнство на рідних землях, прийняла його сама і хоч не могла вмовити сина Святослава також це зробити, її ідеями перейнялись онуки, зокрема Володимир Великий, князь, що охрестив всю Київську Русь у 988 році.

3.2.2. Особливості портретописання і характеротворення образу княгині Ольги

Сучасні літературознавці виділяють сім типів образів жінок у літературі: жінка-жертва, жінка-берегиня роду, жінка-борчиня, жінка в історичному

антуражі, self-made стерва, тепла жінка до кави, жінка й АТО. Одним із таких типів є «жінка-борчиня», характеристика якої повністю підходить образу Ольги. Проте видається доцільним зараховувати Ольгу й до іншого типу – «феміністка в історичному антуражі». При першій зустрічі з Ігорем Ольга поводить себе гордовито, після його смерті вона не дозволяє комусь іншому очолювати Київську Русь, а бере державні справи у свої руки. Ольга цілеспрямована та вольова жінка, яка вдруге так і не захотіла стати дружиною. До того ж, домашній улюбленець Ольги, змій, носить ім'я «Мія». Всі дієслова, які функціонують вираженням дій змія мають закінчення чоловічого роду, проте сама назва з етнолінгвістичного погляду є жіночою. Тому на мовному рівні можна простежити ознаки фемінізму. Фінал твору є не менш красномовним, адже Ольга зрівнює свої права із візантійським імператором: «Коли цар ваш постоїть у мене в Почайні стільки ж часу, як я стояла у нього в суді, то пришлю йому і військо, і дари» [87, с.344].

Хронос роману вказує на період, який починається дитинством Ольги, а закінчується її хрещенням. Саме цей проміжок життя княгині є найяскравішим та найдіяльнішим. В історичних джерела відсутні достовірні свідчення про дитинство майбутньої княгині, але є поодинокі згадки про Ольгу вже після її гостювання у Візантії. Найбільше, звісно, постать княгині починає цікавити літописця, коли вона займає чільне місце при дворі князя та стає дружиною Ігоря. Натомість В. Яворівський намагається розширити уявлення про життя Ольги. Роман «У мене вечеряв Ісус» доводить те, що автор найперше хотів довести самотність української історії, а тому й згадав дитинство Ольги, аби читач мав уявлення про її походження. Експозицією роману є розповідь про юні роки жінки, її сім'ю, дім, побут, захоплення: «Прекраса розніжилася. На сонечку, на своїй рідній ріці, на отчій землі свого роду. А ще від пахноти трав і квітів, зібраних на луках, випалених у лісі два роки тому. Вода прип'яті тихенько плюскотіла за бортами човника...Повіки її стулилися» [87, с.17].

Княгиня Ольга наділена рисами, що радше личили б чоловікові, позаяк після втрати Ігоря вона змушена стати владною та сильною, аби вберегти себе,

престол та найперше маленького Святослава. Хоча можна простежити характерну градацію жінки: від сентиментальної та життєрадісної Прекраси до рішучої, мудрої, холодної Хельги. Автор головно робить акцент на тому, що Ольга немає московського коріння, а є уродженкою української землі, зокрема місцем народження майбутньої княгині є маленьке поселення Чорнобиль, розташоване на самому краю Полянської землі. До того ж, справжнє ім'я жінки не Ольга, а слов'янське – Прекраса. Цей факт відкидає всі припущення щодо норманського походження княгині. Ольга вирізняється норавливістю та чіткою самоідентифікацією: «Дівчина. Скіфка. Сарматка. Полянка. Роска. Людина» [87, с.18]. Автор вкотре не втомлюється підкреслювати це у романі.

До смерті Ігоря Ольга була простою жінкою, щоправда, найшанованішою у князівстві, але це не заважало їй тішитись, мріяти, любити і навіть ревнувати: «А мій Ігор не зводив із неї очей. Я ледве стримувалася, щоб не видати себе, бо заревнувала таки» [87, с.41]. Княгиня виявляє неабияку обізнаність не тільки з історією власного народу, а й історією інших держав, націй. До прикладу, з великим ентузіазмом Ольга пояснює греку Міносу, що він іменований так само, як і легендарний цар Криту. Але Ольжине життя чітко розмежувалось на до і після смерті чоловіка. Княгиня втратила відчуття сентиментальності, вона стає стратегом й вибудовує для себе чіткий план: «Замість того, щоби впасти у відчай, у голосіння, щоб ридати, битися головою, висмикувати волосся, слати громи і прокляття у бік древлянського племені та Мала – я вже думаю, як зберегти у своїх руках київський престол, як довести Святослава до князювання, як зберегти київське єдинодержавство...» [87, с.51]. Ольжина душа роздвоюється так, як на дві частини розірвали тіло її покійного чоловіка. Народ та традиції вимагають помсти, але хіба вбивство може бути добрим вчинком? Княгиня намагається приймати помірковані рішення, які задовольнили б увесь люд та втримали б її на престолі, однак вона змушена постійно вдаватися до самоаналізу: «Я чиню злочин чи акцію справедливості? Злочинну справедливість чи справедливий злочин?» [87, с.73]. Ольга розмірковує про життя по-філософськи: «Без Душі її життя було простим,

зрозумілим, легким і прогнозованим. Можна жити до ста й більше літ. Жити щасливо, а то й – вічно жити» [87, с.82]. Княгиня розуміє, що її душа тягнеться до Бога, єдиного Бога: «Душа Прекраси напилася води з Дніпра й повернулася на київські пагорби...Облетіла й опустилася на Поділ, сіла на вершечок хреста Іллінської церкви...Божа Матір здійняла їй назустріч свої білі руки. Пригорнула до грудей» [87, с.85-86]. Жінка крізь очі, затуманені помстою, всім єством бачить, куди має іти й приходить: «Прийшла не до тебе, Улибо. До Неї [Матері Божої] прийшла» [87, с.126]. Тут чітко простежуємо натяк автора на християнськість Ольги, на те, що її душа все одно воз'єднається, але для цього княгині слід пройти тернистий шлях від грішниці до святої.

Ольга віднайшла в собі силу помститися сповна за жорстоку смерть чоловіка, а ще більше розлютилася на деревлян через спробу викрасти її найдорожче – синочка Свята: «Свенельд знав, скільки радості засвітиться на лиці княгині, коли він покладе їй на руки сина, і здогадувався, що Ольга цього Малові не пробачить...» [87, с.163]. Проте тепер княгиня знала точно, що їй допоможе: «Хитрість. Хитрість, Ольго, це твоя сила» [87, с.166]. Поганська віра предків, з якою з самого дитинства Прекраса була тісно пов'язана, досить довго не могла витіснитись прийняттям нового єдиного Бога, тому уява Ольги часто сплутувала та поєднувала дві релігії: «Вона лишень на якусь мить западала у дрімоту, і перед нею поставав Світовид, але не чотириликий, а дволикий, ще дві його сторони займала Богоматір Марія. Скорбна. Із вологими очима...» [87, с.173]. Чому саме Богородиця найчастіше кличе Ольгу до себе? Можливо тому, що княгиня – також страждає, як жінка, і як матір. Не можемо оминати мудрості Ольги як очільниці держави, адже вона змогла прийняти надзвичайно розумне рішення, яке припинило всі чвари у князівстві: «Я введу один податок. Помірний. Не лише на утримання держави, а на її розвиток і зміцнення, на її військо і ...утримання миру» [87, с.260]. І це відповідає літописному фактові. Ще краще образ Ольги промальовується крізь призму інших персонажів, з якими вона взаємодіє у романі.

Символічним образом у творі постає змії Мія. Досить дивно, що саме ця тварина є домашнім улюбленцем київської княгині: «Ще весною задружила з Мією – нашим подвірним, а тепер і домашнім змієм» [87, с.7]. Змії проживав з нею від самого дитинства Прекраси, а помер після помсти за смерть Ігоря. Змії у міфології – багатозначний символ, що уособлює благородні, і небезпечні риси. В українській біблійній традиції змії виступає як спокусник, Сатана і рідше символізує мудрість. В «Українській міфології» В. Войтович потрактовує цей образ трояко. По-перше, змії, пов'язаний із водою, збирач данини, охоронець кордонів, що власне й поєднує Мія десь на ментальному рівні полянського племені із юною Прекрасою, яка є уродженкою півночі України та любить плавати Прип'яттю. Дівчина наділена дещо чоловічими рисами характеру: прудкістю, пильністю, відважністю, вольовничістю. По-друге, змії, пов'язаний з плодючістю, землею, жіночою силою родів. Мія радше асоціюється із жіночим родом, хоча автор визначає змія таки чоловіком. Проте Мія ніжний, слабкий, дружелюбний. По-третє, змії символізує чоловіче начало. Чи не натяк на перемогу чоловічої рішучості та холоднокривності над жіночою добросердністю Хельги у майбутньому. Однозначно, автор недаремно обирає для героїні саме такого домашнього улюбленця, щоб показати, якими особливостями насправді наділений внутрішній світ княгині. У романі Ольга подекуди хитра і підступна, що й поєднує її характер із зміїним. Мія у романі не ототожнюється зі злом, він залишається лише вірним другом своєї господині, а також намагається повідомити її про небезпеку. Змії також може виступати як посередник земного світу із потойбічним, він уособлює зв'язок Ольги із язичницькими богами. Смерть Мія символізує смерть поганської віри для княгині, вона прощається з давніми традиціями предків, залишаючи все негативне позаду: «Княгиня рішуче встала на повен зріст, переступила через кволо розпластаного на оленячій шкурі Мію» [87, с.71].

В. Яворівський у своєму романі розширює уявлення про батьків Ольги. Зокрема згадок про батька Ольги – Краяна небагато, але вони досить суттєві. Він став заможним чоловіком завдяки своїй відважності, яку виявив у поході

князя Олега Віщого на Каспій: «Князь Олег подарував Краянові титул воєводи й багато лісу над Прип'яттю» [87, с.5]. Матір Любава лікувала Ольгу травами і була лагідною жінкою, проте померли батьки майже одночасно. З іменем батька Прекраси можна пов'язати сучасну назву нашої держави. Відомо, що вперше «Україна» згадується в Київському літописі у 1187 році, у романі саме так іменує наші землі княгиня Ольга: «За ним сила нашої землі, яка хоче називатися Країною...Головне, що Країна, а не окраїна. Не окраїна, бо за нами ще Візантія, ціла Азія. Окраїна – це північні лісовики-болотяники...Оце окраїна світу, а ми таки Країна, бо перед нами були і скіфи, і сармати, і анти» [87, с.195]. Ці рядки підкреслюють українську самостійність й право на незалежність, до того ж, наголошують, що Ольга – справжня українка, яка добре знає та шанує своїх предків, своє коріння та свою історію. Так само називає наші землі й патріарх Осмомисл: «Люба мені країна! У-у-у, яка прекрасна країна. У-Україна!» [87, с.306].

Перша зустріч Прекраси з князем Ігорем була по-язичницьки символічною, адже дівчині здавалось, що від води її врятував всесильний бог Світовид. П'ятнадцятирічна дівчина якраз відвезла дядькам та братам обід і переправлялась через Прип'ять на човні. Прекрасі захотілося зловити сома, але вода захитала лодію. Врятована дівчина подумала, що то Водяник, а потім – що то її улюблений бог Світовид. Але все було по-іншому: «І що всесильний Світовид має плоть і образ звичайної людини. Чоловіка. Красивого. Занадто гарно вбраного. З ошатною борідкою. Владного. Із немигаючим, зухвалим поглядом, що беззастережно хоче заволодіти нею» [87, с.18]. З першої миті Ігор забув про своїх коханок – Інгельду та Анастасію, бо: «Він приріс очима до цієї...красивущої, витвореної натхненням руських богів полянки, сліпучої Лелі, Дівани, що сиділа перед ним на носі човна» [87, с.23]. Смерть Ігоря автор змальовує віддалено, неемоційно, адже за способом убивства вона жахлива: «Над древлянськими воями на мить появилися два, ще кілька годин тому – всесильні, страшні, київські князі Ігори. Два...» [87, с.38]. Народ любив Ігоря, шанував і був невдоволений смертю свого князя, не розумів, яким буде його існування без нього: «Ох хазяїне

наш? Що робити маємо? Як дітей годуватимемо? Як вирощувати їх?...Нащо нас так рано полишив?» [87, с.75].

Душа померлого князя постає як окремий образ, адже важко сказати, чи це справді покійний Ігор, чи це згусток уяви Ольги на фоні важкої психологічної втрати, чи навіть сама совість. Душа Ігоря постійно вимагає помсти та докоряє княгині, вона не просто лякає жінку, а й виступає як провокатор, якого не покидає жага до древлянської крові.

Доповнює образ Ігоря і його вірний супровідник. Якщо у Ольги її домашнім улюбленцем був змії Мія, то у Ігоря таким вірним товаришем був гривастий кінь Антей. Кінь мав непохитний зв'язок із господарем: «Шкірою відчував гарячу впевненість свого вершника» [87, с.30]. Не можемо оминути й символічної клички коня, адже Антей, за грецькою міфологією, є велетнем, символізує наснагу і силу. Те, що характерно для самого князя Ігоря.

Привертає увагу образ древлянського князя Мала. Письменник зображує Мала у романі зовсім по-іншому. Древлянський очільник наділений не так негативними рисами, як такими, що викликають співчуття. Малові всього 40 років, недавно він утвердив себе як вождь, а тепер не просто хоче дати відсіч Ігорю Старому, а й зайняти його місце на престолі, адже Мал має право на обидва рішення: «Варяг Олег підло вбив мого батька Аскольда та дядька Діра» [87, с.11], «Ви ж знаєте, що в моїй кривці тече кров мого прадіда Кия...А Ігор? Ігор має кров норманів, варягів Рюрика...» [87, с.10]. Отже, уточнюється родовід древлянського князя. Деталізується, що Мал був народжений полонянкою Німкінією від Аскольда, а семантика його імені аж надто проста: був маленький, малютою, від того й Мал. До того ж, упродовж твору ми все більше і більше упізнаємо у Малові українські риси в описі зовнішності: «Мал згріб соболину шапку з голови, на тім'ї якої чорною блискавкою майнув оселедець» [87, с.10] або: «Ми – горді, непокірні древляни» [87, с.12], «Ці древляни високо несуть себе і цю бундючу незалежність» [87, с.32]. Як і Ольга, Мал чітко ідентифікує себе за національністю: «Гордий і непохитний древлянин. Із міцного скіфсько-сарматського, антського кореня» [87, с.23].

Проте князя Мала в обличчя не знає його народ, не пізнає. Улюблене заняття деревлянського вождя не мисливство, а досить таки селянське: «Добромира знала: з годину коситиме отаву, це його улюблене заняття, коли він єретується. Намахається косою, напасе очі зеленню, зіб'є злість чи розгубу» [87, с.91].

Вірною подругою, а не просто прислужницею для Ольги є 15-річна Улиба, привезена Ігорем з Візантії на рідну землю. Вона вдячна, щира, терпляча, до того ж талановита: «Вміла дуже вдатно вишивати сорочки, ризи та рушники й навіть одважувалася мережити лика візантійських святих» [87, с.13]. Ольга, відірвана від рідного містечка, серед бояр знайшла в Улибі якусь приязнь, якесть тепло: «Часом Улиба дивилася на господиню такими чистими й нелукавими очима, що княгиня проймалася якщо не любов'ю, то щирою приязню матері до сиротини-дочки» [87, с.13]. Улиба, не позбавлена почуття любові, щиро закохана у гридня Володислава, який пішов з князем на древлян. Цей факт є своєрідним натяком, що дівчину може чекати така ж доля, як і Ольгу – доля вдовиці. Володислав таїв взаємні почуття до дівчини, яка відрізнялась від інших вірою, бо була хрещена, що імпонувало парубкові й мріяв про спільне майбутнє: «Улиба намножить нам діточок: сміливих хлопчиків і красивих дівчаток. Народяться поганинами, а тоді, може, охрестимо» [87, с.31]. Тобто, Володислав був готовий порушити поганські традиції предків заради Улиби, що доводить силу впливу юної християнки на язичницьких полян. Не можна не помітити, загаданої у творі рослини соняшник, що неодмінно асоціюється з сонцем: «Улибо, соняшник вирощували ще наші далекі предки – трипільці. З Трипільля його завезли до Візантії. А з греків він знову повертається до нас» [87, с.291]. Подібною до соняшника є доля Улиби, бо тепер вона знову на рідній землі й попри все свято вірить у єдиного Бога і ділиться цим святим почуттям із Ольгою.

Воєвода Свенельд, хоч і з норманів, проте став Ігоревою правою рукою, першим радником не тільки у військових справах, а і в особистих: «Він же вірний Ігорів пес» [87, с.12]. Таким він залишився й після смерті Ігоря для Ольги, хоча нерідко хтиві думки намагались затуманити його душу, але совість та відданість щоразу перемагала. За життя Ігор шанував цього нормана: «Свенельд

– дядько й вояка незмінний. Без нього я – безрукий. Він – радісний супровід моєї молодості. Уважай, рідний вітець» [87, с.29]. Варяг навіть за своїм звичаєм присягнув клятвою київському князю: «Кожен проколов собі пальця колючкою троянди, накрапав крові у келих, долили вина, змочили в цій суміші кінці свої мечів і випили, скріпивши клятву на вірність» [87, с.52]. Свенельд довго вагався, але твердо вирішив допомагати княгині у всьому, тим самим розпочавши свій новий шлях, де не битви мають основне значення: «Таки треба служити Хельзі. Треба її втримати на престолі й малого князевича підсадити згодом туди. Ось так і буде, Свенельде! Добрі ознаки нового життя появляються» [87, с.65].

Святослав у романі зображений досить непоказним, і це пояснюється його неповноліттям. Після смерті Ігоря Ольга доручає виховання сина норману Асмуду, бо добре розуміє, що варяги виховують не сентиментального напівсироту, а сильного і стійкого воїна, який сяде на престіл Київської держави. Проте зовнішньо Святослав дуже схожий на матір, ім'я йому теж обрала Ольга, визнавши, що народження сина – це свято, тим самим заперечивши пропонуване Ігорем норманське ім'я Йона. Цим автор намагається довести, що Святослав більше етнічний українець, а не норманський завойовник. Адже майбутній князь вимолений у єдиного Бога: «Скільки вечорів таємно від усіх молила в церкві Богоматір Марію, святого Миколая та святого Іллю послати нам із тобою сина!» [87, с.101]. Щоправда, тепер, коли малий Свят весь час проводить із варягом Асмудом, в Ользі народжується почуття материнської ревності: «Тепер росте твоя вимолена дитина, твоя кровиночка, без тебе, серед чужих і далеких норманів. І твоїх простягнутих до нього рук боїться» [87, с.218].

Символом світла та прозоріння у романі виступає Андрій Первозваний: «Апостол Андрій, рибалка, якого покликав за собою Ісус, у пошарпаному вітрами, вигорілому хітоні, раптом постав поруч із Перуном на горі Кияниці обіч Боричевого узвозу» [87, с.222]. Можна провести паралелі між ним та Ольгою, адже жінка колись теж любила рибалити, а зараз її кличе Ісус і перед нею ще так багато повинностей. Апостол Андрій навертає Хельгу до Бога: «Розімкнути коло помсти та ненависті може лише прощення. Помолися і

приходь до нього, Ольго» [87, с.223]. У «Повісті минулих літ» розповідається, як Андрій Первозваний прийшов до Дніпра і сказав учням, що на горах цих засяє Божа благодать, буде велике місто і багато церков. Історичного підтвердження ця легенда не знайшла, проте для українців вона була і залишається цінним фактом благословення київських земель. Тому апостола Андрія вважають першим проповідником християнства на українській землі. Саме тому автор уводить його у коло персонажів християнського оточення Ольги, навіть якщо це є виявом снів та марев. Та лише сповнивши свій обов'язок перед покійним чоловіком, відімстивши сповна, спаливши Іскоростень до тла, княгиня відчула блаженство: «Усе, мій муже! Усе! Я вільна. Твоя душа нехай летить, а своїй, сподіваюсь, я вимолю прощення. Віль-на-а!» [87, с.247]. Автор показує вагання у свідомості Ольги, так, щоб читач зрозумів, що інакше вчинити велика княгиня не могла, бо це б визначило інший орієнтир у долі: «Я не мстила Малові. Я лишень не дала йому розвалити Русь» [87, с.260].

Українська жага до боротьби разом із мудрістю уособлюється в образі очільника сильного роду уживського поріччя Іскоростеня – старого Предслава. Він добре знав, що слід зупинити Ігоря, інакше він би погубив увесь їх нарід: «Єдиноплемінники! Древліани! Якщо усадиться вовк до кошари овець, то виносить по одній усе стадо, доки не вб'ють його. Так і сей: якщо не вб'ємо – усіх винесе. А ми ж таки не ягнята...» [87, с.11].

Волхви Угоняй та Путята відрізняються один від одного своїми поглядами. Старий Путята звинувачує Ольгу у відступництві від віри предків, але автор пояснює, що це були: «Старечі ревності до того нового, молодого, що народжується в русичів» [87, с.110]. А Угоняй пророкує княгині: «Через великі гріхи, поразки, падіння, жертви зійдеш на високу гору. Дуже високу» [87, с.113].

Вдові Ользі вдається завоювати багато чоловічих сердець, хоча її це зовсім не цікавило. Навіть у древліанського князя Мала разом із бажанням здобути Ігорів престол народжувалось бажання заволодіти і його дружиною. Найбагатший купець Києва боярин Мамай кохав Ольгу ще при живому князеві, проте тепер зізнався у своїх почуттях, при цьому не наполягаючи, а, начебто, й

благаючи дозволити стати бодай коханцем для матері Святослава. Для Ольги такий варіант неприйнятний, тому змушена була розчарувати залицяльника. Колишній наречений Ольги з Чорнобиля – Івор не наслідився виявити свою колись юнацьку закоханість в княгиню. Але він підтримує Ольгу на вічі, а згодом приходить до Києва, щоб служити їй. Івора вигнали із рідної землі за зраду поганської віри, і це не випадкова деталь. Цим автор вказує на те, що оточення Ольги все більше стає християнським: «Мене вигнали із дому...за хрестика. Відреклися» [87, с.297]. Хельга робить Івора своїм радником, але за світлий розум, бо солодких любовних помислів її розум уже собі не дозволяє. Та й Івор прийшов радше як друг, ніж черговий претендент на серце княгині. Кохала його колись, можливо, Прекраса, але не теперішня княгиня: «Ольга не бачила в ньому свого колись дуже милого, солодкого нареченого Івора, з яким жадала побратися, народити дітей... Бачила стомленого життя, передчасно постарілого, зламаного полянського смерда із хрестиком на шиї й викинутого на вулицю рідними людьми» [87, с.297]. Хоча десь всередині холоднокровної Хельги жила юна Прекраса, якій хотілося кинутись на шию Івору, обійняти його, але княгиня стрималась. Цей момент автор зображує надто сентиментально, адже відкиданням старих почуттів Ольга ніби ще раз підтверджує, що пройшла ініціацію, що поховала в собі юну полянку і переродилася у сильну правительку: «Ольго! Ти що? Не подавай надії!!!» [87, с.297].

Великодушною та доброю постає велика княгиня перед дружиною, а тепер вдовою по князеві Малові – Добромирою. Її із новонародженою дівчинкою Малушею Ольга забирає до себе, дає зрозуміти боярам, що Добромира не рабиня, а вільна та пильнує, щоб Свенельд не займав її без взаємності. Натомість Добромира забуває про себе, все, чого вона просить і отримує, – безпека та безтурботне дитинство для донечки.

Візантійський імператор Константин Багрянородний випробував сповна терплячість володарки Русі, аж поки не запросив до свого двору. Але мудра княгиня все стерпіла, бо прийшла за одним, точніше до Єдиного. Там, серед греків, Ольга нарешті зрозуміла істину: «А він – єдиний. Єдиний, хто взяв на себе

всі великі гріхи людей і здійснив покуту та велику муку за них. Зцілював хворих, повертав зір сліпим, навіть воскрешав із мертвих, але себе не захистив, дався розіп'ясти. І – не прокляв Іуду. Він власними стражданням переконує нас: помста не приносить щастя, вона породжує нове зло й нове щастя» [87, с.324]. Підступного та хтивого імператора Ольга перехитрила, прийнявши обряд хрещення та обирає Костянтина хрещеним батьком. В передчутті нових змін княгиня ніби й сама змінилась: «Вона знала ціну своєї вроди. Тепер усе згадане буйно прокинулось, розквітло у її естві» [87, с.334]. Як великий дар, після хрещення приймає Ольга прихід самого Ісуса Христа, який мовив: «Мушу тобі сказати Твоєму народові Отець мій наділив найкращу землю, начинену нескінченними багатствами, благодатним кліматом. Та треба було чимось наділити й народи бідні, напівдикі, ледачі. Їм також хочеться жити. Тому змушений був він зробити їх вашими сусідами. Вони завжди зазіхатимуть на ваші землі й вашу віру» [87, с.343]. Ці слова не просто возвеличують українську землю, вони пояснюють причину багатовікової боротьби за волю, за самостійну Україну, позаяк навіть у легендах наша країна постає обраною, другим Раєм на землі.

Дикими, нецивілізованими, пихатими у романі зображено делегатів від північних племен: чудь, меря, мокша, мордва, весь. Автор підкреслює: «Особливі люди із лісових племен» [87, с.181]. Їх мову ледь можна було зрозуміти, а зовнішній вигляд відлякував: «У їхніх бородах живе душа кожного з них. Не в грудях, а в бороді в'є собі гніздо...Якщо хтось їх ухопить за бороду – репетує щосили, страшно верещить» [87, с.181]. У християнстві поголена борода вважалася втратою честі, але ці племена навряд чи мали якийсь стосунок до цієї релігії. У них були занадто нелюдські звичаї, навіть у шлюбних стосунках. Так наречену чудина Кархунена, ім'я якого означає «людина із роду ведмедів», не оминув ганебний звичай: «Тому, за звичаєм племені чудь, у першу ніч Адізу брали, хто хотів. І вона мусила прийняти всіх охочих, захмелілих від бражки» [87, с.208].

На протывагу представникам північних племен, візантійські купці навпаки викликають пошану до себе, до того ж, вони чесно і відкрито говорять про недоліки України-Руси та дають хорошу настанову Ользі: «Не подобаються нам ваші боввани, ваші ідоли. Такий милий народ, культурний, приязний, давній, а вірує у бовванів. Ми цього ніяк не можемо зрозуміти, пресвітла володарко Руси» [87, с.200].

Майстерно і детально автор змальовує побут полян. Приміром, впадають в око описи житла: «Моє яворове ліжко, вистелене пахучим сіном...Стіни, оббиті шкірами вепра, косулі, вовка, зубра, а між ними – лисичка, вивірка, видра ховрашок...У куточку біля дверей – відерце, повне літепла. І звідти... визирає розморений живий корінь. Він обпечений пожежею, бо на Здвиження, коли ховаються усі гади, він уже заповз на зимівлю у свою нору під шопкою, але пожежа розбудила його» [87, с.7]. Або, як вели військову справу, описує підготовку нападу на ворога тощо: «Ще звечора Мал послав дружину воїв і мисливців, аби вони приготували ловчі ями, старанно замаскували їх зеленою травицею, облаштували дерев'яні завали поперек лісових путівців, наставили ведмежих і вовчих пасток. Сотні стріл із наконечниками вимокали в отруйній цикуті» [87, с.9]. Їжа полянського князівства щонайбільше нагадує харч українців доби козаччини: «Прекраса щойно одвезла двом рідним дядькам та двом братам свіжоспеченого хліба, великий баняк пшоняного кулешу, затовченого шкварками зі старого сала» [87, с.15]. Певні інтимні моменти чи описи тіла автор майстерно завуальовує метафоричними висловлюваннями: «Ігор бачив їх навіть крізь грубу тканину, бачив вишневу зав'язь твердих пуп'янків, що манили до себе» [87, с.19]. Письменник хоче показати глибоке коріння української культури, тому згадує навіть відому народну пісню «Ой, чий то кінь стоїть», що звучить із уст гридня Володислава й подає її першопочатковий варіант: «Сподобалась мені...Моя Улибонька» [87, с.32]. Кольорова семантика української державності у романі теж бере своє коріння ще з княжих часів: «Ігор Старий вів очима у синіх небесах Ярила у золотому струзі. Красивущо: золото на синяві! Віщій символ моєї Київської землі» [87,

с.33]. Національна символіка виражається навіть у поведінці природи, яка сповіщає людям про біду: «На Княжій горі, у стольному Києві, на калині, що давно прийнялася в княгининому саду, раптом захрипла й зовсім змовкла зозулька» [87, с.39]. Ще одним символом виступає обручка, подарована Ігорем Ользі. Вона зняла перстень лише під час вагітності, бо врізався у шкіру. Але тепер Ігорова душа повернула його: «Зараз Ігор приніс його мені...Перстень скотився й упав під ноги. Ігор наблизився до жони ближче» [87, с.129]. Цей епізод можна потрактувати по-різному. Обручка є символом вірності, а те, що вона впала, може бути докором Ользі, що не відімстила Малу сповна. Також душа Ігоря могла кинути обручку перед Ольгою як знак покірності, себто всю свою силу і владу він довіряє своїй дружині. Адже кільце символізує владу, навіть обмін шлюбними обручками можна тлумачити як принцип: «я володію тобою, а ти мною». Коли душа покійного Ігоря вкотре лютувала, по ній із землі виросла червоно-кривава береза. Семантика кольору цього символу зрозуміла: помста і прагнення багато крові за пролиття своєї. А сама береза уособлює жіночність. Висновуємо, що так Ігор показує саму Ольгу у крові деревлян. Героям притаманні філософські роздуми про життя, невідворотність долі та правильний вибір, особливо це стосується княгині: «Ненависть породжує зло. Зло – породжує помсту. А мста – нову ненависть. Коло замикається. Усе розпочинається спочатку» [87, с.170].

Пейзажі у романі відіграють особливу роль, вони нагадують про вічну гармонію у природі: «До Києва ввірвалася осінь. Ще тиждень тому облесне сонечко зігрівало води Борисфена, Десни, Либеді, його промені вилизували боки спілих яблук у садах і гарбузів на людських городах. Усе було теплим, лагідним, благословенним. Та позавчора вночі зненацька впав на Русь морозець, усе зразу схилило голову, зів'яло, пожухло й перестало бути тим, чим було влітку. Усе. Уже осінь. Що вмерло, те – вмерло. Але не назавжди. Весна буде знову» [87, с.255]. Цей фрагмент тексту можемо окреслити як символ-пейзаж, адже подібно відбувається із Київською державою. Із смертю Ігоря вона посмутніла, але Ольга намагається відродити весну на своїй землі.

Роман складається із 40 невеликих за обсягом розділів без заголовків. Мова твору насичена, метафорична, яскрава. Є велика кількість зменшено-пестливих форм: таточко, Мійця, мамця, калічка, Малко... Речення розлогі, ускладнені сурядними рядами словоформ («І раптом Володислав скрикнув, обм'як, згорбився, схилився набік, випустив повіддя коня, безвільно похитався і з'їхав на землю»), вокативними формами: Місечко, громадо древлянська, князю мій, норовиста дівчино...

У романі «У мене вечеряв Ісус» художній домисел не псує та не деформує факти. Автор не ідеалізує образ Ольги, а показує її справжньою: десь сильною, десь слабкою, десь ніжною, десь жорстокою, проте у всякому разі – жінкою. Жінкою, у якої був свій шлях і своя місія. Жодним чином не порушується бачення правительки Русі, яке було до прочитання книги, навпаки – воно утверджується, міцніє та розширюється шляхом пізнання ще і внутрішнього світу Ольги. Тому історикам не вдасться закинути письменнику якихось огріхів, бо з роману стає зрозуміло, що В. Яворівський перед написанням добре попрацював з історичними джерелами. Роман з релігійної точки зору не порушує жодних канонів, позаяк В. Яворівський упродовж всього сюжету червоною лінією проводить християнськість Ольги, її стосунки з Богом, прагнення стати ближчою до Бога. Навряд чи колись сама княгиня уявляла собі, що стане рівноапостольною. Церква прийняла її діяння, спрямовані на возз'єднання з християнським світом, як благородну справу, бо такою вона і є. Досить часто українцям закидають, що наші предки – варяги. Норман Рюрик, який прийшов з Півночі, поклав кінець династії Києвичів та почав відлік династії Рюриковичів. Власне Ігор – це син Рюрика, а тому всі нащадки його – варяги. Однак, якщо впевнитись у тому, що Ольга-Прекраса була дочкою полянського воєводи Краяна (на що і вказує В. Яворівський), то можемо заперечувати своє норманське походження. У Ігоря було багато позашлюбних дітей, однак Святослав Хоробрий, великий київський князь, батько Володимира Великого, який охрестив Київську Русь, є сином великої княгині Ольги.

Висновки до 3-го розділу

Дослідивши роман В. Яворівського «У мене вечеряв Ісус», можемо зробити певні висновки та узагальнення. Під час дослідження вдалося показати авторську інтерпретацію образу княгині Ольги у романі не тільки через призму інших персонажів, а завдяки історичному, соціальному, національному та релігійному аспектам. Проаналізовано головні, так і другого плану образи, а також зосереджено увагу як на зовнішніх впливах, а заразом і на внутрішніх особливостях характеру, поведінки та вчинках княгині Ольги.

РОЗДІЛ 4. СПЕЦИФІКА ЗОБРАЖЕННЯ ОБРАЗУ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ У РОМАНІ «ІВАН ОКАЯННИЙ» ВОЛОДИМИРА ЯВОРІВСЬКОГО

4.1. Роман В. Яворівського про гетьмана Івана Мазепу у сучасному літературному дискурсі

Роман «Іван Окаянний» – це вже друга спроба В. Яворівського художньо осмислити історичні події та інтерпретувати історичні постаті у своїй художньо-біографічній прозі. Як зазначає дослідник проблем історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі, професор філології, літературознавець Б. Мельничук, основним випробуванням для історичної прози є правда. Тут важливим критерієм є відсоток переважання авторського домислу над описом реальних фактів, позаяк ми не можемо сприймати такий художній твір за правдивий. Залежно від того, наскільки автор дозволяє своїй уяві дописувати історичні факти, слід уналежнювати твір до певного класифікованого ряду. Б. Мельничук пропонує класифікувати історико-біографічні твори так: «Історико-біографічне письменство включає в себе дві широкі ниви, одна з яких – то науково-популярні, белетризовані біографії, а друга – історико-біографічні твори у власному розумінні, суто художні речі різножанрового характеру: романи, повісті, оповідання, п'єси, поеми, цикли поезій, окремі вірші» [44].

У романі про Івана Мазепу «Іван Окаянний» письменник намагався відтворити останні й найважчі роки життя гетьмана й розкрити внутрішній світ очільника козацької держави. Автор вдається до змалювання психологічного портрету історичної особи крізь призму її внутрішнього світу. Роман «Іван Окаянний» – це літературна ілюстрація найстрашніших та найтяжчих днів життя Івана Мазепи, а також всього українського народу. На противагу роману «У мене вечеряв Ісус», де княгиня Ольга була єдиною головною героїнею, й читач мав змогу побачити її психологічну градацію, у романі про гетьмана Івана Мазепу автор багато уваги приділяє іншим героям, уводить другу сюжетну лінію про кохання гетьмана й Мотрі Кочубеївни та третю – про трипільців Ольгу й Кирила. Так В. Яворівський ілюструє страшні події початку XVIII століття. Раніше ми

ззначали, що автор по-особливому змальовує жіночі образи. Можемо припустити, що у В. Яворівського було особливе тяжіння до пізнання природи жінки, позаяк, заглиблюючись у внутрішній світ своїх героїнь, автор цим самим моделює жіночі характери та їхні вчинки. Навіть у романі про Івана Мазепу, він більше уваги приділяє трипільці Ользі, яка є головною героїнею другої сюжетної лінії. Щодо образу гетьмана, то автор також змальовує його образ крізь призму близьких йому жінок (матері, хрещениці тощо).

Як відомо, над романом автор працював з 2017 року, адже про це він розповідав на одній із зустрічей зі студентами Черкаського державного технологічного університету під час презентації роману «У мене вечеряв Ісус». Змалювання образу Івана Мазепи для В. Яворівського було відповідальною та складною справою: «Іван Мазепа – один з найгеніальніших гетьманів, дуже складна постать сама по собі. Уявляєте, що значить для письменника залізити в психологію Мазепи, який зміг закохати в себе самого Петра І». Також автор підкреслював, що ліквідація гетьманської столиці Батурина – це один із найважчих моментів для опису. Взимку 2019 року письменнику вдалося завершити написання роману, про що він радісно поділився з читачами у соціальних мережах: «Вчора я завершив трирічну працю над новим історичним романом «Іван Окаянний (Мазепа)». Можете уявити мій настрій» [7]. Відомо, що у планах В. Яворівського було написання ще одного твору, який мав би стати знаковим для української літератури, – роману «Друге пришествя» про Тараса Шевченка. «Роман “Друге пришествя”, який Яворівський називав своїм «великим боргом», мав розповісти про останні роки життя Кобзаря та його нещасливе кохання до Ликерії Полусмак», – йдеться на офіційному сайті газети «Хотинські вісті» [78].

Попри те, що роман «Іван Окаянний» з'явився не так давно, тому й відгуків про нього не так багато. Наприклад, український письменник та журналіст Василь Чепурний, не читаючи тексту в цілому, взявся критикувати цю літературну спробу В. Яворівського. Перше, що не сподобалося критикові, це назва роману: «Уже сама назва дивна – «Іван Окаянний Мазепа». Може,

Володимир Олександрович переплутав стиль своїх листів до президентів зі стилем історичної прози (бо він-таки усім президентам писав – хіба мо' Кравчуку не встиг чи ще тоді не наважився, бо завжди ніс за вітром тримав)?». Василь Чепурний розглядає літературну та політичну діяльність В. Яворівського в одному зв'язку, також оцінює фінал твору, де описано, як Іван Мазепа мучився з подагрою: «І пише Яворівський, що були хворі в гетьмана лікті та коліна, чого майже не трапляється при подагрі. Пише, що хворі місця вкриті товстеною і важкою ковдрою, тоді як при подагрі тонесеньке простираadlo болем шпигає. Пише Яворівський, що лікували гетьмана гарячими примочками, чого також не роблять хворому при подагрі...Не здивуюся, якщо історики скажуть, що насправді у Мазепи і взагалі подагри не було. Але в будь-якому разі висмоктаний з пальця, поверховий роман Яворівського читати не буду» [81].

Можемо спростувати ці дві претензії критика. Насамперед йдеться про художній твір, а не історико-документальний, в якому автор повинен дотримуватися основного принципу – правдивого зображення подій. Відтак прикметник «окаянний» як застаріла лексема означає грішний, проклятий. Тому цілком зрозуміло, чому таке означення обирає автор для свого героя. І це пов'язано з історичним фактом, коли після сумнозвісної Полтавської битви гетьмана було відлучено від церкви відповідною анафемою. По-друге, у своєму художньо-історичному творі В. Яворівський постає передовсім як письменник та лише частково як історик. Тому огріхи у сфері медицини цілком відповідають принципам художнього вимислу і домислу.

На просторах інтернет-ресурсів знаходимо й позитивні відгуки про роман В. Яворівського, в якому майстерно змальовано образ славетного гетьмана. Наприклад, на сторінці онлайн-магазину «Якабу» знаходимо відгуки про цей твір читачів Ірини та Миколи Домненка. М. Домненко наголошує, що «Іван Окаянний» – це та книга, яка варта того, аби її рекомендувати до прочитання. Також рецензент зазначає про двосюжетність твору, оскільки роман не тільки про Івана Мазепу і його оточення, а ще й про любов Кирила та Ольги – пару, яка виборювала своє право на кохання під час нелегкого життя у часи тієї епохи [22].

Натомість рецензентка Ірина Домненко акцентує на тому, що у романі добре описані звірства московитів над людьми у Батурині. Також читачка вважає роман правдивим, але важчим щодо прочитання, аніж попередні твори письменника [22].

Позаяк постать Івана Мазепи яскрава, непересічна та неоднозначна в історії України, відповідно образ українського гетьмана неодноразово знаходив інтерпретацію не лише у художніх творах, а й в театральних постановках (драма німецького письменника Р. Готшала «Мазепа», спектакль-пантоміма французького письменника А. П'єра-Селестана «Мазепа, або повстання в Україні», драма української письменниці Л. Старицької-Черняхівської «Іван Мазепа», низка п'єс з однойменною назвою «Мазепа» О. Леднева, Б. Бродозлова, Л. Манька, К. Карпатського, О. Сагайдачного, П. Кононенка, І. Огієнка, Б. Лепкого та ін.), у музичних творах (симфонічна поема угорського композитора «Мазепа», опера П. Чайковського «Мазепа», різноманітні кантати, етюди та увертюри тощо), у живописі та кінематографі («Мазепа» (1909) В. Гончарова, «Мазепа» (1914) П. Чардиніна, «Мазепа, національний герой України» (1919) М. Бергера, «Молитва за гетьмана Мазепу» (2001) Ю. Ілленка).

Безперечно, образ гетьмана Івана Мазепи залишається найбільш інтерпретованим в українському та світовому письменстві. У просторі зарубіжної літератури постаті Івана Мазепи присвячено твори французьких письменників, зокрема роман А. д'Орвіє «Спомини Азема», поема В. Гюго «Мазепа», поема англійського письменника Дж. Байрона «Мазепа»; твори російських поетів – поема О. Пушкіна «Полтава» та дума «Мазепа» К. Рилєєва; твори польських авторів: історичний роман Ф. Булгаріна «Мазепа», поема «Мазепа» Ю. Словацького, «Пан гетьман Мазепа. Історичний роман» Ф. Равіта-Гронського, «Гетьман Мазепа чи боротьба за корону» Б. Курхана; низка творів німецьких письменників: поема Г. Штебіна «Мазепа», «Король степу» А. Мая, «Мазепа» Т. Лейсі, поема «Мазепа чи дикі коні» невідомого німецького автора, «Мазепа чи вороги» К. Костіна, «Битва під Полтавою» К. Штарка, «Мазепа» А. Мютцельбурга, «Мазепа» А. Зондермана, «Балада про Мазепу» Б. Брехта,

«Мазепа та його посол» шведського письменника В. фон Гайденштама, «Іван Мазепа» чеського автора І. Фріча, «Мазепа в Молдові» молдавського письменника Г. Асакі.

Чимало творів художньої літератури про І. Мазепу налічується в українському письменстві: панегірик П. Орлика «Альцід російський», історичний роман «Цар і гетьман» Д. Мордовця, романи М. Старицького «Молодість Мазепи» та «Руїна», поема В. Сосюри «Мезепа», поема С. Руданського «Мазепа, гетьман український», пенталогія «Мазепа» Б. Лепкого («Мотря», «Не вбивай», «Батурин», «Полтава», «З-під Полтави до Бендер»), драма на 5 дій «Гетьман Іван Мазепа» О. Островського, роман «Мазепа-гетьман» Г. Колісника, історичний роман «Мазепа» М. Сементовського тощо.

Крім того, за період незалежності України добірка творів про українського гетьмана поповнилася такими літературними текстами: «Гетьман Мазепа. Повернення до Батурина» Б. Сушинського, історичний роман у віршах «Руїна (або життя і трагедія Івана Мазепи)» Л. Горлача, роман-есе «Трагедія гетьмана Мазепи» В. Чемериса, драматизована поема «Голод і любов (викрадення Європи)» І. Павлюка, пригодницький роман «Заповіт Мазепи, князя Священної Римської імперії, що відкрився в Одесі праправнуку Бонапарта» Р. Гругмана.

Висновуємо, що літературних інтерпретацій постаті Івана Мазепи достатньо не тільки в українській, а й в зарубіжній літературі. Однак, В. Яворівський зосереджується на останніх роках життя та показує трагічний фінал не лише гетьмана Івана Мазепи, а й всього українського народу. Автор, як і у попередньому історичному романі про княгиню Ольгу, не припиняє акцентувати на тому, що Росія не має жодного права називатися нашою старшою сестрою й зазіхати на українські землі, ба більше – В. Яворівський нівелює походження тодішньої російської верхівки. А завдяки прийомам психологічного зображення та уведенню у роман другої сюжетної лінії про кохання Івана Мазепи й Мотрі, письменник показує читачам внутрішній світ гетьмана, розкриває всі тонкощі його натури, що дозволяє зрозуміти не тільки читачу дії героя, а й в цілому свого величного пращура.

4.2. Історична правда та художня вигадка у романі В. Яворівського «Іван Окаянний»

4.2.1. Гетьман Іван Мазепа як історична постать

Майбутній гетьман Іван Калєдинський народився у селі Мазєпинці (зараз Білоцерківського району Київської області) 30 березня 1639 року. Батько Стефан-Адам Мазєпа був православним шляхтичем, у 1654 році став Білоцерківським отаманом, згодом був наказним полковником Білоцерківського полку, а далі білоцерківським підстаростою. Мати Івана Мазєпи – Марина Мокієвська також походила із шляхетського роду. Жінка присвятила себе вихованню сина та дочки Олександрі. Опісля смерті чоловіка Марина Мокієвська прийняла постриг під ім'ям Магдалина. У 1686 році стала настоятелькою Києво-Печерського Вознесенського і Глухівського Успенського жіночих монастирів.

Завдяки походженню батьків Іван Мазєпа зміг здобути хорошу освіту. Спочатку він закінчив Київський колегіум, а згодом продовжив навчання у Варшавській єзуїтській школі. 20-річний Іван став придворним польського короля Яна Казимира, однак скоро змушений був покинути службу через дуель. Про цей факт пише історик-мазєпознавець Сергій Павленко, який стверджує, що 30-річний І. Мазєпа був лише посередником між білоцерківським старостою князем Дмитром Вишневецьким та заміжною Оленою Загоровською. Натомість польський мемуарист Ян Пасек зробив майбутнього гетьмана коханцем О. Загоровської [53].

Опісля конфлікту Мазєпа повертається в Україну й стає соратником гетьмана Петра Дорошенка. За вірну службу П. Дорошенко робить І. Мазєпу своїм генеральним писарем. П. Дорошенко був заклятим ворогом кошового отамана Івана Сірка. Коли Іван Мазєпа очолював посольство кримського хана, потрапив в полон до запорожців, які ненавиділи П. Дорошенка за його зв'язки з турками й татарами. Однак І. Сірко помилював лише генерального писаря Івана Мазєпу й у кайданах відправив його до свого союзника на лівобережній Україні – гетьмана Івана Самойловича. Завдяки своїй вихованості та гострому розуму І. Мазєпі вдається згодом не лише звільнитися, а й стати генеральним осавулом

Гетьманщини. Відомо, що І. Самойлович довірив І. Мазепі навіть виховання власних дітей.

У 1678 році на І. Самойловича було написано донос з наклепом. Улюбленець цариці Софії Олексіївни Василь Голіцин, не розібравшись у справі, велів арештувати гетьмана. Саме тоді у липні 1687 року відбулася Коломацька рада, де гетьманом Лівобережної України обрали Івана Мазепу. Оскільки Рада відбувалася на безальтернативних засадах, це спричинило поширення чуток про те, що І. Мазепа нібито заплатив чималого хабаря В. Голіцину, щоб стати власником булави. Однак уже пізніше, коли В. Голіцин просив допомоги, бо був у скрутній ситуації, Мазепа не став йому допомагати, позаяк підтримав юного царевича Петра І. Новий гетьман уклав новий українсько-московський договір – Коломацькі статті. В їх основу було покладено Глухівські статті 1669 року, проте це стало наступним кроком в обмеженні автономних прав Гетьманщини та розширенні російської присутності в Україні.

У 1692 році у деяких полках почалися заворушення, на чолі яких став П. Іваненко на прізвисько Петрик. За підтримки татарської орди Петрик здійснив напад на Гетьманщину, однак військам Мазепи вдалося відбити напади та придушити повстання. Антимосковський та антигетьманський виступ Петрика змусив І. Мазепу підпорядкувати Запорізьку Січ. Проте відносини гетьмана із запорожцями лише загострилися, особливо під час зведення Богородицької фортеці та фортеці Кам'яний Загон, позаяк січовики розглядали це як обмеження вольностей та посилення контролю царського уряду й гетьмана над Запорожжям. Тому згодом велике значення в історичній долі України мало те, що І. Мазепа не мав підтримки інших верств населення. Гетьман не був самостійним у зовнішній політиці. За наказами Петра І І. Мазепа мусів посилати козаків на війни, які вела Московська держава. За час гетьманування І. Мазепи українське військо взяло участь в 11 походах [48].

Внаслідок цього у гетьмана і нового російського царя склалися особливо приязні відносини. Петро І довіряв І. Мазепі, часто дарував подарунки. У 1700 році гетьман отримав орден Св. Андрія Первозванного. Саме тому, коли

І. Мазепа відкрито перейшов на бік шведського короля Карла XII, це викликало неабияку лють у російського правителя.

На початку XVIII століття Московська держава почала, так звану, Північну війну. Спочатку І. Мазепа не міг не підтримати Петра I. Починаючи війну, цар залучив козацькі полки (7 тис. осіб) у битві під Нарвою у листопаді 1700 р. Однак самовпевнений шведський король завдав нищівної поразки російській армії. Декілька років Північної війни змусили гетьмана та частину козацької старшини замислитися над тим, що діється, і як далі буде йти війна. І. Мазепа відчував особисту зневагу Петра I, бо той не радився з ним, як раніше, не ділився своїми політичними та військовими планами. З Гетьманщини за вимогами Петра I вивозилися для потреб російської армії хліб, фураж, коні, що вело до занепаду сільського господарства та торгівлі. До того ж, на територію України вводилися для реорганізації значні частини російських військ, які утримувалися за кошт місцевого населення. Результатом таємних переговорів у 1705-1707 роках було укладення українсько-шведського договору, спрямованого проти Росії, який забезпечував союз – протекцію Швеції і зберігав самостійний розвиток Гетьманщини. Планам І. Мазепи завадило те, що до Вітебська, де перебував цар, надійшов донос, який склали генеральний суддя В. Кочубей та полтавський полковник І. Іскра. Петро I наказав І. Мазепі рухатися на об'єднання з його військом. Однак, наприкінці жовтня 1708 року гетьман, залишивши в Батурині залогом з частиною старшини та 5-тисячним загonom козаків, виїхав до ставки короля на Чернігівщину. Тож гетьман відкрито став на бік шведів.

Петро I звернувся з «Маніфестом до малоросійського народу», назвавши гетьмана зрадником, який хотів за продати Україну полякам. Через декілька днів, за наказом царя, його фаворит князь О. Меншиков зруйнував гетьманську столицю Батурин, знищивши майже все населення міста. Продовжуючи розпинати Україну, цар наказав старшині, що не підтримала І. Мазепу, обрати нового гетьмана. Ним став Іван Скоропадський. Союз І. Мазепи та Карла XII поклав край намірам частини української еліти відокремитися від Росії. І хоча після поразки шведів під Полтавою 1709 року хворий І. Мазепа пропонує цареві

видати Карла XII, Петро I уже не знаходить в собі сил повірити гетьманові. З Мазепою Україну покинуло 5 тисяч козаків та 4 тисячі запорожців, які й стали першими політичними емігрантами [53].

I. Мазепа помер 2 жовтня 1709 року на молдавській території в місті Бендери, де з ним було лише декілька вірних соратників. Поховали гетьмана в Святогорському монастирі румунського міста Галац.

Однак, найтрагічнішою віхою у долі гетьмана вважають його останнє кохання до своєї 18-річної хрещениці, дочки Василя Кочубея – Мотрі. До сьогодні збереглося 20 листів Мазепи до юної дівчини. Важливим фактом є те, що розлючений Василь Кочубей, пишучи донос на гетьмана, прикріпив ці листи як доказ, й саме завдяки цьому інтимній епістолярій зберігся до наших днів. У цих листах немає звертань чи імен, які б ідентифікували адресата чи адресанта, позаяк до Мотрі Іван Мазепа звертається не інакше, як «моє сердечнеє кохання».

Історик С. Павленко зазначає, що першою дружиною гетьмана була Ганна Половець, удова Самуїла Фридрикевича. Жінка була старшою від Івана Мазепи на років 5-6. Після смерті дружини гетьман не мав прямих нащадків й задумувався над продовженням роду. Однак, вибір гетьмана падає ні на кого іншого, як на свою хрещеницю Мотрю. 18-річна дівчина відповіла взаємністю, проте її батьки різко відмовили 65-річному гетьману. Тоді Мотря втікає у палац Мазепи, та гетьман відправив її назад додому, пояснюючи це тим, що батько дівчини вважатиме, що її утримують у нього насильно. Матір Мотрі наробила багато пліток у Батурині про те, що хтивий гетьман гвалтом збезчестив її дочку. Вдома Мотрю батьки привселюдно соромили та навіть катували. Василь Кочубей у доносі називає почуття своєї дочки чимось схожим на «бісовщину». 18 травня 1707 року Василь Кочубей віддає заміж Мотрю за Семена Чуйкевича. Отож, бути разом Іванові Мазепі зі своєю хрещеницею не судилося. Подальша доля дівчини, очевидно, не була щасливою. Відомо, що з 1733 по 1736 рік ігуменею Ніжинського монастиря була Меланя (Мотря) Чуйкевичівна, яка 20 січня 1736 року померла після важкої хвороби [55].

Гетьман Іван Мазепа відомий також своєю культурно-просвітницькою роботою та літературними спробами. Він був автором відомих віршів «Дума», «Пісня», «Псалми», допомагав багатьом літературним талантам, зокрема: Дмитру Тупталу, Стефану Яворському, Івану Максимовичу. Окрім того, І. Мазепа досконало грав на бандурі, колекціонував зброю, любив мистецтво. Гетьман також був поліглотом, позаяк володів польською, німецькою, італійською, французькою, татарською та латинською мовами. На кошти І. Мазепи було видано унікальне Євангеліє арабською мовою, яке зберігається в Сирії. Гетьман сприяв тому, щоб Києво-Могилянська академія отримала статус академії у 1701 році й одержувала від Петра I щорічні грошові субсидії. Також І. Мазепа виділив кошти на ремонт головного корпусу академії. За його сприяння кількість учнів закладу досягла двох тисяч. Гетьман доклав зусиль й до заснування Чернігівського колегіуму. І. Мазепа відреставрував та спорудив за власні кошти 32 церкви (12 нових і 20 відреставрованих), серед яких: Михайлівський Золотоверхий монастир, церква Всіх Святих у Києво-Печерському монастирі, Кирилівська церква, Феодосіївська церква в Печерських горах, Миколаївський військовий собор, дзвіниця собору Святої Софії в Києві, Богоявленська церква Братського монастиря в Києві, кафедральний собор у Переяславі та інші. До того ж, гетьман багатьом храмам дарував ікони, книги і дзвони [56].

Славетна постать великого гетьмана Івана Мазепи у наші часи добре пошанована. Його ім'я носять не лише рідне село в Україні, а й 6 населених пунктів в Америці та один навіть в Південно-Африканській Республіці; 17 вулиць по всій Україні; Харківський науково-дослідний інститут козацтва; крейсер «Гетьман Іван Мазепа»; 2 мікрорайони в Румунії; національний парк в Австралії; всеукраїнський фестиваль «Мазепа-фест», який проводився з 2003 по 2012 роки; 54-а окрема механізована бригада Сухопутних військ Збройних Сил України; почесні нагороди – Мазепинський Хрест та Хрест Івана Мазепи. Окрім вище переліченого, також на честь славетного гетьмана зведено пам'ятники: 5 в Україні (Мазепинці, Дігтярівка, Полтава, Чернігів, Коломак), ще 3 на теренах

зарубіжжя (Румунія, США, Австрія). У Луцьку знаходиться меморіальна дошка гетьману, а у Білій Церкві встановлено барельєф Івана Мазепи на будинку «Просвіти».

4.2.2. Межа між історичною правдою і художнім домислом у романі «Іван Окаянний» В. Яворівського

Пишучи роман про реальні історичні події, В. Яворівський мусив бути добрим істориком, щоб не перекрутити факти дійсності. І хоч роман «Іван Окаянний» перебуває у царині літератури, де автору дозволено домислювати, все ж простежується тяжіння до художньої обробки історичних фактів, а не до їх вигадання. В. Яворівський дотримався такого постулату, позаяк з твору добре зрозуміло, що автор достеменно опрацював велику кількість історичних джерел. Канва роману розкриває нам багато образів, які змальовані з реальних осіб, та головню привертає увагу авторське зображення Батуринської трагедії, яке дає змогу окреслити межу між історичною правдою та художнім домислом у романі.

Батуринська трагедія або ж «Батуринська різанина» – найстрашніша подія Північної війни для українців. За даними істориків, московські війська Олександра Меншикова знищили у ході цієї каральної операції від 11 до 15 тисяч батуринців. Станом на початок XVIII століття у Батурині було близько тисячі дворів, а постраждали жителі й навколишніх сіл. Трагедія недаремно іменована «різаниною», позаяк люди Меншикова жорстоко вбивали всіх батуринців: і військових, і цивільних, включаючи дітей та жінок. Вони нищили все, що було перед очима, трошили майно, спалювали будинки, гвалтували жінок, калічили людей. Тобто головною ціллю московських військ було стерти Батурин з лиця землі, щоб І. Мазепа відчув гнів Петра І. За історичним дослідженням М. Костомарова, О. Меншиков наказав своєму війську діяти жорстоко, вбивати навіть немовлят, а все майно перетворювати у попіл. Беручи до уваги той факт, що Батурин був укріпленою фортецею з гарматами, війська Меншикова не мали б потрапити всередину. Однак, таємний хід до фортеці виказав старшина Солоха за наказом полковника Івана Носа. Іван Ніс та тлумач Стефан Зертис активно переконували батуринців здатися, за що були прикуті до гармат аж доти, доки

люди Меншикова не захопили Батурин. Д. Бантиш-Каменський, як виявляється, правнук Стефана Зертиса, написав про результати трагедії так: «Чечель узятий в полон, мала частина гарнізону врятувалася втечею; прекрасний, за польським звичаєм прикрашений, палац Мазепа, тридцять млинів, хлібні магазини, виготовлені для ворога, були тоді звернені на попіл; все залишене їм у Батурині майно і сорок гармат, крім мортир, дісталися переможцям» [2]. Люди Меншикова, за історичними свідченнями, спалили 5 церков у Батурині. Історик Сергій Павленко пише, що І. Мазепа, побачивши калюжі крові у своїй столиці, ревно плакав [54]. Тобто московські війська справді вчинили надзвичайно жорстоку розправу з гетьманською столицею. А у якому світлі подано ці події у романі?

В. Яворівський за життя неодноразово виявляв свої антимосковські погляди, звинувачував Росію у крадіжці та переписуванні історії. Тому й бажання приховувати чи по-письменницьки згладжувати звірства московитів у автора не було. Батуринську трагедію В. Яворівський описав так, щоб читач відчув всю жорстокість, яку здійснили над скаліченим Батурином. Війська Меншикова автор називає нечистю: «Раптом біля підмурівка західного нефа церкви на гостроверхій клумбі з прихопленими морозами чорнобривцями, пожухлими мальвами та молодим кущем калини спершу заворушилися, а тоді розверзлася земля і звідти, як із пекла, полізла нечисть зі зброєю в руках» [85, с.113]. Автор детально прописує, як Батурин підло здали Іван Ніс та Стефан Зертис: « – Дочко, піди знайди сотенного Соломаху. Передай йому, що до фортеці є таємний підземний хід із кладовища на Гончарівці. Із склепу родини Гжевуцьких» [85, с.102]. Також не може залишитися поза увагою опис того, як солдати Меншикова виходили із таємного входу: «Замурзані привиди вискакували з-під землі, ніби та виригувала їх, як смертельну трутизну. Наче розчинилися двері підземного пекла, у якому повстали біснуваті, що задумали захопити світ живих людей» [85, с.177].

В. Яворівський реалістично описує й спробу вбити полковника Дмитра Чечеля, якого за історичними фактами, поранено, взято в полон, а згодом після

численних катувань страчено: «Чечель бачив, як стрілець із палашем підступив до нього з правого боку, але відбитися від нього не міг, бо інший із розрядженої похідної мортири вже замахнувся чавунним плечів'ям у його скроню. Встиг шаблею перевести удар в повітря, але в цей час гострий палаш такий вривався у його плече...» [85, с.122].

Досить правдиво та об'єктивно письменник характеризує розправу із дітьми та жінками: «Та паща ручної мортири плюнула вогнем і гарячим свинцем у спину втікачки з дітьми. Ноги її враз підсікнулися, послизнулися на мокрому льоду, і вона безвільно впала долілиць. Розпачно заверещало немовля. Жінка конвульсивно здригнулася і стихла, накривши обох дітей своїм тілом» [85, с.121]; «Ураз із пронизливим тріском посипалися шиби причілкового вікна, у якому пролунав постріл, і молодиця, що саме саджала на дерев'яній лопаті форму до печі, зойкнула, вхопилася за голову, і кров з-під її рук бризнула на хлібину» [85, с.123]; «Битий віспою стрілець вирвав з лівого вуха срібний кульчик, подарований Левкові мамою Теклею...Його підвели ближче, а тоді ухопили за ноги й руки, розгойдали й пожбурили в полум'я собору, що сягало хмар» [85, с.126]; «Троє п'яних стрільців по черзі гвалтували юну черницю... Другий підхопив опущені до колін панталони і з розмаху рубонув палашем по шиї черниці» [85, с.127-128].

Автор зазначає, що навіть птахи постраждали від того полум'я, яким горів Батурин від небаченої люті: «Гоготів вогонь. Повністю розтанув сніг і лід від вселенського пожежища. Падали на землю обпечені, обезкрилені горобці і ворони» [85, с.129]. І справді постраждали не лише люди, а й тварини, а зокрема коні: «Козацькі коні, припнуті до жолобів, горіли у гетьманських конюшнях, а ті, що вихопилися на волю, - ошаліло гасали батуринськими вулицями між палаючими будинками, збиваючи дітей, дідів та бабусь, необачно залітаючи в полум'я і зникаючи там назавше» [85, с.128].

Письменник неодноразово наголошує на тому, що Росія крапа й переписувала нашу історію, тому і в романі він детально прописує скільки добра було вкрадено під час трагедії московитами: «Живими в Батурині були лишень

солдати Меншикова, що ледве трималися на ногах від сп'яніння, вигукували щось незрозуміле, вантажили на вози розмальовані гетьманські скрині з коштовностями, клейноди, лантухи з одягом, металеві ящики з казною, ікони, золочені хрести, дорогі фоліанти. Мазепин архів, канделябри, посуд, картини, вишивані рушники вивозили за межі закривавленого Батурина» [85, с.142].

І як болісний результат «Батуринської різанини» В. Яворівський констатує: «2 листопада 1708 року від Різдва Христового на південному сході Європи зникла не лише столиця Батурин. Зникла і держава Україна. Замість велелюдного, розкішного Батурина з'явилась столиця московської колонії Малоросії – Глухів [85, с.149].

Отже, спираючись на історичні факти, письменник не переробляє хід Батуринської трагедії, а лише завдяки авторському домислу детально їх прописує для того, щоб читач перейняв справжній жах цих кривавих подій.

4.2.3. Поетика психологізму чоловічих образів у романі «Іван Окаянний» В. Яворівського

Канва чоловічих образів значно ширша, аніж канва жіночих. Образ головного героя роману гетьмана Івана Мазепи розкривається упродовж усього сюжету. Контрастно зображений зовнішній вигляд гетьмана: «...завжди виструнчений, з розправленими плечима, ясним поглядом і світлим обличчям, вуйко Іван тепер геть немічний лежить, вкутаний ковдрою, і вже, здається, зазирає на ширму іншого світу» [85, с.14]. Але згодом стає зрозуміло, чому: «Щойно лежав напівживий і хворий, аж раптом на тобі – парубок!... Пилип добре знав свого гетьмана. Знав, що той прикидався хворим, ніби готував себе до смерті...І все це для того, щоб не виконувати наказів Петра» [85, с.17]. У такому ж контрасті перебуває й внутрішній світ Івана Мазепи, позаяк його вчинки деколи суперечать один одному. Саме тому поза очі гетьмана називали дволиким Янусом: «Майже половина полків вважають вас прислужником Московського престолу, козацьке Запорозжя – дволиким Янусом» [85, с.22]. У сучасній українській мові цей сталий вислів означає «лицемірна, лукава людина», однак називати Мазепу саме так дає привід його гра у два боки. Як і римський бог Янус,

гетьман ніби має дві голови, одна з яких дивиться у бік шведів, а інша ще готова прислужувати московському царю. Козаки, з одного боку, мали право називати так свого гетьмана, бо: «Щоб довести свою вірність государю, Мазепа зголосився загнати до Петербурга кілька тисяч українців на грузькі болота для будівництва нової північної столиці Московії» [85, с.8].

Іван Мазепа у романі, як і в житті, перебуває у стані постійного вагання, ніби на межі, де мусить обрати, на чий бік стати: «Мусимо стати зі шведами на спілку, щоб не ковтнув нас московський болотяний звір» [85, с.16] чи «Ще кілька хвилин тому він вагався: а може, зупинити все, розвернути коней назад до Батурина, послати гінця до Петра із депешею...» [85, с.53]. Однак, з іншого боку, ми бачимо добрі наміри гетьмана, який хоче повернути козацькі вольності: «А ще ось-ось підійдуть Мазепа з Карлом. Ото буде свято. Українське. виправимо, нарешті, Богданову помилку в Переяславі... виправимо назавжди» [85, с.35], «Гетьман зрозумів, що сам він і є призвідцею такого стану української нації, бо улесливо пританцьовує перед потворою Петром, віддаючи йому на поталу здобуті шаблями і кров'ю козацькі вольності» [85, с.68]. Він добре розуміє ціну своєї зради Петра: «Кожна хвилина, Пилипе, зараз важить віків нашої невольничої долі» [85, с.16]. Іван Мазепа зі страхом усвідомлював, що саме через нього понівечено колись могутню гетьманську столицю: «На під'їзді до Батуринової гори гетьман України Іван Мазепа мимоволі заплющив очі. Власне, вони зімкнулися самовільно, ніби повіки були на завісах і впали, коли карета спіткнулася на баюрі. Боявся їх відкрити. Боявся... побачити Батурина» [85, с.161].

Також можемо говорити про пошуки Бога у душі Івана Мазепи або про його християнськість. З'ясувати істинне обличчя цього дволикого Януса може тільки Бог: «...канцеляристи палили таємні документи з епістолярії гетьмана. Папери горіли буйно..., ішли до небесної канцелярії назавжди. На праведний суд. Надовго вистачить роботи Господові, щоб з'ясувати, хто цей раб Божий, куди його впустити під час входження у небесні ворота» [85, с.23]. Гетьман вірив у Бога, поклав на нього свої надії, адже ішов у бій зі сподіванням на Божу поміч:

«Час, братове. Діставайте шаблі з піхов. Історія й доля дарують нам цей шанс. Може, й останній на довгі десятиліття чи і на віки. Не маємо права його змарнувати. Ставаймо, браття, одне попри одне, і нехай Господь буде над нашими хоругвами!» [85, с.94]. Також важливо те, що й матір Мазепи була настоятелькою Глухівського монастиря, а отже – людиною праведною. Тому так важко гетьманові сповідуватися перед покійною душею матері, розуміючи, якої біди накоїв: «На моїх очах моя держава таки котилася, чи навіть летіла у провалля, куди її зіпхнув Богдан у Переяславі. А я стояв з опущеною додому булавою і дивився їй услід. Ні, мамо, ще гірше! Я сам підштовхнув її у те провалля. Все чекав чогось – кращої нагоди, сильніших союзників, мудріших полковників...» [85, с.279].

Та московський цар вирішив позбавити Мазепу всього, а надто Бога, звинувачуючи зрадника у найтяжчих гріхах, піддавши анафемі: «Писалося, що зрадик Мазепа переступив через Бога – п'яним у селі Дехтярі зірвав у церкві ікону Божої Матері і танцював на ній разом із Карлом під шведську музику... Що він збезчестив свою хрещеницю Мотрю Кочубеївну, і вона з горя хотіла повіситися, але побоялася гріха і тепер йде в монастир відмолювати і за себе, і за нього» [85, с.211].

Образ Мазепи розкрито у багатьох аспектах, бо це складний персонаж, яким він був і у житті. Зважаючи на потрактування неоднозначності історичної постаті І. Мазепи, В. Яворівський проілюстрував цей образ у динаміці розвитку, щоб дати змогу читачеві для себе визначити, якими ж були вчинки Мазепи – хорошими чи негативними?

Друга сюжетна лінія роману – це кохання Мазепи та Мотрі Кочубеївни. І ми бачимо, що це кохання світле й чисте, а не таке, як про нього написали в доносі. Ставлення до матері й шана до неї також характеризує гетьмана лише з хорошого боку. Бачимо, що Мазепа насправду хотів лише добра для України й шкодує про поразку, яка завдала стільки нещастя. Тому вважаємо, що образ, як і реальна історична особа Мазепи, все ж позитивний. В. Яворівський у назві роману акцентує на грішності гетьмана, називаючи його окаянним. Та це

зроблено, як нам здається, не для того, щоб констатувати цей факт, а дати змогу реципієнту обрати, в чому та грішність, який її ступінь та чи має вона право бути прощена.

Шведський король Карл XII зображений у творі як людина, що розуміє усю нікчемність московської держави, і яка готова допомогти Україні: «Карл не дуже опирався, довідавшись, що Мазепа посилив умови незалежності України під час перебування в союзі зі Швецією...Йому потрібен був буфер між цивілізованою Європою і дикою Московією. Ця забута і зневажена світом, розірвана і розтерзана країна, яка сама протистояла диким московським племенам, тепер стане чинником безпеки Швеції і решти держав. Тому Карл таки готовий визволити козацьку країну з полону...» [85, с.153].

Велика кількість персонажів роману з оточення Івана Мазепи постають в позитивному світлі. Наприклад, його небіж Андрій Войнаровський, який щиро і вірно виконував усі накази дядька: «Небіж Івана Мазепи, його улюбленець. Зазвичай чепурун і модник, зараз нагадував виснаженого в'язня або полоненого» [85, с.14]. Наказний гетьман Дмитро Чечель, на долю якого випало наглядати за Батурином за відсутності Івана Мазепи, зображений як людина чесна, вірна та справедлива: «Наказний гетьман Дмитро Чечель після трьох днів безсоння ледве тримався на ногах, але щосили не давав собі заснути» [85, с.97], однак зовсім немилосердна (що і добре) до зрадників: «Зрозуміло, що Ніс і Зертис небезпечні в таборі оборонців, схоже, що вони – зрадники... Обох узяти від варту? Ні! Обох прикувати до гармати! Хай сидять, як пси на прив'язі! І не гавкають» [85, с.37].

Джура Івана Мазепи Мефодій також наділений лише позитивними рисами, тому й гетьман любив його: «Джура Мефодій, байстрюк із рідного Іванові Мазепинців під Білою Церквою. Сам Іван...любить меткого веселого Мефодія, наче сина» [85, с.23].

Майбутній гетьман Війська Запорозького у вигнанні, Генеральний писар при Мазепі Пилип Орлик не характеризується зрадливими рисами, оскільки завжди готовий виконувати накази свого гетьмана: «Пане Іване! Ми з вами лишень удвох під осінніми зорями і місяцем...Тепер потрібні дії. Якими

вони будуть?» [85, с.20]. До цієї низки позитивних персонажів належать й прилуцький полковник Дмитро Горленко, генеральний бунчужний Федір Миронович, миргородський полковник Данило Апостол, Василь Чуйкевич, Іванко Герцик, козак Левко.

Головний персонаж третьої сюжетної лінії – Кирило Гарматюк, трипільчанин, засланий до чужого й холодного Петербурга, найбільше охарактеризований як люблячий чоловік: «Він, намерзнувшись понад Невою, повертався з гуртом до казарми і боявся, що Ольги там не застане. Що це йому лишень привиділось...» [85, с.13], «Кирило ще жив у своєму, з Ольгою, світі. Навіть після цілоденної, стопотової муштри не міг заснути, поки не уявить Ольги» [85, с.171]. Він навіть не побоявся пригрозити самому Петрові, аби той не чіпав Ольги: «Це моя дружина, царю. Не чіпай, бо получиш, хоч і цар!» [85, с.30].

Московський цар Петро I зображений у романі дещо схожим на звіра, на дикого ведмедя, з яким і зараз асоціюється вся Росія. Про це свідчить епізод зустрічі Олени із царем: «І раптом відчула усім своїм єством чийсь важкий, хижо-пекучий погляд. Навіть здригнулася і зіщулилася, ніби на неї націлився, приготувався до стрибка звір із роззявленою пащею... – вона впізнала – цар! Петро!» [85, с.28]; «Ій всюди ввижалася його велетенська постать, його вовчохтивий погляд навіть у заростях Літнього саду, де була зелено-болотяна непроглядь» [85, с.41]. В. Яворівський нагадує про нікчемне походження царської верхівки, особливо Петра I: «...несамовитого байстриюка, що побрався з курвою і зазіхає на створення імперії? Байстриюка грузинського князя Іраклія Багратіона. Нагуляного з татаркою жоною німичного царя Альошки, Нарішкіною» [85, с.17]. Досить показовими є думки Петра I щодо створення «великої расії», у яких висвітлено весь сенс загарбництва чужої історії: «Він дедалі рішуче переконував себе: пора закрюювати імперію! Назва вже є. Із готовою історією, що якраз підходить його великій державі. Русь. Звичайно ж, Великая. А хохлам досить і Малої. Теж гарно» [85, с.31].

Стефан Зертис – реальна історична особа. Він був при канцелярії гетьмана Івана Мазепи перекладачем з молдовської, грецької та турецької мови. Відомо, що після переходу Мазепи на бік шведського короля, Стефан Зертис у Батурині підбурював місцевих мешканців зрадити гетьманові. С. Зертис також є прадідом Д. Бантиша-Каменського, відомого як автора «История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче». В.Яворівському вдалося зобразити підлого канцеляриста доволі реалістично, хоч зовнішність дуже контрастувала із внутрішньою суттю Стефана: «Вродливий, з гарною поставою, модно вбраний, у короткому пальтечку, теплому вовняному брилику, голубому кашне» [85, с.38]. Автор зазначає: «Україна для нього була лишень випадковим місцем народження і життя. Як тлумач, він служив не їй, а гетьманові Іванові Мазепі – розумному і щедрому» [85, с.104]. Тобто зрозуміло, що С. Зертис не був вірним гетьману за покликом серця, його цікавило лише вдале життя. Тому цілком очевидно, що коли І. Мазепа зрадив Петра I, С. Зертис почав переконувати населення Батурина не підтримувати гетьмана: «Де наш Мазепа? Чого він не з нами, а зі шведами? Цьомав сраку Петрові, продавав наші вольності, щоб зберегти собі гетьманство, свою шкуру і свої добра...» [85, с.38]. Образ Зертиса – це образ типового перекинчика, зрадника, якого не поважають ні чужі, ні свої, й він обов'язково отримує по заслугі: «Сокира п'яного гренадера кілька раз промахувалася і лупила обухом по п'ястуках Стефана... Зертис із останніх сил шипів: – Свій я...ваш...великоруський...» [85, с.127].

Ще один образ зрадника – це образ Івана Носа. Іван Ніс, полковий обозний, і справді зрадив І.Мазепу та усіх батуринців, показавши таємний вхід до Батурина. За це невдовзі він став прилуцьким полковником. Цікаво, що як і С. Зертис, Іван Ніс має чудового нащадка – українського письменника та педагога Павла Білецького-Носенка. Переконання І. Носа В. Яворівський зображує так: «Якщо будемо вбивати московитів – наших єдинокровних, єдиновірних братів, – Бог жорстоко покарає нас» [85, с.38]. Та у кінці твору, як і всі зрадники Ніс поплатився таки – його ж син Василько, який добре

прилаштувався при Петрових посіпаках, не впустив його до Меншикова: «Вдивлявся у блакить синового ока і намагався побачити там своє майбутнє, своє продовження. Але, як не силувався, не міг нічого розгледіти» [85, с.265].

Образ Івана Скоропадського, якого московити обрали замість Мазепи, характеризується лише несміливістю, страхом та зневагою від побратимів: «Перестрашений, він навіть сам написав присягу на вірність цареві, але Долгорукий, і не прочитавши старанно виведене стародубським полковником, спалив і розтоптав попіл чоботом. Новообраний гетьман мав підписати підготовлену у Москві, у Посольському приказі, обітницю Петрові» [85, с.208]; «Карл Запізнівся до Стародуба всього на один день, а стерво Скоропадський вже розчинив браму і вибіг зустрічати песиголовців Петрових» [85, с.226]. Насправді Іван Скоропадський завжди відстоював інтереси України, особливо у період свого гетьманування, й ніколи не дозволяв зневажити ім'я Івана Мазепи.

Не менш жалюгідно, що цілком виправдано, зображений фаворит Петра I, генералісімус Олександр Меншиков. Письменник взяв до уваги твердження Миколи Костомарова про те, як Жан Лефорт, один з головнокомандувачів нової реформованої армії Петра I, побачив на вулиці Меншикова, що торгував пиріжками, й взяв його за прислугу. Цим фактом автор хоче наголосити на нікчемному походженні, так би мовити, найближчого оточення московського царя. В. Яворівський так описує О. Меншикова: «Син московського конюха, вуличний продавець бубликів та пиріжків з гнилою сочевицею, служка царевича Петра, бомбардир Потішного, колишній коханець шведки Марти Скавронської, що стала Катериною – улюбленою жоною царя Петра, генерал-губернатор ще не збудованого Петербурга...» [85, с.132].

4.2.4. Засоби зображення внутрішнього світу жіночих образів у романі В. Яворівського «Іван Окаянний»

В. Яворівський у своїх попередніх романах звертався до образів відомих українських жінок – Катерини Білокур та княгині Ольги. На перший погляд, здається, що роман «Іван Окаянний» мусить бути зосереджений на чоловічому образі гетьмана Івана Мазепи. Однак, не все так очевидно, позаяк у романі не

меншу роль відведено другій сюжетній лінії про кохання трипільської дівчини Ольги до свого нареченого Кирила. І саме Ольга на рівні з гетьманом займає таке ж значуще місце у романі. Образ Ольги – це безперечно образ жінки-борчині. Вона мусить боротися не лише за власне кохання, а й стати супроти ненависних представників Московщини. Місія Ольги полягає у боротьбі не дати себе зламати ні фізично, ні морально. Автор часто подає монологічні роздуми Ольги, її постулати: «Заріжу, але не дамся. У мене є мій рідний Кирило з ріднющого Триполля» [85, с.41], «Встигну вхопити. Встигну замахнутися. Встигну вдарити. Одного і другого встигну. І заберу собі Кирила. І втечемо в Україну. На берег Дніпра, у Триполля на кручах. Де всі – свої. Всілякі, але – свої» [85, с.84]. Через образ Ольги автор показує й ставлення українців до росіян, викриває лицемірну суть нащадків Московії: «Все тут не таке, як у нас, в Україні, чомусь усе вороже, чужинецьке. Може, тому що вони самі ненавидять нас. Незрозуміло чому. Дядько Йосип Хібані каже, що москалі нас ненавидять, бо вони нікого любити не вміють, навіть самих себе. Ані любити, ані поважати» [85, с.44].

У творі Ольга двічі порівнюється з тваринами-символами. Спочатку із ведмедицею: «Дівка не відпускала свого хохла, чіплялася йому за шию, за ноги, ревіла, як ведмедиця. Новобранця вели до полкових казарм, а вона бігла за ним простоволоса, в одному чоботі» [85, с.115]. Ведмедиця є символом відваги, величі та сили. З поданої цитати зрозуміло, що Ольга здатна була на все, аби не відпускати Кирила, захищала його так, як ведмедиці захищають своє потомство. Наприкінці твору, коли дівчина втекла з Московії й поверталася до рідного дому, письменник метафоризує й перетворює Ольгу на рись: «Рись скорчилася і пронизливо занявчала від різкого болю... Рись повернув до тьми рвучкий вітер... Наштовхувалася на колючі кущі, на стовбури старих дерев, снігові перемети. Відпочивала, лижучи мерзлий сніг. І знову йшла. Щоб – жити» [85, с.235]. Рись символізує спритність, витривалість, силу. Можливо, саме таким порівнянням автору вдалося передати читачам нескореність образу Ольги.

Цікаво, що як і героїня із попереднього роману «У мене вечеряв Ісус» – княгиня Ольга, так і трипільська дівчина Ольга є «побожною грішницею». Через

постійні домагання пристава Борьки Алсуф'єва дівчина не мала іншого вибору, як вбити його: «Прудко зіскочила з лежака, машинально намацала під ним маленьку замашну сокирчину столяра Мар'яна, яку сховала там, zostавшись одна в казармі. Замахнулася і щосили вдарила...» [85, с.161]. І це великий гріх, однак так Ольга не дала себе зламати ні хтивому приставу, ні Московщині. І хоч згодом Алсуф'єв символічно буде з'являтися у снах Ольги, цей вчинок не позбавив її покровительства святої Ольги, яка весь час оберігала дівчину: «Ще вистачило сили згадати, як із темряви небуття її вихопила свята Ольга – її покровителька і заступниця» [85, с.155]. У найскрутніші моменти Ольга зверталася до святої: « – Свята Ольго, допоможи. Поруту-у-у-й! Вік тобі буду молитися. Тут же близечко до України. Триполля і мами...» [85, с.184]. Автор уводить у текст роману й молитви до святої Ольги, які стають виразним показником християнськості українських жінок: «Зі святою рівноапостольною Ольгою взиваємо до тебе, милостивий Господи, не постав гріха ворогам нашим, що ненавидять і кривдять нас, але з великого милосердя твого наверни їх до покаяння і помилуй їх...» [85, с.201].

І все ж щира молитва та заступництво Ольги, рішучість та наполегливість допомогли Ользі дістатися дому: « – Вуглику! Рідний! – і від радості втратила свідомість. Він, уп'явшись зубами у комір сукняної московки, часто відпочиваючи, дотягнув Ольгу до Киселівки і довго, до хрипоті, вигавкував свою годувальницю, маму Ярину, поки та не вийшла на поріг, накинувши наопах кожуха...» [85, с.285]. Наприкінці твору автор розкриває нам ще одну дуже цікаву деталь: «По тілу Ольги мляво розповзалися теплі «сонечка», розносили солодкі лоскоти і ніжний щем. По шиї, по голодному животі, де вже хтось жив, але ще не озивався, і Кирило про нього не знав» [85, с.199]. Тобто весь цей час Ольга була ще й вагітною, а жінки при надії наповнені особливою силою, Божим захистом, позаяк носять нове життя. А лише життя й любов можуть перемогти зло, яке в романі уособлюють ниці жителі Мокселі.

Іншим яскравим жіночим образом у творі є образ матері Івана Мазепи – Марини Мокієвської. Відомо, що жінка була ігуменею Києво-Печерського

Вознесенського й Глухівського Успенського дівочих монастирів, а отже, своїм способом життя й діяльністю наближалася до Бога. Автор наділяє Марину Мокієвську у романі рисами святості. Вона – матір, бабуся, мудра берегиня роду. Ще на початку твору Іван Мазепа звертається до свого племінника Андрія Войнаровського: «Візьми мальований портрет баби Марини...Це твій і мій оберіг, Андрію...» [85, с.25]. Ці слова засвідчують велику віру в силу присутності матириного портрета поруч, віру в те, що він зможе захистити. Здається, що стільки ніжності, як до матері, гетьман не проявляє навіть до коханої Мотрі. Лише коли йдеться про Марину Мокієвську, автор вкладає в уста Івана Мазепи слова зі зменшено-пестливою семантикою: «Передай листа, але просто в білі рученьки. І ось цей перстеник. Скажи, що я іду на ворога нашого із пасмом її волоссячка пахучого та з її пацьорками» [85, с.26]. Як бачимо, рушати у бій із пасмом волосся матері та її прикрасою, дуже символічно. Вважається, що давати своє пасмо комусь – це знак любові й відданості, особливо перед розлукою. А намисто, за праукраїнськими віруваннями, могло захистити від недоброго ока.

Наприкінці твору покійна матір гетьмана часто приходиться до нього, ніби у мареннях із добрими порадами та життєвою наукою: «Бувають стиснуті кулаки, сину. Але іноді там просто стиснуто жебрацьку милостиню. В тебе ж там – Україна. Господь метає свої блискавиці у найвищі вершини. Якщо вони пригинаються – блискавка їх минає, але тоді вони стають згорбленими... – голос мами виривав Мазепу з потойбіччя [85, с.163]. Наприкінці твору у Глухівському монастирі, настоятелькою якого була Марина Мазепа, відбувалася царська трапеза, на якій не пошкодували й ікони матері гетьмана: «Її маленьке вишиване зображення, виготовлене черницями, висіло над верхнім одвірком, і його лише сьогодні зранку помітив окольничий Троєухов і встиг власноруч зняти, але не знав, куди заховати, Пожбури в вікно за паркан» [85, с.259]. Після цього душа матері летить до свого сина, щоб розпитати, чим він так нагрішив, що аж її так понівечено. «Мамо, мамо...Я не зрадник, мамо, я – месник! Передайте на небеса»

[85, с.279], – пояснює Іван Мазепа. І душа матері відлітає, злякавшись всього, що наробив син.

Ще однією сюжетною лінією є кохання гетьмана Івана Мазепи та його хрещениці Мотрі. Образ Мотрі Кочубеївни, яку кохав Мазепа, також має реальне підґрунтя. Іван Мазепа добре розуміє, що Мотря залежна від свого чоловіка: «Малий Чуйкевич тримає її «на прив'язі», дорікає мною». [85, с.25]. В. Яворівський вдається до поетизації прозових фрагментів твору, у яких йдеться про кохання гетьмана й Мотрі: «Мотре, Мотре... моє серденько кохане... Сама знаєш, як шалено кохаю, іще нікого на світі не кохав так, як тебе... Поки жив буду, тебе не забуду... Казала: хоч будеш за мною, хоч не будеш, до смерти любитимеш... Щасливіші мої листи, що в рученьках твоїх бувають, ніж мої бідні очі, що тебе не оглядають...» [85, с.52]. І справді листи закоханих – єдиний засіб спілкування та вираження своїх почуттів, які Василь Кочубей прикріпить до доносу. Кохання Мотрі виявляється навіть у тому, що вона обожнює поезію гетьмана й часто їй хочеться декламувати вголос: «Мотря встигла прикусити язика, бо на його кінчику вже засвербіли її улюблені слова, вивчені з уст і голосу любого їй автора: “Самопали набивайте, острих шабель добувайте...”» [85, с.74-75]. Дівчина підбиває до походу свого законного чоловіка Семена Чуйкевича для зрозумілої мети: «Мотря запитала себе: пощо так затято виганяла свого чоловіка до походу?... і, вже засинаючи, відповіла собі: щоб допомогти своєму гетьманові» [85, с.76]. Однак, бути разом гетьманові й заміжній Мотрі не судилося, як і в реальному житті, так і в романі автора. Мотря змушена до кінця терпіти цькування чоловіка: «Скільки ти будеш казиритися? Ти ж заміжня. Я тебе не силував. Скільки ти сохнутимеш за тим дідуганом, який навіть не зміг знеславити тебе, то він знеславив Україну?» [85, с.194].

Вражає також образ відьми Солохи. Навіть ім'я автор обрав типове для жінок із потойбічними силами в традиційній культурі українців (згадати хоч би повісті «Ніч перед Різдом» Миколи Гоголя та «Конотопську відьму» Григорія Квітки-Основ'яненка). «Була у натовпі глухівська відунка Солоха, під двором якої завжди стояли вози, запряжені кіньми чи волами, а на подвір'ї з дня у день

тирлувалося жіноцтво» [85, с.187]. Солоха завжди допомагала людям й ніколи не брала за те грошей, хіба яйця. Як відомо, відьми використовували яйця для проведення магічних ритуалів. Відунка, яка ніколи нікого не жаліла, говорила, що має кам'яне серце, добре знала, що гетьман житиме недовго. Якийсь внутрішній відчай та жаль змусив Солоху вийти з гурту, щоб проговорити молитву-замовляння: «Пречистая Мати Божа і всі святії, станьте сьогодні на поміч зцілити раба Божого Івана. Стоїть чорная гора, на тій горі лежить чорний камінь, на тім чорнім камені сидить камінна жона, держить вона камінну дитину. Одсилаю я до тої гори чорної, і до того каменя чорного, і до тої жони камінної, і до тої дитини камінної орлів і орляток, вітерниць і вітерників, упирів і упирят. Я вас туди відсилаю, аби ви задобрили камінну жону і її дитятко, а рабу Божому Іванові дали спокій і щоб був здоровий днесь і завтра і навіки вічні. Амінь» [85, с.188]. Це заклинання належить до закарпатських й має назву «Молитва від полукання», тобто від божевілья, яке мало би перейти від хворої людини до чорної гори й так далі. Однак, автор вводить в текст це закликання, як молитву за здоров'я.

Негативних образів жінок у творі небагато. Василина, племінниця Івана Носа, була коханкою Стефана Зертиса: «Теплого липня, коли сонце розкошувало над Батурином, він спустився скупатися в Сеймі і, виходячи зі стрімкої течії, побачив сліпучо білі, налиті снагою і дурманною звабою стегна... Її звали Василина. З тих пір вже не міг без неї жити» [85, с.104]. Василина відіграла важливу роль, позаяк саме вона допомогла Івану Носу видати місце знаходження таємного входу в Батурин: «І тут же від сірої оборонної стіни відкололася постать у сірій свитці і такому ж сірому очіпку... - Чим допомогти, дядьку?» [85, с.102]. Яскраво зображено епізод втечі Василини, Люби Кочубеїхи та Параски Іскри: «...вихопило із темряви низенького однокінного воза, на який поспішно всідалися три жінки, перевдягнуті в чернечий одяг»; «Я, як ящірка, Любо. Хвіст відросте, аби голова вціліла, – відказала Параска» [85, с.119]. Цей епізод показує нам жінок-зрадниць, яким важливе лише власне життя. Такими ж рисами наділена й Уляна, дружина Данила Апостола, яка застерігає чоловіка: «Мазепа

такий хитренний лис, що викрутиться. Навіть приведе на налігачі Карла до Петра. А в тебе, Данилку. Немовля ще й не повзає. Добре думай... Не поспішай, як голодний до сала...»[85, с.197].

4.2.5. Образ України у творі

Неможливо розповідати про одну із віх історії України, не зобразивши власне Україну. Образ України В. Яворівський змальовує на контрастному зіставленні її з найлютішою країною-ворогом у всі віки – Московщиною. Автор не перестає акцентувати на ганебному присвоєнні росіянами історії Київської Русі й вказувати на те, що Московщина не має нічого спільного з Україною. У романі письменник називає ворожу країну не інакше як Моксель: «...далеку і чужу країну Московію, яку старші люди в Триполлі й досі називали – Моксель» [85, с.9], ніби відсилаючись до тритомної праці українського публіциста Володимира Белінського «Країна Моксель, або Московія». У ній дослідник наводить аргументи щодо фіно-угорського та тюркського походження росіян, яке аж ніяк тоді не може бути слов'янським.

В. Яворівський у творі наголошує, що вже за часів Івана Мазепи росіяни починають присвоювати нашу історію й одночасно намагаються перешкодити Україні мати відносини з європейськими країнами, що дотепер залишається актуальним для політики Росії: «Петро силкується «прорубати вікно у Європу», заграбовуючи і глухо забиваючи своїми щитами всі вікна України – п'ятдесят років тому ще могутньої козацької держави, у якої вже починають викрадати пам'ять та історію» [85, с.48].

Найяскравіше автору вдалося показати різкий контраст між нашими країнами, завдяки опису російської жінки: «Де б це на Україні жінки спали на прілому з кислим смородом дранті? Хіба б ходили у такому засмальцованому, темному від бруду і старості одязі? А де це таке видано, щоб з-під хустки розпатлані пасма стирчали, і коса позаду теліпалася розхристана і нечесана бо'зна-скільки?» [85, с.27]. У цих риторичних запитаннях В. Яворівський розкриває всю суть не лише росіянки, а й Росії як такої.

Не менш яскраво письменник описує красу української держави, наголошуючи на багатстві її природи: «Чого лишень Господь не надарував нам, українцям: і хліб, і сіль – свої. І степисько перегинається аж ген за обрій, і гори Карпатські небо підпирають. І ріки великі й малі, і море маємо. Є дерево, камінь і глина – будуйся» [85, с.70].

У романі згадано легендарних князів Київської Русі, що засвідчує наше право на державність та глибоке коріння: «А найголовніше – маємо наших великих предків. Ольга, яка вперше об'їхала новостворену державу, означила кордони древньої України, встановила єдині податки, прийняла християнство у великому Царгороді, вперше вимовила слово «Україна». Її легендарний син Святослав змусив тремтіти наймогутніших володарів світу. Вихований нею внук Володимир охрестив українців у Почайні, в українських водах. А після них – світові велетні середньовіччя – Ярослав Мудрий, Володимир Мономах...» [85, с.71]. У цьому уривку із роману знаходимо версію автора про те, що ще княгиня Ольга, героїня його попереднього історичного роману, вперше вимовила слово «Україна». Однак, за офіційною версією теперішня назва нашої країни вперше згадана в Іпатіївському літописі й датується 1187 роком. У цьому авторському домислі немає нічого дивного, адже, ймовірно, до 12 століття така назва побутувала на теренах нашої держави.

Тому образ України у творі цілком виправдано возвеличений, правдивий та контрастно протилежний до образу Московщини.

4.2.6. Роль символічних образів у романі «Іван Окаянний» В. Яворівського

Уведення в канву своїх творів символічних образів – стала та прикметна риса авторського стилю В. Яворівського. Кінь – давній символ, з яким пов'язано багато прикмет. У доброго господаря мусив бути добрий кінь, який ніби підтверджував його могутність. Кінь гетьмана Івана Мазепи Варяг символізує вірність та відданість: «Останнім часом Варяг навчився обережно возити свого пана-господаря, м'яко переступати і обходити баюри. Зараз він навіть злякався: чи це його хазяїн у сідлі? З подиву храпонував, жадібними ніздрями ухопив

лісового духу, пахкої чорноти передзим'я і пішов навскач» [85, с.22]. Цікавою є кличка коня – Варяг, адже вона нагадує нам про скандинавських воїнів, яких брали на службу до війська руських князів. Етимологічно «варяги» означає «об'єднані клятвою», тому можемо припустити, що обираючи таку кличку коню гетьмана, В. Яворівський підкреслює відданість тварини.

У християнській символіці собака втілює вірність, пильність та охорону, тобто стає захисником свого хазяїна. У романі автор розповідає про собаку Мовчана, який однозначно є ще одним символом відданості: «Мовчан прибився підкаліченим здохляком до їхнього барака, проте вичухався, Ольга відгодувала його залишками зі столу, і тепер він до неї не підпускав навіть своїх» [85, с.59].

Янгол Івасьо – ангел-охоронець Івана Мазепи, також є символом захисту Божого. Однак, навіть він, передвіщаючи скору смерть гетьмана, ніби відрікається від нього: «Він відчув, як янгол Івасьо сів на його ліве плече. Згорнув крила, зітхнув...– Я стомився оберігати тебе, Іване» [85, с.68]. У християнстві ангели-охоронці ніколи не залишають своїх людей, вони можуть лише відійти, але все одно моляться за душевне навернення людини. Янгол Івасьо у творі допомагає читачеві краще зрозуміти образ самого гетьмана, змальований автором, боцїмто, Іван Мазепа вже стільки разів потрапляв у халепу, що навіть Божий захисник знесилено згорнув крила.

Торкається письменник й міфології українців, оскільки вводить у текст роману образ Хованця – давнього духа-захисника. За народними віруваннями, його можна було собі виростити, якщо 9 днів носити під пахвою яйце чорної курки й дотримуватися певних правил: ні з ким не розмовляти, не хреститися, не постити, не стригти волосся й нігті тощо. Людина, яка змогла виростити собі Хованця, отримує надійного опікуна на все життя. Хованець ототожнюється із Домовиком, позаяк його функція – захищати господаря та господарку. Як правило, Хованець не покидає межі дому, але у романі він прийшов аж із Триполля в Петербург, щоб врятувати Ольгу: «Під її лівою пахвою заворушився маненький хованець. Він був прохолодним, і тому Ольга відчула його відразу...» [85, с.85], «У Триполлі я ледве зумів відтягнути тебе од смерті. З того світу

завернув до нашого дому. Твоїм слідом прийшов аж сюди, на край світу, щоб бути з тобою, а виявилось, що тут я безсилий. Ця земля і ця вода отруєні злом» [85, с.86]. Навіть Хованець, який за своєю природою є нечистою силою, відчуває відразу до Московщини, що наповнена злом.

Надто яскравим символічним образом виступає крук, якого автор змальовує над знищеним Батурином: «Над випаленим Батурином з'явився старезний і дуже голодний крук. Він високо завис у вже холонучому після пожежі небі, ніби був підв'язаний на невидимій шворці до великої, як жирна пляма на озері, хмари, що розтікалася, здавалося, на всю Гетьманщину» [85, с.142]. Крук завжди символізує щось недобре: біду, лихо, а то й смерть. Для крука характерно з'являтися над місцями побоїщ. У творі крук голодний, старий та дивиться на всю Гетьманщину, а отже, символізує лихо для всієї України.

Обвуглена ікона, хоч і навіює скорботу й жаль, однак, подає читачу добрий знак, що Бог все ж не залишає Україну: «Тому Божа Матір на іконі не могла зробити заступницький жест, бо в Богоматері обгоріли руки, але маленький Ісусик з дорослими очима все одно сидів у неї на колінах і пильно вдивлявся в Івана, Гадяч, Україну» [85, с.253].

Смерть у народних уявленнях українців часто набуває людського вигляду, тобто персоніфікується. Однак В. Яворівський вдався до іншого прийому й змалював смерть Івана Мазепи у пейзажі: «Затягнуте важкими хмарами небо розпанахала блискавка, розчинила небо для його душі. На землю полилася важка злива, що тривала всю ніч. Під ранок Іван Мазепа погас» [85, с.287]. Дощ є символом очищення, тобто важка душа гетьмана очистилася й все ж таки полетіла у небо, Бог прийняв його.

Висновки до 4-го розділу

Дослідивши роман В. Яворівського «Іван Окаянний», можемо зробити певні висновки та узагальнення. Під час дослідження вдалося висвітлити інтерпретацію образу гетьмана Івана Мазепи у романі не тільки через призму інших персонажів, а завдяки історичному, соціальному, культурницькому та національному аспектам. Проаналізовано канву як головних, так і другорядних

персонажів трьох сюжетних ліній роману, зосереджено увагу як на зовнішніх впливах, а разом і на внутрішніх особливостях характеру, поведінки та вчинках гетьмана Івана Мазепи.

Ми визначили місце історичного роману про гетьмана Івана Мазепу у сучасному літературному дискурсі. Попри те, що художніх напрацювань, які інтерпретують образ І. Мазепи достатньо, роман В. Яворівського займає чільне місце серед інших творів. Автор реконструює деталі Батуринської трагедії, намагається домислити справжні каталізатори вчинків величного гетьмана, зануритися у психологію його душі. Також В. Яворівський у романі зазначає, що Росія не тільки викрадала нашу історію та культуру, а й жорстоко розправлялася з українцями, як це відбувається нині. Тому роман «Іван Окаянний» набуває з погляду сучасності гострої актуальності та особливої значеннєвості насамперед стосовно історичного минулого України, що змушує читача по-новому переосмислити діяльність гетьмана Івана Мазепи та його оточення.

Також ми дослідили авторські прийоми характеротворення та портретописання. В. Яворівський найчастіше вдається до монологів та діалогів, які дають змогу читачам пізнати внутрішній світ героїв роману. Головним принципом, як і у попередніх романах, виступає психологізм. Автор занурює історичні факти у художню площину, при цьому не порушуючи достовірності, а лише домислюючи певні епізоди, щоб детальніше розкрити внутрішній світ героїв роману. Історичний роман «Іван Окаянний» В. Яворівського, як і роман «У мене вечеряв Ісус», належить до низки творів автора, в яких висвітлено проблеми історії та культури України.

РОЗДІЛ 5.

ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ В.ЯВОРІВСЬКОГО ПРО ВЕЛИКИХ УКРАЇНЦІВ НА УРОКАХ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

5.1. Особливості проведення уроків позакласного читання

Позакласна робота – важлива форма взаємодії педагогів з учнями, яка додатково реалізовує навчальний процес у позаурочний час. Така форма взаємодії має на меті розвинути творчу особистість учнів, сформувати цікавість до певної сфери навчання, розширити програмові межі з того чи іншого предмета, здійснити виховний вплив та закріпити й поглибити знання учнів. Саме тому при організації позакласної роботи перед педагогами постає проблема правильного добору теми позакласного заходу, його актуальності, вмотивованості, зважаючи на інтереси учнів як суб'єктів навчального процесу.

Позакласне читання – є однією з найпопулярніших форм позакласної роботи, організованої вчителями-філологами. Проведення уроків позакласного читання дає можливість вийти за межі рекомендованої програми й програмових творів. Такі уроки мають чіткі завдання для реалізації: розвинути читацький інтерес учнів, привчити їх до самостійного читання, сформувати бажання взаємодіяти з літературними творами, що допоможе учням збільшити словниковий запас, розвинути свої когнітивні навички.

У контексті проблемності уроків позакласного читання варто розглядати й правильність підбраного матеріалу. Вчитель-словесник мусить поставити собі декілька запитань: чи цікавим буде цей автор саме для цих учнів, чи матиме твір автора виховний вплив на них, чи зможуть учні осмислити ідею написання твору, чи з'явиться у них інтерес до його прочитання? До цього списку запитань слід додати й різний рівень розвитку, умінь та навичок учнів. Позаяк не всі школярі однакового розвиваються, не у всіх однаковий склад мислення, тому не кожен може опанувати, наприклад, такий великий прозовий жанр як роман. Тому варто звертати увагу на здібності всіх учнів та обрати такий твір, що буде цікавим та та під силу усім суб'єктам позакласної роботи.

Попри те, що роман належить до великої прозової форми, все ж потрібно стимулювати учнів до читання творів такого жанру. Компенсувати великий обсяг роману можна у такий спосіб: обрати найдоцільніші для прочитання уривки із твору, які передадуть основну думку та ідею, не знівелювавши важливими подіями у романі.

Актуальною проблемою залишається зменшення читацької активності серед школярів, позаяк у більшості з них не розвинений читацький інтерес. Відомий український педагог, публіцист, письменник, багато праць якого головно присвячені питанням виховання та навчання, Василь Сухомлинський стверджував: «Якщо з дитинства у дитини не виховано любові до книжки, якщо читання не стало її духовною потребою на все життя, – у роки отроцтва душа підлітка буде порожньою» [61]. Зрозуміло, що відомий педагог вказує на розвивальний характер читання. Саме тому важливо використовувати уроки позакласного читання як засіб усунення цієї проблеми. Варто спиратися на бажання та інтереси учнів, обираючи того чи іншого автора або ж ту чи іншу книгу для розгляду на уроці позакласного читання. Слід не просто виховати в учнів читацький інтерес, заохотити до читання, а поетапно досягти такої мети: навчити школярів любити книги, зробити так, щоб читання не було якимось нав'язливим завданням, а стало улюбленою справою.

На наш погляд, така форма роботи з текстом як ведення читацького щоденника завжди залишається доцільною. Недаремно і досі її використовують як у закладах загальної середньої освіти, так і у вищій школі. Ведення читацького щоденника – цікавий та креативний процес системного звіту про свої читацькі здобутки. Важливо, щоб для учнів це не ставало примусовим тягарем, щоб вони розуміли, що такий зошит, де засвідчено їхню читацьку роботу у першу чергу потрібен їм самим, а не вчителям чи викладачам. Зважаючи на креативність сучасних дітей, варто дозволяти вести читацький щоденник у довільній формі. Вони можуть писати не тільки зміст, тему чи мету прочитаного твору, краще, якщо учні будуть записувати власні враження, міркування. Оформлювати й доповнювати читацький щоденник можуть різного роду наліпки, схеми,

підкреслення, світлини, зображення, позаяк такий зошит – це простір для творчості учнів.

Розвиток сучасної літератури дає підстави вчителю-словеснику будувати уроки позакласного читання, залучаючи останні літературні новинки. Звісно, що і творів класичної літератури достатньо для того, щоб розглядати їх на уроках позакласного читання. Однак, програма з української літератури для школярів побудована так, що учні детально вивчають літературні періоди до ХХ століття включно, але дуже мало знають про сучасний літературний процес, його особливості розвитку, авторів та їх творів. Часто деякі школярі й не усвідомлюють, що література – це жива сфера, яка знаходиться на етапі свого продовження. Такі учні впевнені, що література пов'язана лише з минулим, що це доконаний процес. Саме тому вчителю-словеснику надзвичайно важливо показати розвиток літератури, познайомити учнів із сучасними авторами та їх творчими доробками.

Чинна програма з української літератури для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів відводить на уроки позакласного читання по 4 години на кожен навчальний рік. При цьому зміст пояснювальної записки розкриває те, що рекомендаційна рубрика «Сучасна українська дитяча й підліткова література» пропонує сучасні твори, які вчителі-словесники можуть використовувати на уроках позакласного читання для зацікавлення учнями сучасного літературного процесу. У чинній програмі з української літератури для 10-11 класів (рівень стандарту) загальноосвітніх навчальних закладів на уроки позакласного читання відводиться трохи менше часу: по 2 години на кожен навчальний рік.

На наш погляд, романи В. Яворівського про Великих українців – Катерину Білокур, княгиню Ольгу та гетьмана Івана Мазепу можуть займати чільне місце на уроках позакласного читання у 10-11 класах. Підставою для цього є дещо складніша манера написання автора, яка вимагає достатнього рівня розвитку читацьких умінь та навичок, які притаманні старшокласникам. Проаналізовані нами романи мають неабияку цінність для розуміння минулого нашої держави, що є особливо актуально сьогодні. Виховний характер творів В. Яворівського

полягає у тому, щоб донести до читача культурницьку, просвітницьку та суспільно-історичну ролі кожної із постатей, зображеної в романах. Розуміння цих ролей допоможе школярам краще проаналізувати для себе діяльність та непересічність Великих українців – Катерини Білокур, княгині Ольги та гетьмана Івана Мазепи.

5.2. Розгорнутий план-конспект уроку позакласного читання №1

Тема: Образ Катерини Білокур в художньо-біографічному романі Володимира Яворівського «Автопортрет з уяви».

Мета: виявити, у чому постає проблема життєвого вибору мисткині декоративного живопису Катерини Білокур у художній інтерпретації В. Яворівського, розвинути вміння зіставляти реальні факти та авторське бачення постаті художниці, виховати читацький інтерес та усвідомлення значення мистецького доробку Катерини Білокур в історії української культури.

Обладнання: портрет Катерини Білокур, зображення її картин, художньо-біографічний роман В. Яворівського «Автопортрет з уяви».

Тип уроку: традиційний урок, урок-бесіда за твором, рекомендованим для позакласного читання, урок вивчення художнього твору, урок поглибленої роботи над великим епічним твором, урок засвоєння нових знань.

Методи та прийоми уроку: слово вчителя, бесіда, фронтальні запитання, проблемне питання, робота з текстом.

*Не зазнавши чоловічої й дитячої ласки,
вона не озлилася, бо в неї була ця земля,
яку можна любити досхочу...*

Володимир Яворівський

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань учнів.

Слово вчителя. Дорогі учні, сьогодні ми працюватимемо із романом «Автопортрет з уяви» відомого українського письменника В. Яворівського. Сподіваюся, що ви змогли опанувати роман. Запитання до класу:

1. Чи вдалося вам прочитати роман?
2. Чи виникали якісь труднощі під час прочитання твору?
3. Чи чули ви раніше про художницю із Богданівки Катерину Білокур?
4. Як ви гадаєте, про що свідчать слова, взяті епіграфом до нашого уроку?

II. Мотивація навчання школярів.

Слово вчителя. Для Катерини Білокур її малювання дорівнювало вишивці, адже заповнювала полотно квітами, «вишивала» їх фарбами. Серед улюблених кольорів – ультрамарин та синій. У списку її робіт відомо 82 позиції, створені упродовж 1920–1960-х років. Більшість назв полотен – це назви рослин, пейзажів. Також є кілька портретів та «Автопортрет» 1950 року. Мистецтвознавці ставлять творчість Катерини Білокур поряд із Анрі Руссо, Іваном і Йосипом Генералічами, Марією Приймаченко, Ніко Піросманішвілі, Ганною Собачко-Шостак – художниками-примітивістами. Такі яскраві і неповторні картини, як і сама творчість Катерини Білокур не втратили своєї актуальності, а навпаки, продовжують викликати інтерес у сучасників. Зокрема створено декілька кінострічок, присвячених художниці: «Катерина Білокур» (1972), «Буйна» (1990), «Катерина Білокур. Послання» (2001). У 2009 р. режисер Олександр Білозуб створив виставу «Дві квітки кольору індиго», де головними героїнями були художниці Катерина Білокур (зіграла її Олена Фасуненко) та Фріда Кало. А композиторка Леся Дичко присвятила майстрині два твори: одноактний балет «Катерина Білокур, або Натхнення» та «Фрески за картинами Катерини Білокур».

Завдання для класу.

1. Погляньте на світлину «Катерина Білокур за роботою». Якою вам видається жінка?
2. Погляньте на зразки її творчих робіт? Чи бачили ви десь їх раніше? Які емоції та асоціації вони у вас викликають?

III. Оголошення теми, мети та завдань уроку.

Слово вчителя. Тема нашого уроку звучить так: «Образ Катерини Білокур в художньо-біографічному романі Володимира Яворівського “Автопортрет з

уяви»». Ми повинні виявити, у чому постає проблема життєвого вибору мисткині декоративного живопису Катерини Білокур у художній інтерпретації В. Яворівського, розвинути вміння зіставляти реальні факти та авторське бачення постаті художниці, виховати читацький інтерес та усвідомлення значення діяльності Катерини Білокур для України.

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу.

Бесіда з учнями.

1. Що з роману зрозуміло про життєпис Катерини Білокур?
2. Чи можна назвати Катерину самотньою?
3. Хто був взірцем для наслідування для Катерини?
4. Як у домі Катерини з'явилося дзеркало Закревських?
5. Як батьки та односельчани ставилися до захоплення Катерини?
6. Яка роль, на ваш погляд, другої сюжетної лінії про Пабла Пікассо?

Коментар. У червні 1954 року своє 75-річчя відзначав іспанський та французький художник Пабло Пікассо, до дня його ювілею відбулася ретроспективна виставка. Художник згадав про свої ранні полотна, зібрані у Москві, а тому попросив привезти їх у Париж. Сюди ж для експозиції Міжнародної виставки сучасного мистецтва у найбільшому музеї світу – Луврі було привезено полотна радянських художників. Серед них відведено місце й для творинь Катерини Білокур, а саме трьох картин – «Берізка», «Цар-Колос» та «Колгоспне поле». Відомо, що Пабло Пікассо критикував сучасне мистецтво. А побачивши картини української самоучки, митець виголосив своє захоплення: «Якби ми мали художницю такого рівня майстерності, то змусили б увесь світ заговорити про неї!». Пікассо назвав Катерину «геніальною», порівнявши її з французькою художницею, також представницею «наївного мистецтва» – Серафін Луїз із Санлі.

Коментування рядків з роману.

- *«Катерина покрадьки винесла з кімнати дерев'яну триногу. Мусила робити це тайкома, бо її малювання й досі наводило маму на такий*

безпросвітний смуток, що стара Якилина заходила в вулканічним кашлем і одверталася обличчям до стіни...»;

✚ *«Катерина знала, що найважче їй буде намалювати свої очі, але починати портрет мусить лише з очей, решту вони підкажуть самі»;*

✚ *«Катря закричала, забилася в пекельній пропасниці, відчула, як роздвоюється на себе (зовсім іншу, ніж була досі) і на маленьке рожеве дитя – точнісінько таке, як на її картині «Щастя»: з блакитними пророчими очима, з виткими кучериками, лежить воно на трояндах і барвінку, зазирають йому в очі соняшники й лелеки»;*

✚ *«Покидаю я й Вас, Тарасе Григоровичу!.. Зачаруйте своїм словом іще когось отак, як зачарували мене. Тоді я знатиму, що на цій землі „буде син, і буде мати, і будуть люде...”...Спасибі, що не покидали мене ніколи, навіть якщо й сонце від мене одверталось».*

Проблемне питання.

- У чому полягає проблема вибору Катерини Білокур?

V. Підсумки уроку.

Слово вчителя. Катерина Білокур – це образ ідеальної українки, сусідки, подруги, дочки, виразниця справжнього «наївного мистецтва» на просторах як української культури, так і світової. Катеринині картини з квітами – це символи ментального духу України.

Запитання до класу:

- Чи вдалося В. Яворівському відтворити образ майстрині декоративного живопису?
- Чи порекомендуєте ви роман для прочитання своїм друзям?
- Яка культурницька та суспільна роль діяльності Катерини Білокур?

VI. Домашнє завдання.

Слово вчителя. Дякую за вашу готовність до уроку, за те, що ділилися своїми міркуваннями та враженнями. Пропоную виконати домашнє завдання: написати невеликий твір-відгук про роман В. Яворівського «Автопортрет з уяви».

5.3. Розгорнутий план-конспект уроку позакласного читання №2

Тема: Зображення образу княгині Ольги у художньо-історичному романі Володимира Яворівського «У мене вечеряв Ісус».

Мета: виявити, у чому постає проблема життєвого вибору правительки Київської Русі княгині Ольги у художній інтерпретації В. Яворівського, розвинути вміння зіставляти реальні факти та авторське бачення постаті княгині, виховати читацький інтерес та усвідомлення значення діяльності правительки для українства.

Обладнання: художньо-історичний роман В. Яворівського «У мене вечеряв Ісус», роздаткові бейджики «Капелюшки».

Тип уроку: нетрадиційний урок, урок вивчення художніх творів, урок вивчення нового матеріалу, урок поглибленої роботи над великим епічним твором.

Методи та прийоми уроку: слово вчителя, бесіда, «6 капелюхів Боно», самостійна робота, тестування.

*Розімкнути коло помсти та ненависті
може лише прощення. Помолися
і приходь до нього, Ольго.
Володимир Яворівський*

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

Слово вчителя. Дорогі учні, сьогодні ми працюватимемо із романом «У мене вечеряв Ісус» відомого українського письменника В. Яворівського. Сподіваюся, що ви змогли опанувати роман.

II. Актуалізація опорних знань.

Запитання до класу:

- Як ви сприймаєте реальну особу княгині Ольги?
- Про що свідчать слова нашого епіграфа?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Слово вчителя. Тема нашого уроку звучить так: «Зображення образу княгині Ольги художньо-історичному романі Володимира Яворівського ”У мене

вечеряв Ісус”». Маємо з’ясувати, у чому постає проблема життєвого вибору правительки Київської Русі княгині Ольги у художній інтерпретації В. Яворівського, розвинути вміння зіставляти реальні факти та авторське бачення постаті правительки, виховати читацький інтерес та усвідомлення значення діяльності княгині в історії українського державотворення.

IV. Сприяння і засвоєння учнями навчального матеріалу.

Слово вчителя. Пропоную пізнати образ головної героїні за допомогою цікавого прийому, який має назву «6 капелюхів Боне». Зараз я поділю вас на 6 груп. Замість капелюшків ви отримаєте капелюшки-бейджики відповідного кольору. Кожна група буде працювати над окремим завданням. Коли ви впораєтеся із завданням, то оберіть промовця від кожної групи, який перед класом проілюструє, як ви виконали завдання.

Завдання для власників білих капелюшків: ознайомте клас з головними відомостями про життя та творчість В. Яворівського.

Завдання для власників червоних капелюшків: ознайомте клас з історією написання роману «У мене вечеряв Ісус».

Завдання для власників чорних капелюшків: визначте, ким насправді була княгиня Ольга? Якою була її внутрішня та зовнішня політика?

Завдання для власників білих капелюшків: визначте, яким було життя Прекраси до того, як вона стала княгинею. Свої думки підтвердьте цитатами.

Завдання для власників синіх капелюшків: визначте, якою правителькою постає Ольга у романі. Свої думки підтвердьте цитатами.

Завдання для власників зелених капелюшків: визначте, у чому полягає проблема волі для княгині Ольги у романі. Поділіться враженнями від образу правительки Київської Русі.

V. Підсумовування.

Слово вчителя: Роман «У мене вечеряв Ісус» можемо вважати достовірним історичним джерелом, адже весь художній домисел не псує та не деформує факти. Автор не ідеалізує образ Ольги, а показує її справжньою. У романі В. Яворівський червоною лінією проводить християнськість Ольги, її

стосунки з Богом, прагнення стати ближчою до Небесного Творця. Дякую за ваші старання у пізнанні художньої інтерпретації образу княгині Ольги у романі В. Яворівського. Ваші думки дуже глибокі та цікаві. А щоб закріпити знання, пропоную виконати невелику самостійну роботу у вигляді тестування:

Тест

1. Як звали Ольгу до того, як вона стала княгинею?
  - А) Світозара;
  - Б) Прекраса;**
  - В) Олена.
2. Ким був домашній улюбленець Ольги?
  - А) собакою;
  - Б) голубом;
  - В) змієм.**
3. Хто вбив князя Ігоря?
  - А) поляни;
  - Б) меря;
  - В) деревляни.**
4. Який святий з'являвся Ользі?
  - А) Андрій Первозванний;**
  - Б) Юрій Переможець;
  - В) Архистратиг Михаїл.
5. За кого Ольга вдруге вийшла заміж?
  - А) за Мала;
  - Б) за Івора;
  - В) вона не виходила вдруге заміж.**
6. Звідки привезена прислужниця та вірна подруга Ольги Улиба?
  - А) з полянської землі;
  - Б) з Візантії;**
  - В) зі Скандинавії.

VI. Домашнє завдання.

Слово вчителя. Дякую за вашу готовність до уроку, за те, що ділилися своїми міркуваннями та враженнями. Пропоную виконати таке домашнє завдання: написати невеликий твір-характеристику образу княгині Ольги у романі В. Яворівського «У мене вечеряв Ісус».

5.4. Розгорнутий план-конспект уроку позакласного читання №3

Тема: Образ гетьмана Івана Мазепи в художньо-історичному романі Володимира Яворівського «Іван Окаянний».

Мета: виявити, у чому постає проблема суспільно-історичного вибору гетьмана Війська Запорозького Івана Мазепи у художній інтерпретації В. Яворівського, розвинути вміння зіставляти реальні факти та авторське бачення постаті очільника козацької держави, подій Батуринської трагедії, виховати читацький інтерес та усвідомлення значення культурницької та історичної діяльності Івана Мазепи.

Обладнання: художньо-історичний роман В. Яворівського «Іван Окаянний», роздаткові картки.

Тип уроку: традиційний урок, урок-історичне дослідження, урок вивчення художнього тексту, урок засвоєння нових знань

Методи та прийоми уроку: слово вчителя, асоціативне гроно, «Мікрофон», пошукове завдання, порівняльний аналіз, проблемне питання.

*Мусимо стати зі шведами на спілку,
щоб не ковтнув нас московський болотяний звір.*

Володимир Яворівський

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

Слово вчителя. Дорогі учні, сьогодні ми працюватимемо із романом «Іван Окаянний» відомого українського письменника В. Яворівського. Сподіваюся, що ви змогли опанувати роман. Оскільки твір належить до художньо-історичної прози, пропоную провести наш урок у вигляді історичного дослідження.

II. Актуалізація опорних знань.

Завдання. Пригадайте відомості, які вам відомі про реальну постать гетьмана Війська Запорозького та заповніть таблицю «Діяльність Івана Мазепи».

Діяльність Івана Мазепи		
1.	Політична	
2.	Військова	
3.	Літературна	
4.	Культурна	

Слово вчителя. Гетьман Іван Мазепа відомий своєю культурно-просвітницькою роботою та літературними спробами. Він був автором відомих віршів «Дума», «Пісня», «Псалми», допомагав багатьом літературним талантам, зокрема: Дмитру Тупталу, Стефану Яворському, Івану Максимовичу. Окрім того, І. Мазепа досконало грав на бандурі, колекціонував зброю, любив мистецтво. Гетьман також був поліглотом, володів польською, німецькою, італійською, французькою, татарською та латинською мовами. На кошти І. Мазепи було видано унікальне Євангеліє арабською мовою, яке зберігається в Сирії. Гетьман сприяв тому, щоб Києво-Могилянська академія отримала статус академії у 1701 році й одержувала від Петра I щорічні грошові субсидії. Також І. Мазепа виділив кошти на ремонт головного корпусу академії. За його сприяння кількість учнів закладу досягла двох тисяч. Гетьман доклав зусиль й до заснування Чернігівського колегіуму. І. Мазепа відреставрував та спорудив за власні кошти 32 церкви (12 нових і 20 відреставрованих).

III. Оголошення теми, мети та завдань уроку.

Слово вчителя. Тема нашого уроку звучить так: «Образ гетьмана Івана Мазепи в художньо-історичному романі Володимира Яворівського “Іван Окаянний”». Маємо з’ясувати, у чому постає проблема суспільно-історичного вибору гетьмана Війська Запорозького Івана Мазепи у художній інтерпретації В. Яворівського, розвинути вміння зіставляти реальні факти та авторське бачення постаті очільника козацької держави, виховати читацький інтерес та усвідомлення значення культурницької та історичної діяльності Івана Мазепи.

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу.

1. **Завдання.** Складіть асоціативне гроно «Доба гетьмана Івана Мазепи».
2. **Доповідь** (виступ учня, який заздалегідь мав підготувати коротке повідомлення про Батуринську трагедію).
3. **Метод «Мікрофон».** **Слово вчителя:** пропоную кожному з вас коротко висловитися, чому, на ваш погляд, історія України циклічна? Чому українці постійно мусять виборювати своє право на волю?
4. **Порівняльний аналіз історичних фактів та епізодів із роману.**

Слово вчителя: Пропоную вам співставити реальні події та зображене у романі та зробити висновок про те, що переважає у творі: охудоження історичних фактів чи домислювання подій? Для цього проаналізуйте таблицю на роздаткових картках.

<p>1. За історичним дослідженням М. Костомарова, О. Меншиков наказав своєму війську діяти жорстоко, вбивати навіть немовлят, а все майно перетворювати у попіл.</p> <p>2. Д. Бантиш-Каменський написав про результати трагедії так: «Чечель узятий в полон, мала частина гарнізону врятувалася втечею; прекрасний, за польським звичаєм прикрашений, палац Мазепи, тридцять млинів, хлібні магазини, виготовлені для ворога, були тоді звернені на попіл; все залишене їм у Батурині майно і сорок гармат, крім мортир, дісталися переможцям».</p> <p>3. Історик Сергій Павленко пише, що І. Мазепа, побачивши калюжі крові у своїй столиці, ревно плакав.</p>	<p>✚ «Козацькі коні, припнуті до жолобів, горіли у гетьманських конюшнях, а ті, що вихопилися на волю, - ошаліло гасали батуринськими вулицями між палаючими будинками, збиваючи дітей, дідів та бабусь, необачно залітаючи в полум'я і зникаючи там назавше»;</p> <p>✚ «Замурзані привиди вискакували з-під землі, ніби та виригувала їх, як смертельну трутизну. Наче розчинилися двері підземного пекла, у якому повстали біснуваті, що задумали захопити світ живих людей»;</p>
--	---

✚ «Та паца ручної мортири плюнула вогнем і гарячим свинцем у спину втікачки з дітьми. Ноги її враз підсікнулися, послизнулися на мокрому льоду, і вона безвільно впала долілиць. Розпачно заверещало немовля. Жінка конвульсивно здригнулася і стихла, накривши обох дітей своїм тілом»;

✚ «Битий віспою стрілець вирвав з лівого вуха срібний кульчик, подарований Левкові мамою Теклею...Його підвели ближче, а тоді ухопили за ноги й руки, розгойдали й пожбурили в полум'я собору, що сягало хмар».

Запитання до класу:

- Чи нагадує вам жорстока розправа над Батурином події сучасності та дії російських нападників?

V. Підсумки уроку.

Слово вчителя. Дякую за ваші думки та працю! В. Яворівський зобразив гетьмана Війська Запорозького у динаміці розвитку, що дало змогу реципієнту самостійно визначити коло моральних принципів, якими керувався Іван Мазепа. Автор занурює історичні факти у художню площину, домислюючи тільки певні епізоди для детальнішого розкриття внутрішнього світу героїв роману. У творі висвітлено проблеми історії та культури України. Автор реконструює деталі Батуринської трагедії, зазначаючи, що Росія викрадала не тільки нашу історію та

культуру, а й нищила народ. Саме тому роман «Іван Окаянний» набуває гострої актуальності з погляду сучасності.

VI. Домашнє завдання.

Слово вчителя. Дякую за вашу готовність до уроку, за те, що ділилися своїми міркуваннями та враженнями. Пропоную виконати таке домашнє завдання: написати невеликий твір «Образ України у романі В. Яворівського “Іван Окаянний”».

Висновки до 6-го розділу

Позакласне читання – є однією з найпопулярніших форм позакласної роботи, організованої вчителями-словесниками. Уроки позакласного читання мають чіткі завдання для реалізації: розвинути читацький інтерес учнів, привчити їх до самостійного читання, сформувані бажання взаємодіяти з літературними творами, що допоможе учням збільшити словниковий запас, розвинути свої когнітивні навички. Ведення читацького щоденника – цікавий та креативний процес системного звіту про свої читацькі здобутки. Актуальною проблемою залишається зменшення читацької активності серед школярів, оскільки у більшості з них не розвинений читацький інтерес.

З огляду на вище сказане, ми запропонували розробки уроків позакласного читання, під час проведення яких учні зможуть проаналізувати постаті Катерини Білокур, княгині Ольги, Івана Мазепи у романному дискурсі В. Яворівського, а також зрозуміти значення їхньої мистецької, культурницької, суспільно-історичної діяльності для України.

ВИСНОВКИ

Основними джерелами відомостей щодо письменницької діяльності В. Яворівського є літературознавчі статті, рецензії, відгуки, розміщені головню на просторах різноманітних інтернет-видань. Загалом творчість В. Яворівського потребує детальнішого аналізу, адже наявні публікації не дають змоги цілком осягнути творчий феномен письменника. Нам вдалось цілком повно дослідити життя автора завдяки біографічним матеріалам, інтерв'ю письменника та спогадам його сучасників, зокрема як письменників, так і політиків, літературних критиків. В. Яворівський належить до числа популярних письменників у сучасному літературному процесі. Його творчість цікава та розмаїта, заслуговує на особливу увагу з боку дослідницької аудиторії.

Автор виробив особливий принцип викладу тексту та власний стиль. Найчіткіше це простежуємо в манері описів, простоті мовних засобів, багатій символіці тексту, авторських відступах, коротких, але змістовно повних діалогах персонажів. Головним принципом виступає психологізм, зосередження на внутрішньому світі героїв. У своїй художній творчості В. Яворівський звертається до тем, які стосуються як минулого, так і сучасного. Особливо цікавими є його твори, в яких висвітлюються проблеми історії України, української культури та мистецтва, де охудожнюються видатні історичні постаті.

Позаяк прототипом головного персонажу роману «Автопортрет з уяви» є українська художниця, представниця «наївного мистецтва», В. Яворівський виступив інтерпретатором життєвої долі майстрині та на основі біографічного матеріалу створив власний образ Катерини Білокур. Уважне прочитання й аналіз тексту дозволяє зробити висновок, що автор дещо по-іншому підійшов до створення образу художниці, зосередивши більшу увагу на внутрішньому світі героїні. Тому, відповідно, деякі деталі та обставини дещо домислив. Але цей прийом лише допомагає вдало розкрити усю повноту образу художниці, її таланту та призначення.

Під час дослідження вдалося визначити місце історичного роману «У мене вечеряв Ісус» про правительку Київської Русі у сучасному літературному

дискурсі. Висновуємо, що літературних інтерпретацій, які розкривають та деталізують образ Ольги не так багато. Україномовні художні інтерпретації, на жаль, поступаються російськомовним за кількістю. Тому роман В. Яворівського набуває з погляду сучасності гострої актуальності та особливої значеннєвості насамперед стосовно історичного минулого України, що змушує по-новому переосмислити діяння давньокиївських князів у розбудові української державності. Нам вдалось цілком повно дослідити життя княгині Ольги завдяки історичним джерелам, зокрема, літописам, а також легендам та переказам. Відмінність між фактами історії та баченням В. Яворівського життя правительки Київської Русі полягає насамперед у хроносі роману. Автор намагається осмислити та описати життя Ольги від народження до хрещення, у той час, коли істориків цікавить час правління княгині на престолі та деякі моменти за часів князювання Святослава Хороброго. Другою відмінністю є хіба що деталізація обставин життя та акцент на внутрішніх змінах Ольги, що пов'язані з її наверненням до християнства.

У своїй спробі художньо окреслити життя княгині Ольги В. Яворівський користується багатими мовними та розлогими синтаксичними засобами. У такий спосіб, історичні факти автор переміщує у художню площину, творить красномовні та захопливі епізоди, при тому не порушує достовірності.

Образ гетьмана Івана Мазепи, інтерпретований у романі «Іван Окаянний», розкрито у багатьох аспектах, позаяк це складний персонаж, як і його реальний історичний прототип. В. Яворівський зобразив гетьмана Війська Запорозького у динаміці розвитку, що дало змогу реципієнту самостійно визначити коло моральних принципів, якими керувався Іван Мазепа. Автор занурює історичні факти у художню площину, домислюючи тільки певні епізоди для детальнішого розкриття внутрішнього світу героїв роману. У творі висвітлено проблеми історії та культури України. Автор детально реконструює деталі Батуринської трагедії, зазначаючи, що Росія викрадала не тільки нашу історію та культуру, а й нищила народ. Саме тому роман «Іван Окаянний» набуває гострої актуальності з погляду сучасності.

Також ми визначили місце аналізованих романів у системі позакласного читання, зокрема пропонуємо розглядати їх з учнями 10-11 класів, позаяк складна манера написання творів вимагає достатнього рівня розвитку читацьких умінь та навичок. У роботі запропоновано розгорнуті плани-конспекти уроків, де використано різні методи та прийоми роботи з романами В. Яворівського про Великих українців. Усвідомлення школярами культурницької, просвітницької та суспільно-історичної ролі Катерини Білокур, княгині Ольги та Івана Мазепи допоможе проаналізувати та осягнути непересічність цих постатей.

Отже, романи відомого письменника, громадсько-політичного діяча, публіциста, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка – Володимира Яворівського «Автопортрет з уяви», «У мене вечеряв Ісус», «Іван Окаянний» про Великих Українців займають чільне місце у сучасному літературному процесі. Дослідження стильової манери автора дає поштовх для подальшого наукового вивчення його творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусів С. Мости між часами (про типологію історичної прози). *Українська мова і література в школі*. 1987. № 8. С.16.
2. Бантиш-Каменський Д. Історія Малої Росії від водворення слов'ян в цій країні до знищення гетьманства. Київ: Видавництво «Час», 1993. С. 399.
3. Біографія Володимира Яворівського. *Міжнародний культурний портал Експеримент*: веб-сайт. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20170529-biografiya-volodimira-yavorivskogo> (дата звернення: 17.11.2019).
4. Буркут К. Крізь терни до зірок. Катерина Білокур. *День*. 2019. 20 вер. №171-172. С. 16.
5. Величко Г. Ольга і Олег : антологія української творчості / передм. авт. ; упоряд. авт. матер. М.Величко, О.Величко, Т.Гордієнко. Київ : Основа-Принт, 2009. 148 с.
6. Вертіль О. Володимир Яворівський: «Саме з княгині Ольги я би починав історію України» : інтерв'ю. *Урядовий кур'єр*: веб-сайт. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/volodimir-yavorivskij-literatura-i-politika-nesum/> (дата звернення: 18.11.2019).
7. Відомий український письменник Володимир Яворівський презентував новий роман у черкаському виші. URL: <https://chdtu.edu.ua/good-about-us/item/11050-vidomyi-ukrainskyi-pysmennyk-volodymyr-yavorivskiy-prezentuvav-novyi-roman-u-cherkaskomu-vyshi> (дата звернення: 13.02.2022).
8. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 662 с.
9. Волошина Н. Уроки позакласного читання у старших класах. Київ: Рад. школа, 1988. 174 с.
10. Гончар О. Щоденники: У 3-х т. : Т.2 (1968-1983) / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. Вид. 2-ге, випр. Київ : Веселка, 2008. 606 с.
11. Гончар О. Щоденники: У 3-х т.: Т.3 (1984-1995) / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д.Гончар. Вид. 2-ге, випр. – Київ : Веселка, 2008. 646 с.
12. Гречанюк С. На своїй землі (До 50-річчя Володимира Яворівського). *Українська мова і література в школі*. 1993. № 9-10. С. 50-52.

13. Грищенко О. Art-техніка Катерини Білокур: писати, щоб пам'ятати (на матеріалі роману В. Яворівського «Автопортрет з уяви»). *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. №5. С. 42-47.
14. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т.1 / редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1991–2000.
15. Гулевич Л. Методика навчання української літератури. Практикум: навчально-методичний посібник. Дрогобич: Вид. відділ Дрогобицького педагогічного ун-ту імені Івана Франка. 2014. 150 с.
16. Двulichанська О. Художні засоби реалізації екзистенційної проблематики в ранній прозі В. Яворівського. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2011. №24. С. 128-132.
17. Двulichанська О. Володимир Яворівський. Історія української літератури: ХХ – поч. ХХІ ст. : навч. посіб. : у 3 т. / за ред. В. І. Кузьміна. Київ : Академія, 2017. С. 166-187.
18. Двulichанська О. Особливості часопросторових площин світоглядних моделей у новітній українській літературі (на матеріалі сучасної прози В.Яворівського). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. №24. С. 20-22.
19. Двulichанська О. Прозовий доробок В. Яворівського в літературно-критичній думці 60-80-х років ХХ століття. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. №11. С. 48-53.
20. Двulichанська О. Рецепція образу Тараса Шевченка в художньо-біографічній романістиці В. Яворівського. *Українознавчий альманах*. 2013. №12. С. 23-25.
21. Двulichанська О. Часопросторові особливості сучасної прози В. Яворівського як виявлення суспільно-світоглядних реалій доби (на матеріалі повісті «Мішень»). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. №5. С. 52-58.
22. Доля буває нещадною. Рецензії на книгу В. Яворівського «Іван Окаянний». URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/ivan-okajannij-najstrashnishi-dni-get-mana->

- mazepi.html?gclid=Cj0KCQiA7oyNBhDiARIsADtGRZYth6VQCo3aD6GyrFVico27oLKixgJFxi-y4SV7VJH9eYGFDMXjNrIaAhs4EALw_wcB#tab-reviews (дата звернення: 02.02.2022).
23. Дробаха О. Одержима живописом. *Україна Молода*. 2010. № 231.
  24. Дробаха О. Царство Катерини. Київ : Смолоскип, 2011. 32 с.
  25. Зеленський обуриє Володимира Яворівського закликом про «серйозність». URL : https://zik.ua/news/2019/04/15/zelenskyu_oburyv_volodymyra_yavorivskogo_z_aklykom_pro_seryoznist_1552483 (дата звернення: 17.11.2019).
  26. Зозуля А. Літературна зустріч Володимира Яворівського у Світловодську. *Вісник Кіровоградщини*: веб-сайт. URL : <http://svetlovodsk.com.ua/12517-yavorivskiy.html> (дата звернення: 15.12.2019).
  27. Іванченко Р. Історична проза і міфи (роздуми над проблемою). *Вісник Запорізького національного університету*. URL : https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/fil_2008_1_2/2008-26-06/ivanchenko.pdf (дата звернення: 27.06.2020).
  28. Ізотова Т. Нові романи, що народились у час політичних канікул. *Слово правди*: веб-сайт. URL: <https://slovopravdy.com.ua/novi-romany-shho-narodylys-u-chas-politychnyh-kanikul/> (дата звернення: 20.07.2021)
  29. Ільницький М. Людина в історії: Сучасний історичний роман. Київ : Дніпро, 1989. 356 с.
  30. Катерина Білокур – українська художниця-самоучка, яку звеличував Пікассо. URL : <https://uatv.ua/kateryna-bilokur-ukrayinska-hudozhnytsya-samouchka-yaku-zvelychuvav-pikasso-video/> (дата звернення: 23.03.2020).
  31. Кияк Н., Нежур В., Свистан Л. Березині українського роду. *Шкільна бібліотека*. 2015. № 2. С. 88-90.
  32. Кім Скалацький. Катерина Білокур. Портрет з натури: Етюд-монографія. Наукове видання. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. 52 с.

33. Коверзнева Л. Квіткова чарівниця. *Слово Просвіти*: веб-сайт. URL : <http://slovoprosvity.org/2010/12/10/kvitkova-charivnytsia/> (дата звернення: 14.03.2020).
34. Корженко С. Володимир Яворівський пише повість про княгиню Ольгу. URL : https://gazeta.ua/articles/culture-newspaper/_volodimir-avorivskij-pishe-rovist-pro-knyaginiu-olgu/304623 (дата звернення: 03.11.2019).
35. Корогодський Р. Брама світла: Шістдесятники / упоряд. М. Коцюбинська, Н. Кучер, О. Сінченко. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. С. 539-541.
36. Крак М. Яворівська мерзота. URL : <http://rozum.info/publ/7-1-0-164> (дата звернення: 05.11.2019).
37. Крип'якевич І., М. Дольницький. Історія України: нове / під ред., доп., прим. П. Ісаєва. Нью-Йорк : Видавництво Шкільної Ради при УККА, 2007. 254 с.
38. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. URL : <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm> (дата звернення: 06.08.2020).
39. Любарський Р. «Нам треба забрати нашу історію, і Росія залишиться голим королем»: інтерв'ю. *Народне слово*: веб-сайт. URL : <http://n-slovo.com.ua/2018/нам-треба-забрати-нашу-історію-і-росі/> (дата звернення: 08.08.2020).
40. Марченко М. Катерина Білокур: листи, що відкривають душу. URL : <http://prostir.museum/ua/post/42461> (дата звернення: 29.03.2020).
41. Марченко М. Листи чарівниці з Богданівки. *День*: веб-сайт. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/lysty-charivnyci-z-bogdanivky> (дата звернення: 01.04.2020).
42. Марченко М. Невідомі листи Катерини Білокур. *День*: веб-сайт. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/nevidomi-lysty-kateryny-bilokur> (дата звернення: 01.04.2020).
43. Мацьків Т. Чи кн. Ольга справді прийняла християнство в Царгороді? URL :

- https://shron1.chtyvo.org.ua/Matskiv_Teodor/Chy_kn_Olha_spravdi_pryiniala_khrystyianstvo_v_Tsarhorodi7.pdf (дата звернення: 25.08.2020).
44. Мельничук Б. Випробування істиною: Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). Київ : ВЦ "Академія", 1996.
  45. Мельнікова Ю. Генеза історичного роману в українському літературознавстві як однієї із модифікацій жанру. Бердянськ, 2010. С. 59-69.
  46. Млиновецький Р. Гетьман Мазепа у світлі фактів і в дзеркалі «історій», 1959. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9747/file.pdf> (дата звернення: 17.02.2022).
  47. Нагаєвський І. Рівноапостольна Свята Ольга-Олена княгиня й володарка Руси-України. Філадельфія, 1995. 39 с.
  48. Нартов В. Історія України з давніх-давен до сьогодення. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2006. С. 112-143.
  49. Науменко О. Володимир Яворівський: «У літературу потрапив завдяки Михайлові Стельмаху, а депутатом став випадково...». URL : <http://visnik-press.com.ua/?p=76877> (дата звернення: 25.02.2020).
  50. Нечипоренко Л. Листи, наче сплески. *Хрещатик*: веб-сайт. URL : <http://kreschatic.kiev.ua/ua/2787/art/29575.html> (дата звернення: 07.03.2020).
  51. Овчаренко Е. Невідомий лист Катерини Білокур. *Слово Просвіти*: веб-сайт. URL : <http://slovoprosvity.org/2018/12/13/nevidomyj-lyst-kateryny-bilokur/> (дата звернення: 08.03.2022).
  52. Осадчук П. Розмаїття українського світу (До 60-ліття Володимира Яворівського). URL : <https://md-eksperiment.org/post/20170529-rozmayittya-ukrayinskogo-svitu-do-60-littya-volodimira-yavorivskogo> (дата звернення: 15.12.2019)
  53. Павленко С. «Нова версія про причини фігурування І. Мазепи у судовій справі про зраду О. Загоровською свого чоловіка». *Сіверянський літопис*. 2019. № 4–5. С. 237-249.

54. Павленко С. Гибель Батурина 2 листопада 1708 року. Київ: "Українська видавнича спілка", 2007. С. 69.
55. Павленко С. Кохання гетьмана Мазепи. Чернігів: ПП «Видавництво «Русь», 2008. С. 26-37.
56. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія». 2005. С. 144
57. Павличко Д. Микола Кагарлицький. Спогади. Київ : Ярославів Вал, 2017. С. 451-453.
58. Палинський В. Нотатки на берегах книжки М. Якубовської "Твоїм будущим душу я тривожу...". *Слово і час*. 2009. № 4. С. 110-113.
59. Пасічник Є.А. Методика викладання літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
60. Перетц В. Краткий очерк методологии истории русской литературы. Павлоград : Academia, 1992.
61. Підлужна Г. Сухомлинський про роль книги в духовному становленні людини. Вивчення нових тем у шкільному курсі української літератури: метод. зб. Житомир : Вид-во газети «Житомир», 1998. С.214-219.
62. Повість минулих літ : літопис : для ст. шк. віку / пер. В. Близнеця. Вид. 2-ге. Київ : Веселка, 1989. 220 с.
63. Потоцький В. Хто є хто в українській історії. Харків. : ВД «Школа», 2010. 160 с.
64. Ромащенко Л. Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози : Основні напрями художнього руху : монографія. Черкаси : Вид-во Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького, 2003. 388 с.
65. Ромащенко Л. Шістдесятники і шістдесятництво в епістолярії Василя Стуса (за матеріалами збірки "Листи до сина"). Наукові записки Національного університету "Острозька академія". 2011. Вип.21. С.317-324. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_21_35 (дата звернення: 22.01.2020).
66. Рудь М. Ольжина помста. *Вечірній Київ*. 1998. 7 серп. (№150). С.12.

67. Самченко В. Жити – горювати і творити. *Україна молода*: веб-сайт. URL : <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2743/164/95920/> (дата звернення: 13.02.2020).
68. Сватання. Традиційне українське весілля. URL : <https://sites.google.com/site/vsillaua/home/svatanna> (дата звернення: 19.03.2020).
69. Скрипін Р. Володимир Яворівський: Спілка письменників відіграла колосальну роль у проголошенні незалежності. *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/24375256.html> (дата звернення: 15.12.2019).
70. Стус Д. Осягнення долі. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. С. 3-6.
71. Талант від Бога. Білокур Катерина. URL : <https://ua.livejournal.com/385600.html> (дата звернення: 22.03.2020).
72. Тимченко С. Катерина Білокур. Велична пісня квітам. *Київський політехнік*: веб-сайт. URL : <https://kpi.ua/bilokur> (дата звернення: 24.03.2020).
73. Токмань Г. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник. Київ: ВЦ «Академія». 2013. 312 с.
74. Трофименко Т. 7 типів жіночих образів сучасної української літератури: у чому сила, сестро? URL : <https://povaha.org.ua/7-typiv-zhinochuh-obraziv-suchasnoj-ukrajinskoj-literatury-u-chomu-syla-sestro/> (дата звернення: 18.03.2021).
75. Туптало Дмитро. Життя Святих (Четві Мінеї). Книга I: Вересень / пер. з ц.-сл. В.Шевчук. Львів: Свічадо, 2005. 464 с.
76. Українки в історії / за ред. В. Борисенко. Вид. 2-ге, Київ : Либідь, 2006. 328 с.
77. Український примітивізм: Білокур. URL : <https://wisecow.com.ua/mistecztvo/100-years-ukrainian-art/bilokur.html> (дата звернення: 04.04.2020).
78. «Українці мають повернути собі свою історію». Лауреат Шевченківської премії Володимир Яворівський спілкувався із читачами краю. *Хотинські*

- вiсtii*: веб-сайт. URL: <https://hotvisti.webnode.com.ua/products/ukrajintsi-mayut-povernuti-sobi-svoyu-istoriyu-laureat-shevchenkivskoji-premiji-volodimir-yavorivskij-spilkuvavsya-iz-chitachami-rajonnoji-biblioteki/> (дата звернення: 13.02.2022).
79. Фоміна Н. «Княгиня Ольга. Перша свята жінка Київської Русі» Бібліографічний список літератури до Дня Рівноапостольної княгині Ольги. URL : <http://msmb.org.ua/biblioasuresi/bibliografiya/osobistosti/knyaginya-olyga-persha-svyata-zhinka-kiivsykoj-rusi/> (дата звернення: 09.02.2021).
80. Фросевич Л. Володимир Яворівський: «Саме з княгині Ольги я би починав історію України»: інтерв'ю. *Вечірній Київ*: веб-сайт. URL : <https://vechirniy.kyiv.ua/news/volodymyr-yavorivskyy-same-z-knyahyni-olhy-ya-by-pochynav-istoriyu-ukrainy> (дата звернення: 28.12.2020).
81. Чепурний В. І засурмив янгол...Про Івана Мазепу. *Хвиля Десни*: веб-сайт. 2020. URL: <https://hvilya.com/news/culture/i-zasurmyv-ianhol-pro-ivana-mazeru.html> (дата звернення: 12.02.2022).
82. Шаров І., Толстоухов А. Художники України: 100 видатних імен. Київ: «АртЕк», 2007. С.40-44.
83. Югов В. Портрет мого сучасника: Володимир Яворівський. URL : <http://www.golos.com.ua/article/218164> (дата звернення: 18.02.2020).
84. Яворівський В. Автопортрет з уяви. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2018. 296 с.
85. Яворівський В. Іван Окаянний. Найстрашніші дні гетьмана Івана Мазепи. Київ : Брайт Букс, 2020. 288 с.
86. Яворівський В. Пане Президенте! URL : https://antikor.com.ua/articles/214887-vvahaju_shcho_zdobuv_moraljne_pravo_publichno_govoriti_z_vami_javorivskij_kij_napisav_vidkritij_list_p (дата звернення: 25.12.2019).
87. Яворівський В. У мене вечеряв Ісус / Володимир Яворівський. Київ : Брайт Букс, 2019. 344 с.

88. Яворівський В. Яничари. Відповідь землякам: вірші, поеми, статті, памфлети, уривки з повістей та романів / упоряд. М. І. Дубина. Київ : Рад. письменник, 1988. С. 228-240.
89. Яричук В. Уроки позакласного читання в системі шкільної літературної освіти. Вивчаємо українську мову та літературу. 2018. №17. С. 2-8.